

Ерекен Қорабаев

А 2015

30250

МАҢҒЫСТАУ
ӘЗІЛДЕРІ

Жемини
акагелушкы
киманхана
Бурна

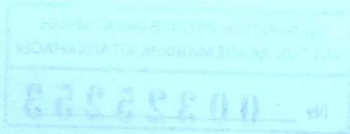
Сенгайсену!

астыр: Екпаракты

17.09.2015.

Ерекен ҚОРАБАЕВ

МАҢҒЫСТАУ ӘЗІЛДЕРІ

Алматы 2010

УДК 821.512.122 - 1

ББК 84 Қаз 7-7

Қ 66 ✓

Қ 66 ҚОРАБАЕВ Е.
МАҢҒЫСТАУ ӘЗІЛДЕРІ / Е.Қорабаев. –
Алматы: “Нұрлы Әлем”. 2010. – 240 б.

ISBN 978-601-205-134-6

УДК 821.512.122

ББК 84 Қаз 7-7

ISBN 978-601-205-134-6

© Қорабаев Е., 2010

11-20

*Көңілқос аға! Ауылдан бөлек қоныс
тепкен соң басыңа бұрыңғыдай жесі-жесі
бара алмай жүрмін.*

*Ел адамдарының аузынан шыққан
аңгімелерін жинап, бір дүние жасаған осы
кітабым сенің рухыңа ескерткіш болсын!*

Автор

ОҚЫРМАНҒА БІР АУЫЗ СӨЗ

Қазақ жерінің қай қиырына барсаң да, алдыңнан жарқылдап шыққан қазақы пейіл, ақжарқын дархандыққа кез боласың. Алдына ақпа-төкпе дастарханмен бірге, ақкөңілін де жая салады. Қазақтың қараша үйінде отырып, мына тынымсыз дүниеде бір жерде қантөгістің болып жатырғанын мүлде ұмытасың. Сіздерге ұсынып отырған осы жинақты жазу барысында, «ананікі-мынанікі» деп қазақтың әзілін бөле-жара, ала қойды бөле қырқайын деген ойым болған жоқ. Бала күнімнен Маңғыстау деген сары даланың даналығын жаттап өстім. Сондықтан, өзім жалаңаяқ құмы мен тау-тасында ойнаған өңірдің, жадыма сақтаған әзілдерін осындай жинақ кітап етуді армандайтынмын. Осы жинақты қолына алып шолу жасаған әрбір қазақ осылай жасаса, әлемде теңдесі жоқ қазақ сөзінің энциклопедиясы дүниеге келер еді. Кем-кетігі де болар, артық кеткен жерлері де болар, сол үшін оқырманнан кешірім өтінемін! Қалың қазақ жұртының керегіне жарап жатырса маған одан өзге бақыттың керегі жоқ!

Автор

БІРІНШІ БӨЛІМ

*Мәрт шалдар айтқан жұмыр сөз,
Шешелер айтқан құлын сөз.*

*Ағалар айтқан бұраң сөз,
Жеңгелер айтқан ылаң сөз.*

*Апалар айтқан қойлық сөз,
Қарындас айтқан тойлық сөз.*

*Інілер айтқан бұрыш сөз,
Келіндер айтқан қылыш сөз.*

ҚҰЛШЫҚ ЖҰБАЙҰЛЫ

Құлшық Жұбайұлы (1906-1975). Маңғыстау билерінің соңғы тұяғы Құлшық жөнінде жазылған бұл әңгімелер, оның ел ішінде айтқан бірқакпайлары ғана. Құлшық-сөзі, Құлшық-афоризмі жан-жақты зерттеліп, сөз өнерін қатты дәріптейтіндерге, ұлтының тілін бар асылдан жоғары қоятындарға сол күйінде жеткізу, мен жазушымын деп жүрген әрбір қалам

ұстағанның борышы. Құлшық-қазақ сөзі мен мәдениетін жермен-жексен қыла жаздаған дәуірде өмір сүрді. Бірақ жер бетінде жалғыз қазақ қалғанша өміршен, жаны сірі қазақ деген елдің тілі бар екенін талайларға мойындатып, артында «Құлшық айтты» деген мұра қалдырып кетті.

КЕНЕУІ ЖОҚ БАЛЫҚ

Құлшекең бірде жолы түсіп, бір жолдасымен бірге терістік жағадағы ағайындарын аралап, түстенуге бір құрдасынікіне түсіпті. Жеке шаруаларымен отырған азғана ауыл ештеп ау салып, қырып жоймағанмен тек қазандығын айырып отырса керек. Өлгі түскен үйін қанша құрдасынікі дегенмен де, біреудің қазанын билеу әбестік.

Құлшекең қанша балыққа аңсары ауып отырса да, аңдысын аңдып отырып, реті келгенде қолға су құйып жүрген баланы қолынан сүйіп жатып, «Өй, айналайын, балық жепең ғой, қолыңнан балық исі шығып тұр ғой», – депті.

Құлшекеңнің нені мензең отырғанын түсінген құрдасы келіншегіне балық астырып, былбыран піскен бекіре еті дастарханға келгенде «Ал Құлшық, мал сыбағаң да бар еді, жеңсік ас қой деп балық астық, алып отырың», – дейді.

Балық желінің, біршама уақыт тоқтық басын далада жүріп қайтқан Құлшекең құрдасына қаран «Жарықтық шалдар

білген-ау, балық етінің кенеуі жоқ деп, манағы мал сыбағаны қайтесің?» – дейді құрдасына қарап.

Өзіл-қалжыңды түсініп сөз қадірін білетін құрдасы, малын сойып құрметтеп Құлшекенді шығарып салыпты.

КӨЛІКТІҢ АСТЫН ҚАРАУ

Аздаған жандығына кеңшарлардың бірінен шөп-жем түсіріп алуға, аудан орталығындағы мекемелердің бірінен көлік сұраса, Құлшекеңе кетеуі кетіңкіреп қалған ескі «Газикті» беріпті.

Шопыры да көлігіне сай жыланған жігіт екен «Осы бастықтар да қызық, кім көрінгенге көлікті бере салады, артымыз жер иіскемейді тыным жоқ, тіпті осы мәшіннің астын шұқуға да уақыт жоқ» – деп ашуын сыртына шығарып, қолын сермеп келе жатқанда рөлден айырылып қалады. Қас қағымда, салдыр-гүлдір, жер айналып аспанға шыққандай болады. Сөйтсе көліктері төңкеріліп, төрт «аяғы» аспаннан келіпті.

Абырой болғанда өздері аман, үсті-басын қағып жатып Құлшекең шопырына «Күнде-күнде мынадай болып сәті түсе бермес, көлігіңнің астын қарап ал» – депті.

ІНІНІҢ ДҮНИЯСЫ

Жазға салым мезгіл, жұрт арқаны кеңге салып киіз үйлерін тігіп жатырса керек. Қазақ шаңырағын кім көрінгенге сеніп көтертпеген. Құлшекендермен рулас боп келетін, сыйласып жүретін інісі Жаңбырбаев Бисеннің үйі, ағаш үйінің керегесін керіп болып, мұны шаңырақ көтеруге шақырыпты. Баканның ашасын шаңырақтың күлдіреуішіне сұғып, бірнеше әйелдер (көбісі келіндері) жан-жақтан уықпен демеп, Құлшекең аруақтарға сиынып ауыр шаңырақты «әуіп» деп көтеріп қалыпты. Байлауында шалалық болды ма, әлде қарынға түскен орасан күшке тотеп бере алмады ма, Құлшекеңнің қазақы дамбалының ышқыр бауы шарт үзіліп, сырғыған күйі тобықтан бір шығыпты.

Құлшекең саспастан шаңырақты көтеріп тұрған күйінде «Інімнің қып-қызыл дүниясын отын қылар жағдайым жоқ, келіндер сырт жағымды айналып уықтарды байлай беріндер» деген екен.

ҮСТІРТТЕГІ ОЙЫН

Маңғыстаудың қара ойынан, Үстіртке шығатын Маната тауына тура көтерілетін төменгі етекте жолаушылар соқпай өтпейтін әулие бар. Әулие сол тау атауымен аталады. Жұмыс бабымен қырға жол тартқан Құлшық әкеміз, шопыры Кедей Қосай екеуі әулиеге Құран оқып, Манатаның үстіне шығып дамылдауды жоспарлаған-ды. Баратын жерлерінің шалғайлығына байланысты, тоқтаған жерлеріне түнеп шығуды жөн көріпті. «Ер азығы – жолда» деген, талай алыс жолдарға сапар шегіп үйренген, Қосай шопырдың бұл бірінші рет Үстіртке жолы түсіп тұрғаны емес. Алыс жолға шығарда кез келген сәтте елсіз далада, құшағын жайып қарсы алатын ешкімің болмаған соң, кәнігі шопырдың қазаны әрдайым қанжығасында жүреді. Екеуі оны-мұны азықтарын шығарып, Қосекең «супы» әзірлемек болып, қазан көтеріпті. Үстірттің таза ауасында отырып, баялыштың шоғына қайнаған шайды рахаттанып ішеді. Қазанда қайнап жатырған астары піскенше қарта ойнап, уақыт өткізбек болады. Қанша ойнаса да Қосай шопыр, Құлшекеңді айқын басымдылықпен ұта беріпті. Бәс тігіліп, тиын-пиын салынбай, жай ермекке ойналған қарттан ұтылғанның көп ашуы және мәні де жоқ, адамды жалықтырып жіберетіні рас. Бес-алты ойын ойнап жалығыңқырап кеткен екеуі, күн барында астарын ішіп, демалуды жөн көріпті. Буы бұрқыраған сорпаны Қосай тостағандарға құйып, бірін серігіне ұсыныпты. Қосекең солай жасағанын, әлде бұйырғаны ма, еттің басым көп кесегі аспазшының тостағына қарай ойысыңқырап кетсе керек.

Дала қосының сондайы болады, Құлшық әкеміз «Карттен де сенің қолың шығып еді, еттен де сенің қолың шыққалы отыр» деген екен.

ИТАЯҚТАЙ ГАЗИК

Маңғыстаудың орып-орып, қысқа мал азығына шөп дайындайтын қайбір нулы даласы бар.

Аздаған жандықтарына ел, жаз бойы шұрайлы шабындықтардан совхоз малы үшін дайындалған шөптен сатып алады. Қарғатамырлы қазақ, кейде шаруашылық басшыларының көзкөргендері, он шақты буманы былай да бере салады. Үкіметтің мал басының шығынын сол халық толтырады, сонысын ауыл адамдарынан аяп қайтсін. Күздің бір күні, Құлшық әкеміз қыр астындағы қыстың қамын ойлап, малына шөп іздеп Қызанға тартып кетеді. Астындағы көлігі шырылдаған жаман «газик» мәшін. Жаман дейміз-ау сол кездегі көліктің ең тәуірі сол шығар.

Шаруашылық басшысына кіріп, жағдайын айтса совхоз директоры, далада жатқан дүния жоқ, беретін шөбінің тәртібін жазып жатып Құлшекеңе көзілдірігінің астынан қарап «Көлігіңіз қандай көлік?» – деп сұрапты.

Көліктің шарғасына қарап, берілетін шөптің есебін келтірейін деген болар.

Құлшекең «Шырағым-ау, мен барша «сельхозтехниканы» жалдап әкелгенім жоқ, жаман итаяқтай газик» – деген екен.

ПАРА АЛМАЙТЫН БАСТЫҚ

Басшы орындарда ауыс-түйістің болуы, оның алдындағы немесе болғаннан кейінгі әңгімесі ғой елдің айызын қандыратын. Облыстікі ауысса қай жүзден екен, аудандікі ауысса қай рудан, қай ауылдан екен, әлгі басшы тұрақтанып болғанша той садақаларда, қызу талқыға көл-көсір әңгіме табылады. Шалдардың облысқа сайланған басшыға жасар амалы жоқ, ал аудан басшылығына сырттан ешкімнің келмесі белгілі, әркім іштей өз жағынан болғанды іштей құптап тұрары сөзсіз. Аудандық бастық сайланып болған соң, бөліп берері болмаса да, сол бастық шыққан рудың шалдары бөріктерін бір шекесіне көтере киіп, өздері де көтеріңкілеу сөйлеп, шырт-

шырт түкіріп тұрғаны. Бұл қанға сіңген әдет, қазақ деген халық қашан жер шарының картасында жоқ болады, сол күні тоқтауы мүмкін. Кетік қаласында, қалалық басқару орындарында өзгеріс болып, оған бірінші болып кімнің тағайындалғаны Шетпеде, жаңағы айтқан шалдардың арасында үлкен әңгіменің қарқын алуына себеп болыпты. Жаңадан болған басшыны бір шал, жер-көкке сыйғызбай мақтапты. «Ол баланың арғы аталары дұрыс адамдар, не де болса Форттың адамдарының бағы ашылатын болды, бұның тұқымы ешқандай парамен күнелтпеген адамдар» дейтін көрінеді әлгі, жайына қарап тұрмай.

Сонда Құлшық әлгі шалдан «Тамақ іше ме екен?» – деп сұрапты

Шал ойында ештеңе жоқ «Ішетін болар, тамақ ішпейтін адам бар ма?» – депті

Құлшекең «Тамақ ішсе міндетті түрде пара алатын болады» деп әңгіменің нүктесін қойыпты.

ҚАЗАҚТЫҢ МӘДЕНИЕТІ

Қара жерді мекен еткен ұлттардың, өздерін ұлы емеспін дейтіні бар дейсің бе? Ұлы орыс халқы, мына жақтан Ұлы қытай халқы, анау ағылшының мен немісіне айтқызсаң, олардан өткен ұлының болуы мүмкін емес. Қазақ та ұлылықтан құр болмауы керек, әйтпесе мына шетсіз даланы, мына асып-төгіліп жатырған ырысты, Құдай тегіннен-тегін үйіп-төгіп бере сала ма? Ұлымыз дейтіндердің иманнан жұрдайлары бар. Меніңше, ұлылықтан иман қашық болмауы керек.

Бұрғышы, не археолог екенін дәл қазір баса жаза алмаймын. Құлшекеңнің бір армян досы бар екен. Маңғыстауда жүріп армянның мәдениетін ауызының суы құрып, жыр қылып айтып жүріпті. «Біздің армяннан асқан ұлы халық жоқ, Ереванның жанынан жуырда ғалымдар үш жүз метр тереңдіктен құмыра тауыпты, яғни біздің мәдениетіміз өте әріде жатыр» депті әлгі армян.

«Ал біздің Қызанның маңынан бес жүз метр қазып түк те таба алмапты, біздің қазақтың мәдениеті одан әріде жатыр» деген екен Құлшекең.

ІНІСІН ТАНУЫ

Құлшекеңнің ауруы меңдеп төсек тартып жатып қалған кездері екен. Ауру адамды айықтырып, жазып орнынан тұрғызып жібермесе де, қазақтың көңілін сұрап бару міндеті. Соның өзі жатырған адамға үлкен демеу. Тірліктен дәмесі болмаса да, шыбын жан шығып кеткенше, ағайынның, дос-жаранның, кұрдастың бір ауыз сөзі керек-ақ. Төсекке таңылғандар кімнің келіп, кімнің келмегенін инеге іліп, жіпке тізіп жатады. Құлшекең анадай жағдайда жатырса, енді бармайын деген жаман ой болмаған шығар, бір жақын інісі көңілін сұрауға кешігіңкіреп келіпті. Адам жақын ет бауыр адамды өлімге қия ма, Құлшекеңнің ауруын әлдеқалайға балағанын, тірліктің күйбеңімен жүріп қалыпты. Кештетіп те болса келсе, шалдың жағдайы тіпті төмендеп кеткен, көңіл сұрай келген адамды шырамытып, танып-танымауы неғайбіл күйде екен.

Өзінің келгенін білдіріп, Құлшекеңнің құлағына аузын тақап «Құлшеке қалайсың, мені танып жатырсың ба?» – депті.

Екі жаққа біткен қасиетті тіл, ажал міне-міне алып кетейін деп төніп тұрса да, саған дауа жоқ-ау!

Інісінің әл-қуаты барда көңілін сұрап келмегеніне назырқап жатырған, есіл Маңғыстаудың Құлшығы «Мен сені жеті атаңнан бері танымын» деген екен

АҚШ-та ОЗҒАН

Маңғыстаудың арғы-бергі тарихын, көзінің тірісінде хатқа жазып, арғында «Адай шежіресі» деген мол мұра қалдырған Алшын Меңдалиев әкеміз, сөз өнерін қатты бағалаған Құлшық Жұбайұлымен ел-жұрт айтып жүрердей, туыскандыққа бергісіз дос болған деседі.

Екеуі де өмірден өткенше ел арасындағы бірлікті, адамдық пен рухани тазалықты ұрпақ санасына сіңіруді, өздерінің ұлт алдындағы ең маңызды борышы деп есептеген. Ел ішіндегі рулық сананы, тек ел араздығы мен күншілдіктің мақсатына бұрмалаушыларды сөзбен тұқыртып, матап бас көтертпеген. Той-садақаларда, не көпшілік бас қосатын әмейі жиындарда, болмашы кемшіліктерін тықпыштап айтып, бықпырт ниғылдарын бықсытып отыратындарды бір-ақ сөзбен тұйыққа тіреп ауыз аштырмайтын болған. Олар отырған басқосуларда екі сөз зерігерінен асып, көңіл көншітетін сөзі жоқ көбіқауыздардың мысы басылып «қыңқ» деуге мұрсалары келмей қалады екен. Қайыптан-тайып ру төңірегінде айтыс туындай қалса, өз төңіректеріндегі халыққа өнеге болып әңгімеге қосуға тұратындарын ғана айтып отырады екен. «Бізде анау бар, мынау бар» деп Алшын ақсақал өз руындағы игі жақсыларды тізбелеп отырса Құлшық оған «Айтып жатырсың, айтып жатырсың, осы сенің Ақмышта туып, АҚШ-та озған балаң бар ма?» – деген екен. Меңзеп отырғаны, өз руынан шыққан, Кеңес Одағының айбынын асқақтатқан, әлемдік деңгейдегі желаяқ спортшы Әмин аға Тұяқов болса керек.

1975 жылы Алладан бұйрық келсе пенденің жасар шарасы бар ма, жасы Алшыннан кіші болса да, Құлшық әкеміз дүниеден өтті. Құлшықтың қазасын естігенде Алшын «Жолына салғанда кезек менікі еді, енді кіммен сырласып, кіммен әңгіме-дүкен құрамын» деп көзіне жас алыпты.

Сөйткен абыздардың екеуі де бақилық болып, өр өлкенің төсінде қалған ұрпақтарын желеп-жебеп, туған жердің құшағында мәңгілік ұйқыда жатыр.

АЗАН КЕЛЖАНОВ

Құт дарыған Маңғыстаудың кәрі шаңырағы Түпқараған мекені – түбектен игі жақсыларды түлетіп, талай таланттарды дүниеге әкелген киелі аймақ. Сонымен қатар шешендік сөздің түбін түсіріп, әзілдің қара суын кері ағызатын, аузы дуалы айтқыштардың да ауылы. Солардың бірі – әдебиетші ұстаз, артында аталы сөзі, мірдің оғындай жүрекке дөп тиетін өткір әзілдері қалған Азан Келжанов ағамыз. Оқырмандарға Азан ағаның ел аузында жүрген бір топ әңгімелерін ұсынып отырмын.

САҚАЛДЫ ОҚУШЫ

Азан ағамыз көп жылдар бойы мектепте директорлық қызмет атқарып, сонымен бірге шәкірттерге қазақ тілі және әдебиет пәнінен дәріс берген кісі. Көңілі біреуге қанша қатты қалып жатырса да, Азекен көп жүйкесін жұқартып ашуланбай, өзінің өткір де әділ қалжындарымен майдалай ғана тойтарыс бере салады екен. Кетік қаласының бір мектебінде директор болып тұрған кезінде жоғарыдан, қалайда жүз пайыздық үлгерім және ешбір оқушы мектепті тастап кетпеу жөнінде қатал, қаһарлы қаулы келіпті. Мұғалімдер әбігерге түсіп, жеп отырған нандары, көріп отырған күндері үшін әлгі қаулыны орындамасқа лажы қалмапты. Бұйрықтың орындалуы жолында абыройларын құрбан етіп, төрдегі бастарын есікке сүйреп, шәкірт, ата-ана алдында мүжәлсіз халге жетті.

“Тағабайдың Еркіні биыл “тоғызыншыда” төртінші жыл отыр, мектептен шықпақ ойы бар, оған мұрт былай тұрсын,

сақал шығып кетті оны қайтеміз?” – деп бір сынып жетекшісі жыламсырай баяндапты.

Әлденелерді жазып шұқынып отырған Азекең қағаздан басын алмастан “Екеуміздің сөзіміз ешқайда өтпейді, сақалын қырдырып, алжығанша оқыта беріңіз” – деген екен.

ЖАУАПСЫЗ БАЛА

Азекеңнің көршілерінің бірі той өткізіп жатырса керек. Жат былай тұрсын, жақыны болсын шақырылмаған жерге бару қажекеңнің қанында жоқ нәрсе. Қонақтар келгенше оны-мұны сөз қылып қауқылдасып тұрған той иелері үйді айналып өтіп бара жатырған Азан ағаны көріп “Осы Азан аға шақырылды ма, әй соған айтылған жоқ-ау” – деп біріне-бірі қарасыпты. Мұндай жағдайда ауыл адамдарының бар пәлені тойға шақыруға жұмсаған балаға аударып салып, ешбір қысылмастан қайта шақырушы жіберіп, тойға хабар айта салатын “тамаша” тәсілдері бар.

“Азеке, бізден кінә жоқ, хабаршы жүгірмек сізді қалдырып кетіпті” – деп жоғарыда айтылғандай бар кінәні байғұс балаға қиып салыпты.

“Қазақтың қулығы тек қазақты ғана алдауға жетеді” деген, мән-жайды түсініп тұрған Азекең “Сол жауапсыз баланы өзім де іздеп бара жатырмын” – деген екен.

АҒАЙЫННЫҢ БАҒАСЫ

Күндердің күнінде Азекең жақын ағайынның баласына «екі» деген баға қоюдан басқа амалы қалмапты.

Ағайындығын алға тартып, мұны біраз тұқыртып алуға мектепке келген әлгі баланың шешесіне Азан аға «Басқаларға «бір» деген баға қойылып, жақындығымызды ескеріп өзіміздің бала ғой деп, сіздің балаға «екі» қоюға тура келді» деп сынып журналын алып жүре беріпті. Аузына қапелімде сөз түспей қалған баланың шешесі, Құдай сақтап «бір» алып қалмай, «екі» алған баласын алдына салып, үнсіз кете барыпты.

КӨҢІЛ АЙТУ

Кеңес кезеңінде жазғы каникул күндерінде Кетікте пионер лагері ашылып, оған Азекеңді меңгеруші етіп тағайындапты. Ішкені алдында, ішпегені артында, оның үстіне Азан ағайларының жанында жүріп көңілсіздіктің не екені қаперлерінен шығып, демалуға келген бала біткен жаз жайнатып, күн күлдіріп жатыпты. Көп қызықтың бір шыжығы болатыны сияқты балалардан қалған «сарқытты» өлгенін білмей жеп, лагерь маңындағы үйлердің бірінің сиыры жарылып өліпті. Сиырын балалармен бірге бордақылауға Азекеңе өткізіп қойғандай, мал иесі кіржиіп бірнеше күн амандаспай жүріпті.

Оның ренжуінің қисынсыз екенін біле тұра, көп жүрегіне жақын алмай Азекең жеңіл әзілмен: «Сиырыңыз аштықтан емес, тоқтықтан кетті ғой» – деп көңіл айтыпты.

ТЕЛЕФОННЫҢ ТӘЛКЕГІ

Телефон қобдиынан ба, әлде тартылған желіден бе, тіпті болмаса телефон стансасының ақауынан екенін, Азекең біраз күн еш жермен тілдесе алмай, хабар-ошарсыз құлақ кескендей болып қалыпты. Монтер жігіт құрал-сайманын арқаланып қанша келсе де нәтиже болмапты Тұрмысынан гөрі қызмет бабына керегірек болған соң, Азекең байланыстың бастығына шағымданыпты.

Мамандығын жете білмегені былай тұрсын өзінікін дұрысқа санаған байланысшы жігіт «Сақалды басыңызбен мені бастыққа келмейді деп жамандапсыз ұят емес пе?» – деп кергіпті.

Жетесіз неменің орынсыз артық сөзіне шамданған Азекең «Мен сені келмейді деген жоқпын, келгенмен ештсе білмейді дедім» – деген екен.

ТЕЖЕГІШТИҢ ОҚУЫ

Мектепте оқуды ойсыратып оқымағанымен Азанның бір оқушысы шопырлық бітіріп, бір мекемеде жүргізуші болыпты. Оқу білмегенімен қоймай, ақылының аздап таяздығы да қосақабат бар көрінеді. Ақылы таяз болмаса, оқуды басы алу керек қой, арғы жағында жаратылыстан да бар шығар. Онысын тізбелеп қайтеміз елдің бәрі ақылды, оқымысты болып кетсе мәшінді кім айдайды? Бір күні Азекең жұмыстан кешірек шығып жаяулатып келе жатырса, жанынан әлгі шәкірті мәшінімен өтіңкіреп барып тоқтапты.

«Баяғыда екіліктерді үйіп қанша қойсаң да, далада қалмай шопырлық оқып алдым» – депті самолеттің оқуын бітіргендей Азекеңе ожырая қарап.

Азекең «тормоз басудың сабағына тіпті қатыспағансыңау деймін» – депті.

МЕКТЕПКЕ ҚАРАУЫЛ АЛУ

Бір жылы мектепке қарауыл түтпей, бірінен соң бірі ауыса беріпті. Айлығы мардымсыз жұмысқа жұмысшы қайдан тұрақтасын. Ондай жұмысқа келетіндер, ана жер, мына жерден жұмыстан қуылған дәйексіздер. Ол да сондайлардың сортынан болу керек бір жездесі, «Азекеңнің мектебіне қарауыл керек» дегенді ұзынқұлақтан естіп, салып жетіп келіпті. Мектептің қарайған дүниесі бар, тентек балалар терезесін шағып кетсе де жақсы емес, мектепке соқтауылдай бір қарауыл дегенмен керек. Жездесін жұмысқа алайын десе, оның мектепті қырағы күзететініне күмәні бар, алмайын десе апасы көрмей кетуі мүмкін, Азекең екі оттың арасында қалыпты.

Жездесінің қас қарайса түзге отыруға, жалғыз шыға алмайтын қорқақтығынан тағы хабардар «Көп болса бұрынғылардай болар» деп амалсыздан жұмысқа қабылдапты. Жездесін жұмысқа алуы сол екен, мектеп мүліктерінің жоғалуы, терезе сыну сияқты келеңсіз жағдайлар

көбейе түсіпті. Қарауыл кеш түссе болды мектепті ішінен тарс кілттеп алып, таң әбден атқанша бір қылаң бермегесін солай болуы тиіс. Азекең бірдеңе дейін десе жездесі, өз қолын өзі кессін бе, іштен тынып жүріпті. Тағы да бір терезе талқан болған тұста, жездесіне білдіртпей мектепке қонып қалыпты. Терезеден айдың жарығы түсіп тұр. Мектеп дәлізінің қақ ортасында жездесі біреу байлап кеткендей қозғалмастан отыр, ондай қарауылдан не қайыр?! Әдейі жездесіне көрініп, андай жерде ойкастап жүріп-жүріп, бір сынып бөлмесіне кіріп кетіпті. Азғана дамылдап сол жасағанын тағы бір қайталапты.

Жездесі сол отырған жерінде отыр, тіршіліктің нышанын беріп дыбыстау да жоқ. «Қой құрғырдың жүрегін ұшырып өлтіріп алармын»деп қайтадан шықпай, таң атқанша сол бөлмеде ұйықтап шығыпты.

Ертесіне жұмыс басталғанда қан-сөлсіз жездесі келіп тұр, қолында жұмыстан шығу туралы арызын жазып алып келіпті.

Азекең дым білмегендей «Ау, жезде, тым жақсы жасап жүр едің, не болды?» – депті.

«Басқа жерден бір жұмыстың реті болып» – деп міңгір-сіңгір етіпті жездесі.

Ал басқалар сұрай қалса «Ана Азанның мектебін пері жайлаған» дейтін көрінеді.

КӨПБОЛ ДЕМЕСІН

ТҮС КӨРУ

Көпбол Демесін – Маңғыстау түгілі атағы, Қазақстан Республикасының біраз жеріне барып қалған сәулетші. Еліміздің батысы мен шығысында, теріскейі мен оңтүстігінде оның қолының табы тимеген сәулет өнерінің туындысы, ұлы тұлғаларға тұрғызылған көздің жауын алатын кесенелер қабырғасы қалмаған шығар.

Халықта, жігітке жетпіс өнердің аздық ететіні айтылып жүр, Көпболдың бойынан соның біразын табуға болатын болар.

Қазақтың арғы жағының қайдан шығатынын дәлелдеп бермегенмен, оның бергі жағындағысын жатып өргізетін шежірешілдігін, күйлерді көсілте тартатын күйшілігін, термелерді төкпектете төгіп жіберетін жыршылығының талай куәсі болғанмын.

Сәулет өнеріне беріле бойлап кеткенше, оның мәдениет саласында қызмет жасағанын жалғыз мен емес, Маңғыстау жұртының бәрі біледі. Оның бәрінен ең жоғары қоятыны – қазақтың тіл өнері.

Мына жазып отырғаным біртүрлі ол туралы мақалаға айналып бара жатырған секілді. Әу баста оның сөз өнеріндегі бір тауып айтқан әңгімесін жазғым келген.

Қалтай драматург айтып кеткен «Жазған әңгімем өзінен-өзі пьесаға айналып кетеді» деп, мына әңгіме де сол бағытта өрбіп бара жатыр ма, қалай?

Осы көп уақыт өте қойған жоқ жақын жылдарда. ақжайықтың елінде хан Жәңгірге кесене тұрғызу бақыты Көпбол шеберге бұйырыпты. Жұрт не десе о десін, ханның аты – хан емес пе, Көпбол артынып-тартынып «Атырау қайдасың?» деп жүріп кетіпті.

Атырау мен Маңғыстау елі тек төскейде малы ғана емес, теңізде балығы қосылған қашаннан сыбайлас отырған ел. Қазақтың басы қосыла қалған жерде, нағашылы-жиендігі ере жүреді, Көпболдың арғы аталарының бірінің алғаны Жайық бойының қызы екен. Жалпы әзілдесіп, бірін-бір қажауға осының өзі жеткілікті.

«Маңғыстаудан шебер келіп жатыр» деген хабарды естісімен, кесененің шаруасына жауапты басшылар жан-жақтан келе бастапты.

Басшылардың бірі өзін «Исатайдың жағынанмын» десе, екіншісі «Махамбеттің руынанмын» деп таныстырыпты.

Сол жерде Көпболдың Атырау еліне жиен екендігі жария болып қалыпты. Сөз аңдыған қазаққа сылтау бар.

ғасырдың үстінде өмір сүрген менің өзім, татар мен орысы жоқ елді көрмедім.

Көпбол «Бар, я болмаса жоқ» деп ашып айтпапты. «Бар» дейін десе олардың қанша екенін, жағдайын сұрап әңгіме көбейіп кетуі мүмкін. «Жоқ» дегенге сірә ешкім сенбейді. Кішкене отырып-отырып «Манғыстауда татар жоқ, бірақ керек болса жігіттер қолдан жасап алады» деп алып, айтқаны әзілі ме, шыны ма, сыр бермей отыра беріпті. Көпболдың қандай пиғылмен айтқанын татар жігіт түсініңкіремей қалыпты. Татарды қолдан жасағанда қалай жасайды, саз балшықтан жасалынбайды ол да адам баласы.

«Сонда қалай жасайсындар?» – депті таңырқағанын жасыра алмай. «Біздің балалар татар керек болса орыс қызға үйлене салады, орыс пен қазақтың арасынан татар шықпай кім шығады?» – депті орнынан тұрып бара жатып.

МОЛАДАҒЫ ОРЫН

Тек қазақтың ғана басында емес, адам болған төңіректе күндестік деген пиғылдың, бақталастық деген пақыршылық қасиеттің, екіаяқтының жазылмас дертіне айналғаны айқын. Күндестікке бой алдыратындар өмірдің уақытша екендігін түсінбейтіндер. Аңада бар, оған керек болсын-болмасын неге менде жоқ, таласып-тармасып дүние қуу, кеселдің ең жамаң түрі.

Тірлігінде жеркепеді отырып, өлген соң өзіне мазар салдыру үшін тиын-тебен жиып, оны балаларына аманат етіп жүргендерді де көріп жүрміз. Сенің зыңғыраған мазардың астында жатқаның не, я болмаса ит сарып кетпейтін тізеден келетін жапырайған тамда жатқаның о дүниеде есеп емес. Сенің молаңның сәулетіне қарап, о жақта тамұққа, не жұмаққа іріктеу жұмыстары жүрмейтін болар. Өліге құрметті де орнымен жасау көңің қолынан келмейтін шаруаға айналып бара жатырған секілді.

Көпбол шебер, атағы жер жармағанмен, Сыр бойындағы орташа дәулеті бар біреудің кесенесін тұрғызыпты.

Шеберлердің ғасырдан-ғасырға жалғасатын туындылары қалуы тиіс, себебі келер ұрпақ кесененің астында кім жатқанына көп бас ауыртпайды, оны қызықтыратын өнердің құдіреті. «Тие берсінін» ерінбесе айтар, көбіне-көп «Ойпырым-ай, мынаны қалай салды екен?» деп кесененің құрылысына ден қояры анық.

Көлбол әлгі кесененің іргетасын тұрғызуды бастаған күннен бастап, соңғы тасын қойғанға дейін күнде келгіштеп, бір шал маңайлап шықпапты. Тас сірә тас қой, адамның ішкі ойын екі ауыз сөзінен-ақ тұспалдайтын Көлбол, оның жүрісінің жай жүріс емес екенін сезе қойыпты. Шалдың жер бетіндегілерде бес бере, алты аласы жоқ, Көлбол басына тас қалап жатырған, топырақтың астындағы марқұммен тірісінде күндестік ойынын ойнаған болып шығыпты. Шалдың мазасын кетіріп ұйқысын қашырып жүргені, оның басына қу мазардың салынуы екен. Тамды салдырмай жанжал шығаруға қауһары жоқ, бар құдіретінің жетері, Маңғыстаудан келген шеберді мыжып, бір күнге болса да өлген күндесін дұрыс салынған молада жатқызбау екен.

Талайды көрген Көлбол қайдағы бір, бүгін бар ертең жоқ өлімтік шалдың сөзіне қайдан қыңсын, жұмысын жасай беріпті. Кесене салынып, орталап қалған кезде бір күні, күндегі әдетімен шал тағы жетіп келіпті. Көлболды мыжып кетуге жасап қойған жұмыс кестесі бар екенін, және өзі ғұмыры кешікпейтін көрінеді. Жұмысшыларға құдайға керексіз лағып сұрақ қойып, анда-санда көзіне-көзі түсіп кетсе Көлболға болашағы жоқ жобаларды сөз қылып отырады екен.

«Әй, шебер Адай, мына молаңа қанша адам сыяды» депті бір күні төбеден түскендей қылып.

Оның сұрағының да жаны бар, себебі қазақтар «Осы тағы біреуміз өлуіміз мүмкін-ау» – деп моланы моландау кең етіп салатыны бар. Шалдың сырт пошымына қарасаң, бір қуырым еті жоқ тарамыс, тірі жүр деген аты болмаса сүйегіне-сүйегі ілінген, сол бойда жаны шығып кетсе де негесі жоқ, өте арық адам екен.

Ал Көлболдың өзі дұрыс етжеңді, ноқтаға толық, ішкен-

жегенді білетін адам «Бұған мен сияқты Адайдың біреуі қак ортасында өзі жатады, ал дұрыстап «штәбілдеп» жатқызып көмсе, саған ұқсаған шілтік шалдың елуі, тікесінен көмсе жүзі әрқайын кетеді» – депті.

КЕЛЕШ АЙТЫПТЫ

МЕРГЕНДІК

Кетік (Форт-Шевченко) қаласында тұратын, қашаннан аралас-құралас жүрген Келеш пен Елубай бірде теңізге балыққа шығыпты. «Ауға бірдене ілінсе – асып жерміз» деген оймен ауылдан азын-аулақ нан-пан, бір уыс тұздан баска жарытып жолға көп ештеңе алмапты. Дәм бұйыртпайын десе; сенің он жерден жоспарлап қойғаныңды қайтсін, жел көтеріліп кетіп, балығы сыймай жатырған көк теңізден, бұларға өлі шабақ та бұйырмапты. Қарындары әбден ашып, көздері қарайып, үйлеріне қайтпақ болып отырғанда, қара бұлттай қаптап ұшып келе жатырған үйректерді көздері шалыпты. Құдай берейін десе, жерден емес көктен де бере салуы мүмкін. Үйректердің көптігі сондай мылтықты бағыттатып атып қалсаң жарап жатыр, тіпті дарымауы мүмкін емес.

Келеш «Елубай дабай атып қал, балықтікі болмаса, құстың сорпасы болар не шығынымыз» деп айтып ауыз жиганша Елубайда «гүрс» еткізіп атып үлгереді. Үйректер сусылдап ұшып өте шығады, бірақ құлағаны көрінбейді.

Елубайдың «мергендігін» көңіліне алып қалған Келеш «Ойпырмай, арасын тауып қалай аттың?» – деген екен.

НҰРЖАН АЙТЫПТЫ

БУАЗ БАЛЫҚ

Кетік қаласының байырғы тұрғыны Нұржан деген жігіт ауға ілінген бір-екі қазандық балығын алып, теңізден көңілі бірленіп үйіне қайтыпты. Әркімнің бір аңдығаны бар,

ойламаған жерден жаға торып жүрген балық инспекторларына кезігіп қалыпты. Елсіз жағалауда есепсіз адам бейсауыт жүре ме, мұның жүрісінің құр емес екенін сезген инспекторлардың бірі «Жай жүріс пе?» – деп сұрапты. «Жігіттер өтірік айтып не қылайын, ағаларыңның қазандыққа алған бір балығы бар» – депті Нұржан. Нұржанға сенсін-сенбесін олардың тексеру міндеті, жүк салғышты ашып қалса, бір емес, сұлап екі балық жатырған көрінеді.

«Аға бұл қалай болды, аулаған балығыңыз біреу емес, екеу сияқты ғой» десе, жалма-жан жүк салғышқа үңілген Нұржан шімірікпестен «Ой, жарықтық-ай, қарны қампиып жатыр еді, жолай туып қалған болды-ау» – депті.

ТАҢАТАР ЖАҢБЫРШИЕВ

АЛФАВИТ БОЙЫНША

Кетіктің байырғы тұрғындарының бірі Таңатар деген жігіттің, бір етжақын ағасы мерейтой ма, әлде қазақта Құдай көпсінбесін той көп, қысқасы бір мереке жасамақ болыпты. Той барысында жасалынатын жұмыстарды әркімнің қолынан келер шамасына орай бөліп, тапсырыпты. «Осының қолынан келеді-ау» деп жоспарлап, Таңатарға қонақтар кіргізілетін үйлерге стол жасау тапсырылыпты. Әр үйдің салыну ерекшелігі сан-түрлі, соған орай есептеп, барынша сыйымды етіп үлкен ыждаһаттылықпен ойластыру керек. Өзіңмен-өзің болып, емін-еркін ойлауға шама беріп кірісіп кетсең, қарғылы-қаратау қылатындай алып бара жатырған қиындығы жоқ, әрине. Той шаруасының бітуіне атсалысып ағайынның бәрі келеді, соған орай жан-жақтан ақыл айтып білгішсініп кететіндер де табылады. Бауыздап жатырған малының жаны шыққанша, екі арада келіп килігіп, өзінше сілтеу айтып кетеді. Бір ақылшы келіп «П» қылсақ қайтеді

десе, екінші біреуі келіп «Т» қылу керек жұрттың көбі сөйтеді деп жеңістік бермейді. Сөйтіп жүргенде уақыт өтіңкіреп кетіп стол жасау кешеуілдеп қалады.

Той иесі ағасы ренжіп Таңатарға «бұл қалай?» десе, Таңатар «Алфавит бойынша түгел қарап келеміз енді «Ө» мен «Ю» деген әріптер қалды» депті маңдайының терін сүртіп жатып.

ҚАЗАҚША ЖОЛ БЕЛГІСІ

Ақкетік пен Ақтау қаласының арасында жол мекемесінің жұмысшылары жұмыстарын атқарып жатырса керек. Бірі жолдың ойылып кеткен жерлерін асфальт төгіп жамап-жасқаса, екіншісі құлап не қисайып қалған жол белгілерін түзетіп, әркім өзіне тапсырылған жұмыстарды жасап жатыпты. Түскі үзіліс кезінде әңгімеден-әңгіме шығып кетіп, бөлімше бастықтарының бірі «осы Қазақстанда, неге жол белгілері қазақша жазылмайды екен» деп қазақ тіліне жанашырлық сыңай танытыпты. Жолшылар күнге бөлінген жұмыстарын бітіріп, Кетікке қайтып келе жатырса қазақ тілінде жазылған «Ылдиға, құлди» деген жол белгісіне көздері түсіпті.

Жол шебері таңырқап «бұл не деген белгі?» деп сұраса, жолдың сол бөлігін өз міндетіне алған Таңатар «Бұл «крутой спуск» дегеннің қазақшасы» деп түсіндіріпті.

МУЗЫКАЛЫҚ САУАТ

Қазақтар негізінен алғыр халықпыз ғой. Кез келген тілді де, шетелдік технологияны да олардың өздерінен бетер қағып алып, кейде өздерін жаңылыстыратынымыз рас енді. Сол айтқан Таңатар гитараны тартып, онымен сүйемелдеп ән шырқағанда, гитараның отаны деп жүрген Мексиканың жігіттері ойланып қалуы мүмкін.

Бір күні жігіттер бас қосқанда, Таңатардың өнерін көрген бір бастықсымақ мысқылдап «Әй, сен әнші екенсің ғой, шаңшаң болып өндірісте неғып жүрсің?» – депті.

Бастықтың әңгімесінің аздап қиқымы барын сезген, өзі

жұртты аузына қаратып жүрген Таңатар болса, қалай үндемей қалсын «Әншіліктің ешқандай қиындығы жоқ, нота білсеңіз сіз де айтарсыз» – деп гитарасын онан әрмен сабалай беріпті.

ТИГЕН АУЫЛЫНЫҢ ӘЗІЛДЕРІ

ЗАМАНБЕК АДЫРОВ

«ТИГЕННІҢ ШЫРАҚШЫСЫ»

Аудан орталығы Шетпеден, Қызан мен Тұшықұдық ауылдарының бағытына жүретін үлкен жолдың бойында Тиген деген шағын ауыл бар. Исатай Сүйеубаевтай батыр шыққан, еңбек майталмандары ағайынды Бисалы, Еділбай Бекқалиевтар, қазір арамызда көзі тірі жүрген белгілі азаматтар Алпысбай Шүйішов, Сайын Назарбеков ағаларымызды дүниеге келтірген қастерлі мекен. Сол ауылда тұрып, еңбегін етіп тіршілігін жасаған Заманбек Адыров деген ағамыз болған. Қарапайым, аржайы, әзілсіз әңгіме айтпайтын көңілді жан еді. Ауыл енді-енді еңсесін түзеп келе жатырған колхоз кезі. Жоғарғы кернеулі электр жүйесі тартылмаған, күркілдеген ескі дизельмен Зәкең ауылға кешкісін бір-жар сағатқа ғана жарық береді екен. Күндіз колхоздың оны-мұны тірлігіне қол ұшын беріп, қолы боста Тиген маңындағы Тасмұрын, Селеулінің фонтандарын жағалап малын көздейді екен. Сондай күндердің бірінде өзі сықылды, түйе қараған, Шетпенің бір шалына кез болыпты.

«Түйе қараған мыжың» деген екеуі ананы-мынаны айтып отырғанда шал «Сонда Тигенде қандай жұмыс жасайсың?» – деп сауал тастапты.

Зәкең көп ойланбастан «Тиген деген әулиенің шырақшысымын» – деген екен.

ТРАКТОРДЫҢ КУӘЛІГІ

Тиген ауылында бір жігіттің үйлену тойы болып жатыр екен. Азғантай ауыл қаумалай келіп той қызығын тамашалап, әндерін айтып, күйлерін тартып арқа-жарқа болып жатырса керек. Үйленіп жатырған Оңайбайдың құрдастары Жайлау мен Лесхан «барып кел, алып келге» Ағатайдың сары «Москвичімен» тойға қызмет көрсетіп жүріпті. «Москвич» сол кезеңдерде біреуде бар, біреуде жоқ қазіргі «мерседеспен» пара-пар. «Абырой – қырыққан тоқты» деген айрандай төгілейін десе дауа жоқ нәрсе, ауылға рейдте жүрген бір топ МАИ қызметкерлері сау ете түсіпті. Салынып ішпегенмен той болған соң жігіттер құр жүре ме аздап ұрттап алған «Қасқыр иістері» шығып тұрса керек. Арақ жарықтықты аз іш мейлі, көп іш мейлі оның мөлшері емес сені кінәлі қылуға исінің өзі-ақ жетіп жатыр. Автоинспектор, бас жарылып көз шығып немесе қисандап құлап жатпаған соң ауыл жігіттерінің жағдайын ескеріп оларға аздаған «льгот» жасапты.

«Москвичтің» рөлінде пұшайман болып отырған Ағатайға «Аға шопырлық куәлігіңізден айырылсаңыз қайтуы қиын шаруа, тракторшылық куәлігіңізді бере қойыңыз» депті. Ауылда нәпақасын трактормен айырып отырған, қашанда шалдарға ұқсап әңгіме толғайтын Ағатай сарыуайымға салынған дауыс ырғағымен «Япырмай, жігіттер, ол да керек еді-ау» – депті.

АЛТЫН МЕДАЛЬДЫҢ ДЕНГЕЙІ

Кеңес кезеңінде «Шұбартаулықтардың бастамасы» деп Қазақстанның түпкір-түпкірінде қой бағушы комсомол жастар бригадалары құрылды. Осы бастаманы Мәскеу қуана қуаттап «Қазақстанда қой санын елу миллионға жеткізу керек» деп даурықты. Жоғарыға мәймөңкеленген өзіміздің қазақ басшылар олармен ауыз жаласып бүткіл қазақ

жастарына өмір бойы қойшылықтың қамытын кигізбек болды. Жастар үшін білім алу, мектеп бітіру түкке тұрғысыз болып соңғы кезекке қойылды. «Қойшы боламын» деген сөз ауызыңнан шықты болды аттестатың қойынымда дей бер, бұл бір жағынан мектептен құтыла алмай ілдәлап жүргендерге оңынан келген жағдай болды.

Қазақты біржола қой артына салуға бекінген үкімет қазақ балаларын тіпті әскерге де уақытында алмады. Оның орнына екі жыл мерзімге қой артында салпылдасаң жоғары оқу орындарына жолдама берді. Біліміне сенгендер ол бастамаға қолдарын бір сілтеп алған беттерінен қайтпады, оқуға аттанды. Өзі ілініп-салынып мектепті әзер бітірген, оның үстіне екі жыл қой соңына еріп қарайып қалғандар он жерден жолдама берсе де оқу түгілі бас қайғы дайын қойшы болып шыға келді.

Дәм бұйырып екі жылдық қойшылық мерзімін өтеп, Оралдың СХИ-на оқуға түскен Лесхан, қысқы сессиядан соң Тигенге келіпті. Үй жағдайымен оқуға бара алмай қалған Ағатайға, студенттік өмірден, оқу барысы жайлы әңгіме шертіп отырыпты.

Сөз арасында «Алтын медаль алған Жыңғылдының бір қызы сынақтан «кұлап қалды»» – депті.

Сонда Ағатай Лесханға қарап «Алтын медаль алған ол қыздың деңгейі де, менімен қарайлас болды-ау» – депті.

АЛПЫСБАЙ ШҮЙІШЕВ

«ҚАҢҒЫБАСТЫҢ» ӘСЕРІ

Бірде Тигеннің шағын клубында Радж Капурдың «Қаңғыбас» атты фильмі көрсетілетін болыпты. Дүйім елге мәшһүр болған атақты фильмді көруге ауыл тайлы-тұяғымен жиналыпты. Ауылдың дәл іргесінен қоныс тепкен комсомол-жастар бригадасының да қойшылары өкпелерін қолдарына алып

жетіпті. Сол түні қой түнету кезегі өздеріне келіп тұрған екі жігітте, саны екі мыңға жетіп жығылатын отарды бір тасалау жерге иіріп, тәуекелге тапсырып тастап олар да келіпті.

Екі бөлімнен тұратын ұзынсонар фильм, бәленбай рет қойылып жұлым-жұлым болған ескі қырық құрау кинотаспаның үзілетіні бар, үш-төрт сағатқа созылыпты. Фильмнің соңына дейін жандары мұрындарының ұшында отырған екі жігіт, сеанс бітер-бітпестен қаңтарулы тұрған аттарына міне сала шауыпты. Бір бұтаның түбіне тастай салған дүние емес, жаны бар мал, жігіттер ойлағандай бір жерде жата ма, келсе отар орнында жоқ өріп кетіпті. Әлденеден үркіп тоз-тозы шыққан мыңғырған отарды жинауға бүткіл ауыл дүрлігіпті. Аты барлар атымен, кейбірі машиналарымен шығып, таң дұрыс атып күн шыққанда, отардың жалпы жобасы табылыпты. Жігіттерге құдайлары қарасқан болуы керек, абырой болғанда шығын шықпапты.

Отарды санап, әбден діңкелері құрып, көздері қып-қызыл ұйқы көрмей азып-тозған бригада мүшелеріне ферма меңгерушісі Алпысбай Шүйішев келіп, бетін бір сипап жіберіп: «Индия «Қаңғыбасты» сендейлер үшін түсірген» – депті.

ТИГЕННІҢ МАҢЫ

Спан Ізбасаров – Шайыр ауылының кәнігі шопырларының бірі. Машинасы жөндеуден шыққан Спекеңді, гараж меңгерушісі Қосуақ Шәмбілов, Тиген ауылына Алпысбай Шүйішевтың фермасына жұмсапты. Көп тіл қайтармайтын, мінезі жайлы, жер қозғалмаса қозғалмайтын Спанның өз қарауына келгеніне Алпекең өлердей қуаныпты. Уақыт бір орында тұра ма, фермада жұмыс жасауына белгіленіп берілген мерзім әне-міне дегенше өте шығыпты. Алпекеңнің көңілінен шыққан Спан совхоз орталығына қайтардан бір-жар күн бұрын, оған жолқағаздарын қол қоюға тапсырыпты.

Жұмсалған жанар майдың мөлшері, жүрілген шақырымға сәйкес мұқият толтырылғанымен үстелінің үсті додаланған жолқағазынан көрінбей кеткен Алпекең «Әй Спан, осы сен

бәленбай жылдан бері шопырсың, мынаның бәрін ықшамдап бір-екі бетшеге сыйғызбадың ба?» – депті.

«Е, жарайды» деп шығып кеткен Спекең, ертеңіне ферма бастық меңзегендей «ықшамдап» әкеліп, бар болғаны жалғыз-ақ бетше жолқағазын тапсырыпты.

«Міне, мынауың енді дұрыс болды» деген Алпскең қағазға бір, Спанға бір қарап аңырып отырып қалыпты.

Сөйтсе Спекең жолқағазына қанша шақырым жүргенін көрсетіпті де, жер-су аттары жазылатын тұсқа «Тигеннің маңы» деп үлкен әріптермен баттитып жаза салған екен

«АВАРИЯ»

Өткен ғасырдың 70-ші жылдарының орта кезі. Маңғыстаудың қысы қарақатқақ, жазғытұры ылғалсыз болып шөп шықпай, қоныс болмапты. Соған байланысты обкомда облыстың барлық ауылшаруашылығы қызметкерлерінің басын қосқан үлкен отырыс болыпты.

Бірінші хатшы жағдайдың өте төмендігін, одан шығар жолдың жоқ екендігін айта келіп, совхоз басшыларына «Өз күндеріңізді өздерің көріңіздер, қай жерде қоныс бар өздерің тауып қоныстаныңдар» деп қатаң тапсырма беріпті. Түптің түбінде әңгіменің аяғы өзіне тірелетінін жақсы білетін ферма бастық Алпысбай Шүйішев, кешіар басшысына хабарласпастан, бір түннің ішінде жау айдағандай, шопыры Жаңайбай екеуі малға қоныс іздеп «Үстірт қайдасың?» деп, шұғыл жүріп кетіпті. Бас-аяғы екі-үш күннің ішінде қайтып оралып, қарауындағы шопандарға хабар жіберіпті. «Көші-қонға дайын отырсын «авария»» деген сырмінез ферма бастықтың бір ауыз сөзін естісімен, малшылар қошуге қамдана бастайды. Арада көп уақыт өтпей-ақ аудан жұртшылығы, Алпысбайдың Үстірт өңіріне «десант» түсіргенін бір-ақ естіп жағаларын ұстайды. Көрші совхоздың директоры, Үстірт өңіріндегі өздеріне тиісті алқаптың жайылымдарына барса, жағалай қонған мал ауылдарды көріп, біршама уақыт өзіне-өзі келе алмай қалады. Барып білсе, Алпысбай Шүйішевтың отарлары екен.

Анда шауып, мында шауып ферма бастықты әзер табады. Ашулашып, қырып-жоярдай болып келе жатырған директорға қарсы жолыққан Алпекең саспастан, өзінің ескі әдетімен бетті бір сипап жіберіп «Обкомның тапсырмасымен келіп жатырған ғой» дегті. Обкомның аты аталғасын үні шықпай қалған директор сөзге келместен, тұрып-тұрып қолын бір сілтеп көлігіне беттепті.

САМ, БЕЙНЕУ ӨҢІРІНІҢ АЙТҚЫШТАРЫ

Біздің Маңғыстау өңірінде, оның ішінде өзім көп жылдар еңбек еткен Бейнеу ауданының Ақжігіт ауылында, әзіл-сықақ, әжуа, күлдіргі әңгіме, болмаса өтіріктің өзін фольклорлық дәрежеге жеткізіп айта алатын айтқыштар аз кездеспейді. Енді солар туралы әңгімелерден өзім естіп есімде қалған кейбіреулерін естімегендер болса естісін, езу тартып күлсін, бір сәтке болса да жаны жадырасын деген ниетпен төмендегі әңгімелерді көпшілік қауымға ұсынып отырмын. «Ақжігітте кім бар?» дегенде ауызға алдымен Бейнеудің бас Қожанасыры Көмекбай ағамыз тұрады. Одан кейін көп жылдар ұстаздық қызмет атқарған, қазір о дүниелік болып кеткен марқұм Төлеш ініміз, ағасы марқұм Жамигат, қай жағынан да қасиеті кем емес марқұм Төлеген Жалғасов ағамыз, оның баласы Қуанбек ініміз, Сәбен ініміз тағысынтағылар көптеп кездеседі. Ақжігіт ауылын Маңғыстаудың Габровосы десе де болғандай. Енді олардың өкілдеріне сөз берейік.

АМАНГЕЛДІ ШАМШАДИНОВ

НАУРЫЗ БЕН КӨМЕКБАЙ

Көмекбай марқұм Наурыз Балмұхановпен әрі құрдас, әрі нағашылы-жиенді, әзілі жарасқан достар болатын. Наурыз совхоз директоры болып жүрген кезінде Саратов қаласындағы зооветеринариялық институтында сырттай

оқып жүрген болатын. Бірде шаруашылық жағдайымен Сыңғырлауға келген Көмекбай кешке қонуға Наурыз досының үйіне келеді. Қонақ келген соң әрине ішімдіксіз бола ма, кішігірім отырыс болады. Бірталай түн ортасы ауғанша отырған олар әлден уақытта жатып қалады. Бұл көктемнің кезі болса керек, алыс жолға шығатындар ертелегіп жолдың қатқақтығын пайдаланып аттанып кететін. Себебі, түске қалса жер бусанып жібіп, мәшіндер батпақтап жүре алмай қалатын. Соны ескеріп Көмекбай да кеше кешкісін жүктерін тиеп, ерте шығып кетуге жүретін көлігін дайындап келген. Күнде ерте тұруға дағдыланған Көмекбай ертелегіп тұрып, Наурыздың Саратовқа киіп кетуге дайындап қойған таза киімдерін киіп кетеді. Орнына өзінің күнделікті жұмысқа киіп жүрген лас күрте-шалбарын (шопырдың киімі қайдан құлпырып тұрсын) тастап кетеді. Сәскеде жайлап ұйқысын қандырып тұрған Наурыз, ауыз үйдегі пеште ілулі тұрған Көмекбайдың комшаларын көріп жүрегі зу ете қалады. Жалма-жан үйге келіп қараса өзінің жолға дайындап қойған көйлегі мен галстугінен бастап, костюм-шалбар, тоны, қысқасы бар киімін Көмекбай ауыстырып киіп кеткен болып шығады. Соңынан қуайын десе мезгіл түс болып қалған. Көмекбай сірә екібастан барар жеріне барып болды. Жер болса жібіп езіліп кеткен, Наурыз санын бір соғып қала беріпті.

Совхоз директорына киім табылар-ау, Саратовтан оқуына барып қайтқан соң «Жетіқаққа» соғып Көмекбайға «Әй, оның не?» – дейтін көрінеді.

Көмекбай «Сен совхоз директорысың, табарсың-ау, мен де киім кимеймін бе?» – деп күліпті.

«Сөз тапқанға қолқа жоқ» екеуі біраз күлісіп мәз болыпты. Әрине ол кездегі адамдар құрдастықты, достықты киім-кешектен жоғары қойған. Бұл жазылып отырған жай олардың арасындағы қалжыңның біреуі ғана. Наурыз да талай рет қарымтасын қайтарды, бірақ оны-мұныға олардың достығына сызат түспеді, керісінше нығая түсті.

ЕСЕКТІҢ ҚҰЛАҒЫ

Бірде Көмекбай ферма орталығы Саршаға, жақын маңдағы өзінің қыстауынан есегімен бара салып және сол жердегі бір досының үйіне жақсылап қонақтаныпты. Күн кешкіріп қалған. Көмекең артықтау алынып қойылған «зәмзәмның» әсерінен болар көзі бұлдырап жүретін жолды дұрыс бағдарлай алмайтын шамада болса керек. Бұл ықылық атқан сайын есегі де жүрісін баяулататындай көрініпті. Көмекеңнің ішіп-жемі түгел, көңілі жай болғанымен күні бойы «қашып кетер» деген оймен қаңтарылып тасталған есек байғұстың көңіл-күйі адам қызығатындай болмаса керек-ті, онысы мандымай келе жатырған жүрісінен де байқалған. Есегінің шабандығына китықтанып, үнемі қалтасынан қалмайтын шаппасымен оның құлағын ортадан төмендеу жерінен сылып алып лақтырып тастапты. Үсті-басы қан-қан, Көмекбайдың ұсқынынан шошып кеткен ауыл адамдары қапелімде түкке түсінбей «не болды, не болдыға» салып әбігерленіп қалыпты.

Сонда Көмекең «Мына есектің құлақтары ебетейсіз үлкен екен, жолды көрсетпеді соны ықшамға келтірдім» – деген екен.

Сол кезде Алланың әмірімен, кесілген құлағының пышақ ашуы әлі басылмаған сорлы есек жантүршігерлік дауыспен өкіріп жіберіпті. Оның даусынан шошынған Көмекбай осы оқиғадан соң «есектің құлағын кесуді мүлдем қойып кетіпті» деп естиміз.

ҚОШҚАРДЫҢ МҮЙІЗІ

Бір жылдары Көмекең «Жетіқақта» совхоздың қошқарын бағыпты. Күндердің күнінде ауылға мал отарларын аралап жүрген, бір жағынан бұларға күйеу боп келетін мал дәрігері Ауданбасев Тұмаш келе қалыпты. Көмекеңнен шаруа жайын сұраса ол «Шаруаның бет алысы жаман емес-ау, тек мал суаруға астаулар тарлық етіп, қошқарлардың бастары сыймай сүзісіп суға қанбай шөлқақты болып өлуге айналды»

деп көптен бері қинап жүрген жайды мал дәрігерінің алдына жайып салыпты. Сөз арасында «осылардың мүйіздерін қысқартатын құрал жоқ па?» деп өзінің бұйымтайын да құлаққағыс етіп үлгеріпті. Дәрігер байқап қараса шынында да қошқарлардың мүйіздері өрескел өсіп, айналып көздеріне, бас сүйектеріне кіріп кетуге шақ қалған екен. Тұмаш Көмекбайға сым араны (проволочная пила) ұстатып тұрып «Өзің асықпай қошқарлардың мүйізін кесіп ретке келтірерсің» деп аттанып кетіпті. Содан Көмекең құдық басында мал су ішіп жатқанда балаларына ұстатып, бірінші кезекте қисық өскен қошқарлардың мүйізін отап шығыпты. Содан қыздықыздымен, сым ара сірә қолда, барлық қошқарлардың мүйізін тәртіпке келтірмекші болады. «Сендердің төбелесіп астауға сыймай, тор қораны бұзып жүргендерің осы мүйіздеріңнің қырсығы, мен сендерге көрмегенді көрсетіп, молдаға берген баладай қылайын» деп отардағы қошқарлардың мүйіздерін түптеріне тақап кесіп алып, құдықтың басына жинап қойыпты. Көмекеңнің қошқарлары төңірегіндегі хабар маңайдағы ауылдарға ілезде тарапты. Бір күні шаруашылық аралап жүрген совхоз директоры Қорбақов Таушанбай мұның ауылына келсе, мүйіздері кесілген не қошқар емес, не саулық емес ұсқынсыз қойға ұқсамайтын бір мақұлыққа тап болыпты. Сол жерде өмір бойы адам баласына кейіп ренжіп көрмеген Таушанбай Қорбақовтың өзі ашуланған деседі көргендер. Көмекбайды жерден алып – жерге салып ұрсып, тіпті «соттатам» деп қорқытып басылыпты.

Таушекең сабасына түсіп, сөз тыңдайтын шамаға келгенде «Мен мал дәрігерінің тапсырмасын орындадым, мына араны да берген өзі, қайдан білейін, совхоз бойынша қошқарлардың мүйізін кесуге бұйрық шыққан болар» деп ойлады деп бір тоқтапты. Совхоз директорының сөзге тоқтап мүдіріп қалғандығын пайдаланып «Сендер немене малшыны келемеш қыласыңдар ма? Ветврач кесуге бұйырады, директор оның бұйрығын құптамайды. Жазығым малшы болғаным ба, керек болса ертең райкомға барамын» депті адам мүсіркейтіндей түр көрсетіп.

Сонда иі жұмсақ Таушекең «Ал жақсы қоя ғой, Тұмашпен өзім сөйлесермін» деп көлігіне беттепті. Осы мүйіз мәселесінің төңірегінде совхозда бірталай жыр болып жүрді. Сол мүйіздер «Төлебай» қыстағында Көмекбай отырған судың басында бірнеше жыл жатты. Мүйізі кесілген тоқал қошқарлар бастарынан қан, көздерінен жас ағып бірталайға дейін қонданып, күй жинай алмай жүрді. Сартта-сұрт сүзисуден қалып, сырт көзге тым аянышты болды.

Ақтау қаласы.

ТӨЛЕШ ЕРКЕБАЕВ

МЕНІ АТЫП КЕТІҢІЗ!?

Бірде мектепті жақсы бағамен тәмамдаған баланың қойшы әкесі, мұғалімдерді қонаққа шақырыпты. Мал ауыл орталықтан он-онбес шақырымдай жерде орналасқан екен. Директор Төлеш бас болып, бой жазып қайтуға бес-алты мұғалім жолға шығыпты.

Барса, бұлардың келетінінен хабардар қойшы бақадар әлінше дастархан мәзірін даярлап дайын отыр екен. Шәй ішіліп, ет желініп, бір еркін көсіліп отырған мұғалімдер түн ортасы ауа алақадан, ірі-тірі, іштерінде шалабурыл қызғандары бар, орталыққа қайтуға жиналады.

Астарына мінген көліктері мектептің жаман астаулы мәшіні, бағана орталықтан шығардың өзінде көкірегі тарсылдап атып, сыр бере бастаған болатын. Қайда да қазақтың «құдай сақтасын» тәуекелі бар, ауылда кәдімгі мәшіндерге ұқсап қызып тұрғасын, мұғалімдер топырлап мініп алып қозғалып кеткен.

Мал ауылдан төрт-бес шақырымдай шыға бере, артқы түтін шығатын тұрбасы зеңбірекше бір «тарс» етіп атып, мәшін мелшиіп үнсіз қалыпты. Мұғалімдермен ішіп-жемі бір

шопыр жігіт те қайбір құлантаза сау дейсің, оның бір уақытта көлікті жөндеп жолға саларына толық көздері жетпеген олар, күдерін біржола үзіп орталыққа жаяу тартыпты. Біраз жүрген соң ырсылдап ішкен-жегені ауызынан шыққан Төлеш директор діңкесі құрып, жусанның үстіне отыра кетіпті.

Жүруге әлі жоқ, военрук жігітке «Жолдас комиссар, жолдас комиссар, жолдас комиссар» деп үш рет айтыпты. Әр айтқаны бастапқыға қарағанда қайталаған сайын өлімсірей шығыпты.

Былай жайшылықта сабақ қалдырған мұғалімдерге «Бұларың оқу-ағарту майданында балаларға жасалған сатқындық» деп ұрсады екен. Мына жүріспен таңертеңгі сабаққа жетісуі беймәлім.

Завучтан сұраса «Сіздің сегізінші класқа бірінші сабағыңыз» бар депті қырсыққанда. Мұғалімдерге ұрысқандағы айтылған «сатқындықты» енді өзі жасағалы тұр.

Военрукті шақыруында да үлкен гәп бар екен, ол «Не болды?» деп жетіп келіпті.

Сонда Төлеш оған соғыс жағдайында тұрғандай салтанатпен «Жолдас комиссар, мен сатқынды атып кетіңіз!» деген екен.

ПАРТИЯҒА ТІРЕУ

90-шы жылдардың басы КСРО-ның шатқаяқтап тұрған кезі екен. Компартияның да басына күн туып, баяғы жан-тәнімен қан береміз деген коммунистер, ол анттарынан айнып кетіпті. Мәскеуде Борис Ельцин бас болып, содан қорлық көріп жүргендей партбилеттерін қоқысқа атып ұрып, оған бағынышты ермелер құлаштап тұрып лақтырып жіберіпті.

Баяғы да бір әкеміз «орыстың ант ішкеніне сенбең» деген екен. Ұлы халық үшін ант дегенің, қызып отырып ауыздан шығып кеткен ажалы жеткен сөз болғаны ғой.

Кейбірі «қандай заман болып кетеді» деп қорқасоқтап, сандықтың түбіне тастай салып, енді бірі «көппен көрген ұлы

«Сүйген ерін сүйгісі келе берер» деген Мұқағалидың бір өлең жолдары болушы еді-ау, сол айтқан ішкен ауыздың да арақтан ажырай салуы қиын. Ол кезде Ордалы Қосай жездем жас, алдына мөлдіреп келіп тұрса «кет әрі» емес екен. Ал енді Төлештің үйінің дастарханында одан нәр татпай кету күнә, оны көрсетпей жіберсе Төкеңнің сүйегіне таңба.

Бейнеудегі танысына арақ-шарап жіберуін сұрап тұспалдаған, телефон арқылы өтініші «Ел шетіне жау тиді, қару-жарақ пен оқ-дәріні молырақ жібермесең, жаудың бет алысы жаман, қайтартар түрі жоқ» деген бопты.

ТАСПИХ

Төлештің нағашысы, қазір елге белгілі танымал болған Ордалы Қосай еді. Бірде Ордалының үйінде Мұқан молда таспиғын санай беріпті.

Соған қарап отырған Төлеш нағашысын қағытып «Жап-жаңа түгел еді ғой, немене қайта-қайта санап, мен ұрлап алды деп отырсың ба?» – деген екен. Мұның сөзіне нағашысы күліпті де қойыпты.

ҚОЙДЫҢ БАСЫ

Ақжігітте Қосай Тіней руынан Жұмажан деген емші, құмалақшы, көріпкел кісі болды. Бір үйде қонақтықта дастарханға келген қойдың басын «көзім көрмейді» деп ұстамапты. Сонда нағашы қылып ойнайтын Төлеш Жұмекеңе «Немене күнде ашып жүрген құмалағың осы қойдың басынан үлкен бе, оларды көресің ғой» – депті.

КҮЙІМІЗ КЕТТІ ҒОЙ!

90-шы жылдардың бас кезінде дүкендегі тамақты талонмен сататын болды. Сол кездерде Ақжігіттегі мектепке облыстан комиссия келетін болыпты. Комиссия келе жатқанда мектептің оқу ісінің меңгерушісі болып істейтін Төлеш есік алдына күйі

бар толықтау өзі бас болып, Байбол, Сайын, Шұға, Сайлаухан сияқты мұғалімдерді шығарып қойыпты.

Оларды көрген комиссия бастығы « Немене, сіздерде тамаққа талон жоқ па?» – деп сұрақ қойыпты.

Сонда Төлеш жымиған күйі «Ойбай, осы талон келген соң күйіміз кетті ғой, әйтпесе бұрын жақсы едік» – депті. Маңындағылар ду күліпті.

БӘЛЕҢНЕН АУЛАҚ!

Бірде Төлеш жұмыстарымен Бейнеуге келіп, түске таман шай ішуге бір інісінің үйіне түсіпті. Шай алдында әжетханаға баруға тысқа шыкса, онысы құлыптаулы болып шығыпты.

Далада көп тұрмастан бір тасалау жерге жеңілдеу шаруасын бітіріп үйге кірсе Төлештің жағдайын түсінген келіні «Аға, әжетхананың кілті міне, жолшыбай жүргінші көп болған соң есігін құлыптап қоямыз» депті.

Әжетхана түгілі отырған шаңырағына құлып салмайтын қазақтың мына тірлігін ерсі көрген Төлеш « Қой, шырағым, бәлеңнен аулақ, ішіндегі бірдеңесі жоғалып кетіп, бәлеге қалар жайым жоқ» – деп күліпті. Қып-қызыл болып ұяты бетіне шыққан келін үндей алмапты.

ӨРІСТЕ ӨЛЕМІЗ ҒОЙ!

1990 жылдардың бас жағында Төлеш Қарақалпақстанға құдалыққа барыпты, бір қыздары сол жаққа тұрмыс құрса керек. Терезесі жоқ шұрық тесік вагондарға адамдармен бірге сықай тиелген тауар, ағып-тамған көкөніс, өлерменнің күнінде шаруаң шығып тұрған соң амалсыз сапар шегесің. Адамға артыңды басып отырудың өзі мұң. Әйтеуір осы қалай деген тесіктің бәрі, тіпті әжетханаға дейін жүк салынған. Осындай көріністен кейін бұл пойыздағы жүргінші байғұстың көрер күнін айтпай-ақ түсінуге болады. Сонау Хожелі, Қоңыраттан мінгендер не Ақжігіттен, не Бейнеуден бір-ақ түсетін. Жолай мініп-түсуге өліп кетсең де мүмкін емес.

Сонау ерте кездегі «Ташкент тоқ қала» фильмін еріксіз тағы бір еске аласың. Мініп-түсетін есіктен тамғы болмаған соң, өзі ірі, толық етженді Төлешті қажарлы төрт жігіт вагонның ішіне терезеден атып жіберіпті. Жүк толы, ішке қалай түссең де қауіпсіз, Төкеңнің еш жеріне сызат та түспепті. Пойыз орнынан қозғалып, адамдар өзді-өздеріне келіп, маңындағылар бір-бірінен жөн сұраса бастайды.

Қайдан келе жатырғандығын сұраса келе бір шал Төлешке «Дұрыс! «Қыз өріс» деген осы. Мінеки көрмеген-білмеген жерге барып келесің, құдаларың құтты болсын!» – деп жүрек-жарды тілегін айтыпты.

Үнсіз тыңдап отырған Төлеш әлгі шалға «Дұрыс қой, бір күні сол өрісте өліп қалмасақ болады да» деген екен. Елге аман-есен жеткен соң қыздарына «алысқа кете көрмең» деп жалыныпты деген сыбыс бар. Бірақ оны тыңдайтын бала болса жақсы, дәм тартса айға да кете береді ғой.

УӘЙІС ҚАЙРАЛАПОВ

ВОКЗАЛДАҒЫ КӨРІСУ

Бейнеудің Маңғыстау ауданынан бөлініп, өз алдына аудан болып құрылған жылдар екен. Топырлатып апарып отырғыза салатын кадр жағы тапшы көрінеді. Теміржол вокзалынан басқа дымы жоқ, қаңырап жатқан айдалаға жылы орнын суытып, кім суырылап бара қояды. Сол кездегі басшылардың ойлап тапқан әдісі – жұмысынан ши шыққандарды Бейнеуге жер аудару.

Одақта Сібірге жер аударып үркітсе, Маңғыстауда Бейнеуге жер аударып жазалайды екен. Ол кезде партия бір күркіресе үскен тау асып кетерсің, дегенмен адам паналамастай жер емес, тек орнықты болып үйренісіп қалғандар жылы орындарын қозғалуды ақырет көретін болар.

Бейнеуге барып қызмет жасап жатырған халық ақыны Уәйіс Қайралапов, вокзалда Әбдібек Жаманбаев ағамызды күтіп алып тұрып:

«Шекеден тоқпақ кетпеген,

Құтылдық па Шетпеден» –

деген өлең жолдарын, сол бір жылдары шығарса керек.

АТТЕСТАТТЫҢ АЗАБЫ

Бұл әзілге жататын тақырып емес, бірақ жазуым керек болды. Кезінде сырттан оқитын біреуге, аттестат сатты деген статьямен халық ақыны Уәйіс Қайралапов ағамыз бірнеше жылды арқалап кете барды. Сол бір жапырақ қағазға бола, ағамыздың тірнектеп жиған абыройы аяқасты болды, тыныш заманда шаңырағы шайқалды.

«Құжат сатып байығанды көздеген шығар» деп ойлауға ағаның, мен өзім астына көлік мініп, қабат-қабат үй салдырғанын көргенім жоқ. Орысқа да, қазаққа да ортақ сол кезде, түкке тұрмайтын бір нәрсені «оқу» деген қанға сіңген әдет болды.

Білетіндер айтады, әлгі қарғыс атқыр аттестат «жуыылғаны» үшін, «сатылды» делініп, ағаның қуғынға ұшырағанының басты себебі сол болса керек. Аттестаттың иесі де, оны алып білім жолына түскелі жүрген жан емес, бағып жүрген қойының санын білмейтін, қойшы біреу көрінеді. Аға сотталды, бірақ елдігімізге сын, қара күйе өшпестей болып, баттасып жабысты.

Сот процесінің жүру барысында, істі қарау ақырғы межесіне жеткенде, айыпкерге соңғы сөз беріледі. Ағаның соңғы сөзі былай болыпты:

Әуелде біздер жетім ек,

Халқым адам етіп ед.

Қатырып кетті-ау жігіттер,

Қатырма қағаз екі бет.

Кейін Маңғыстауға бірінші хатшылыққа келген Саламат Мұқашов «Осы сіздерде Уәйіс Қайралапов деген халық ақыны бар еді, сол жігіт қайда?» – деп іздепті.

Жергілікті жалбақайлар «Ой, ол деген біз білмей жүріппіз, бұзылған адам екен, солай да солай сотталып кетті, қазір Ақтөбеде жазасын өтеп жатыр» – деп сайрапты.

Мұқашов қатты налып «Маңғыстаудың жігіттері, мандайларыңа біткен бір адамды, о не қылғандарың» депті.

Жеделдетіп Ақтөбенің обкомына телефон шалып, бас-аяғы төрт күннің ішінде Уәйіс ағамыз елге оралыпты.

УӘЙІС ПЕН ҒИЗАТ

Мен білетін жерде ақын деген халықтың құрдасы да, досы да көп. Ертеректе Уәйіс Қайралапов ағамыз Маңғыстау ауданында оқу бөлімін басқарды. Сол тұста облыс орталығы Гурьев қаласына ісі түсіп бара қалыпты. Басында айтылған ақын ағаның Атыраудағы таныстары, ақындар, жазушылар Уәкеңді жібермей бірінен соң бірі қонақ қылыпты. Өзіне салса ақындар баяғы Біржан салдарға ұқсап, басының ауған жағына жырын жырлап жүре беруі мүмкін, бірақ бір ауданның білім бөлімі өзіне қарап отырған Уәкең, жұмысы есіне түсіп ауылға қайтпақ ниетпен жолға жиналыпты. Аржағында жібермей тартып тұрған дәм шығар, көшеде белгілі халық ақыны, қашаннан сыйласып жүрген Ғизат Әбілтаев кездесіп қалыпты. Уәйістің Атырауда жүргендігінен хабардар, бірақ ұстай алмай жүрген көрінеді, ақынды ақын көрсе тілдері қышиды, Ғизат Әбілтаев ағамыз:

Атақты ақын едің Уәйіс деген,
Келдің бе біздің жаққа жәй іспенен?
Қаланы аралаумен тауысыпсың,
Үйшікте үй қалды ма шай ішпеген? –

деп бір шумақты қас пен көздің арасында шығара салыпты. Енді бұл жерде өлеңге өлеңмен жауап бермесе ақындығына сын және шын таланттың сайрап көкірегіне келіп те тұрған болар, Уәйіс ойланбастан:

Мен едім, Қайралапов Уәйіс деген
Әрине жүрген жоқпын жәй іспенен.

Қонақ боп бұл қаланы тауыстым ғой,
Тек сенің үйің қалды шәй ішпеген – деп төгіп
жіберіпті.

Ғизат ақын Уәйісті сөзге келместен үйіне бастап, сонымен
іссапарды тағы бір күнге ұзартуға тура келіпті.

«ҚАСҚА КӘСІП»

Сол тағы оқу бөлімін басқарып тұрған шақ. Ол кезде
Маңғыстау облысы тұтас бір аудан. Сондықтан
Маңғыстаудағы барлық мектептер Шетпеден басқарылады.
Уәйіс ақын мектеп шаруасымен Ақшұқырға келіпті. Келген
соң оқудың барысы, мектептің жай-күйімен танысады.
Ақшұқыр қайда, Шетпе қайда, жүріп кете беруге жол алыс
және оның үстіне бұралаңы көп қара жол, осында қонып
қалуға тура келеді. Кешкісін мектептегі қарт ұстаз Жолдыбай
Шақшабасовтың үйінде болады. Аты бүткіл республикаға
танымал ақын келгесін оның шашбауын көтеруге осы қалай
деген сөз білетіндер қоса келіпті. Ақындар бір-біріне дес
бермей қызу айтыспен отырғанда күннің батқаны, таңның
атқанымен жұмыстары жоқ қой сірә? Түнді орталап барып
кеш жатқан, Уәкеннің тұрған-тұрмағанына қарамастан
Жолдыбай мұғалім қапылып мектепке кеткелі жатыр екен.

Сонда Уәйіс ақын:

Жаның жоқ адам десе Шақшабасов,

Жазуың қойғандай-ау тасқа басып.

Бас жазып кетер едің меніменен,

Не деген мұғалімдік қасқа кәсіп –

деген екен асыл аға.

АҚ ШӘЙНЕКТІҢ ЖЫРЫ

Тірліктің телевизордағы секілді ақ, я болмаса қара жолағы
болады. Бірде сені тайраңдатып қойса, енді бірде басыңа
қасірет бұлтын қондырып меселінді баса қояды. Ақтөбедегі
3-4 жыл абақтының азабы, екі ортадағы жұбайының

дүниеден өтуі, шайқалған отбасы шаңырағының шырғалаңы, Уәйіс ақынға жеңіл соққы болмапты. Ақынның өмірінің соңғы жылдарына куә болғандар, оның жалғызбасты жүргенін көрген. Өмірдің өткінші екенін түсінген, нар жігіттер ғана мүжілмей, басына түскен тірліктің ауыр салмағын «қын» демей көтеретіндер солар, асылдың сынықтары ғана. Бірде жұмыстан келе жатырса бір танысы «Хал қалай?» – депті.

Сонда Уәйіс ақын:

Әйеліміз ол кетті,
Мәңгілікке мол кетті.
Үйімізден сән кетті,
Шалыңыздан мән кетті.
Газым менен жарық бар,
Ақ шәйнегім әндетті.
Халдің несін сұрайсың
Қатыны тірі болғыр,
Сен де маған құдайсың –

деп жабырқап өлеңдеткен екен.

ОРЫНБАСАР АЙТЫПТЫ

АСҚАНҒА ТОСҚАН

Орынбасар – Құлсарыдағы Ізтұрған жездемнің інісі болғандықтан, бізге құда болып келеді. Қашан көрсең де баржоғын білдіртпейтін, әзіл-қалжыңның қоймасы. Тірлік жағынан күнелтуі барлық қазақпен қарайлас, асып төгіліп те, аш жатып та жүрген жоқ. Мекені Атырау-Маңғыстау шойын жолының бойындағы, Үстірт деген шағын теміржол бекеті. Ауылдастары неге екенін білмеймін, Орекеңді «Зик» деп атап кеткен.

«Неге олай?» – деп сұрағандарға Орекең «Ол – «зиялы», «иманды», «кісі» деген» деп, сөзжұмбақтың шешуін шешкендей қылып айтады.

Сол Орекең бірде ісі түсіп, қоңсы тұратын жігітке барыпты. Барса әлгі жігіттің қызылжап қылып, киіктің етін әкеліп

жатқанының үстінен түсіпті. Қызыл кітапқа енген бөкенді аулағанды үкімет сезіп қалса кешірмейді.

Сасқаннан қылмыстарының үстінен түскен Орекенді «Кел, кел, Ореке» деп жалпаңдап, сол үшін асып жатырғандай киіктің басына шақырыпты.

«Япырым-ай, мына иттерге бірдеңе көрінер, уақ малды қоспағанда, үйір-үйір жылқы, малдарын айдай алмай отыр, өндірістегі екі баласы мың-мындап табыс тауып отыр, шырылдаған шыбынның да обалы бар емес пе?» деп жегені желкесінен шығып, тамағынан жүрмепті. Анды да адамның азығы үшін жаратқан, бірақ елді аштық жайлаған кездерде де ақсақалдар сауға сұрап ашкөздікке жол бермеген.

«Даланың аңын қызғыштай қорып мына сорлынікі не?» деп сөз қылар деп, үндемегесі келіп еді, бірдеңе бүйірінде тұрды да қойды.

«Қорадағы мыңын көрмей, қорғансыз анды қырған олардікі жәрекімалла да, менікі бейшаралық болғаны ма?» деп тағы тыншымады. Көзапара мелисаны ертіп келсе, жұтқандарын кересінен шығарып, сотталмаса да жиған-тергендерін шашып біраз сергелденге түсері анық.

Орекен «Ит те болса Құдай қондырған көршім ғой, көршісің айдатып жіберді деген ел сөзіне қалармын» деп ішінен тынып жүрді. Бұның әрекетін сараптап ақтап алар адамның табылары тағы екіталай. Жоқ, көршісі бұрыңғының үстіне өршіп түсіп, мұны адам есебіне қоспай, аулаған аңдарын тапа-талтүсте қан-қан қылып түсіріп жатады. Күндердің-күнінде олардың етті қап-қап қылып, Бейнеуге апарып сатып жүргендерінің куәсі болды. Бір күні қайыптан-тайып, бұл тағы желініп жатқан еттің үстінен түсті. Қазан аңдып жүрген жоқ, көршіде бір шаруасы шығып бара салған.

Шыға берісте тұрған бірнеше қапшықты шыға бере көзі шалып қалды «Дәу де болса, осылар ет сатқалы жүргелі отыр» деген ой басына сап ете қалды. Сол түні ертелетін вокзалға келді. Тасадан байқатпай тұрып қараса, өздерінің жүк мәшіндерінен қапқа салған еттерді, көршісі ырсылдан түсіріп жатыр екен.

Анадайдан тұрып көршісін ымдап шақырып алып, жаны ашитын адамның кейпіне келіп «Жаңа сіздің үйден шыға бергенімде, екі мелиса ұстап алып, доғдырға апарып ренгенге салып, ішің толы киіктің еті қайдан жедің деп қыспаққа алды, ертең тағы тергеуге шақырып кетті» деп құлағына сыбырлап, өзі жөніне кете беріпті.

Түн ортасында үйінің есігін жау қуғандай біреу қағып тұрғанға шықса көршісі, өңнен өң жоқ «Орынбасар, ертең тағы шақырып жатырса бізді айта көрме, осыдан соң аштан өліп жатырсам да өлермендікті қоямын» деп жыларман болып тұр. Осы оқиға болғалы бірнеше жыл артта қалыпты, содан бері көршісінің аңшылығы да доғарылған-ау деймін.

АНАША БЕРЕ ҚОЙШЫ?

Бірде Орекеңе Атырауға жол жүруге тура келіпті. Вагон толы саудагер, Орекеңді өзінің заңды орнына да тыныш жатқызбапты. Тіпті көретінді өзіміздің қаракөз қыздарымыздан көріпті. Тосырайып шалбарланып алған үшеуі, құданың орнына отырып алғаны былай тұрсын, ибалылықты ысырып тастап, дарақылана күліп, барлық жолаушыларды әбден мезі етіпті.

Үлкендеу жолаушылар ескертіп қараған екен «Сіз не қазақ емессіз бе?» дейтін көрінеді. Қазақ болғанда жұрттың бәрі, өздері секілді тұқыл тәрбие көрмеген қыздарды асырап, шолжаңдатып қойғандай. Қаны басына теуіп, ашудан жарылғалы отырған Орекең, бір кезде анадайдан вагондарды тексеріп келе жатырған мелисаларды көзі шалады. Әлгілер дауысты еститін шамаға жақындады-ау деген шамада, қыздарға қарап даусын көтеріңкіреп «Шырақтарым, азғантай анаша бере қойыңыздаршы» – депті, адамдардың темекі сұрағандағы, саусағын бір-біріне уқалайтын ишаратты жасап.

Мелиса тіпті тақалған сайын дауыс ырғағын көтере дауыстап «Көп емес 50 грамм жарайды, өткенде бергендерің өте таза екен, сендерде бар екенін біліп отырмын» – депті.

Қыздар үнсіз орындарынан тұрып, қас қағымда жым-жылас жоқ болып кетіпті. Орны босаған Орекең өз төсегіне жайғасып жаны жай тауыпты. Анашаны өңі түгілі түсінде көрмеген Орекең, қара басының қамы үшін, жай бір осы күнгі жастарды үркіту құралы ретінде пайдаланыпты. Бұдан сонда жаңағы көзтаныс үш қыз жол үстінде Орекеңе талай жолдас болыпты. Бір қызығы Орекеңнің қарасы көрінгеннен зыр-зыр қашатын көрінеді.

САРМАН ШАЛДЫҢ АЙТҚАНДАРЫ

КІМНІҢ КЕМПІРІМІН?

Бұл тоқсан менің жасар жасым ба еді,

Быламық менің ішер асым ба еді? –

деп бір қария баяғыда налып айтқан көрінеді, мүмкін авторы да бар шығар мен дәл білмедім. Ұлы Жібек жолының Маңғыстауға енер қақпасындағы Сам құмы өңірінде Сарман деген әкеміз өткен. Арғы аталары Маңғыстаудың қара ойын қыстап, жаз жайлауын Үстірттің жазығы, Сам, Матай құмы жайлап, бар өмірі мал соңында өткен. Өмірі қой соңында өткенімен қара сөзге ешкімге есесін жібермеген адам. Баяғының шалдарының сүйектері асыл ғой, олар қайбір бізге ұқсап үш мезгіл астарын уақытында ішіп, мезгілімен ұйықтап, маңдайлары терлеп рахат көрді дейсің? Бірақ сөйтпін жүріп, бізге ұқсап елуінде денсаулыққа күй айтпай тоқсан жасап, жүздің жүзін көріп дүниеден өтіп жүр. Қайсыбірі жетпіс-сексенінде жас келіншектердің көңілін тауып, жас иіс те иіскегендері де жоқ емес. Жармыштағы, жүзге емін-еркін келіп дүние салған, кезінде мұғалім болып бала оқытқан Ергенқұл нағашымның, көзілдіріксіз газет оқығанын көріп жағамды ұстағанмын. Құдайдың қанша жас берері өзінің қолында, қазір газетті көзімізге лупа киіп оқып жүрген біздер, жүз жасай қойсақ газетті оқымақ түгілі басқа жағдайға пайдалануға да дәрменіміз жетпейтін шығар.

Бірде Сарман әкеміз, тоқсанды орталап қалған кезі.

төсегінде қисайып жатырса шалдың жайын сұрауға бір кемпір келіпті.

Тоқсандағы шалдан алжығаннан басқа не күтеді, әлгі шешеміз «Сареке, мені танысың ба, мен кімнің кемпірімін?» – депті.

Сарман шал асықпай сақалын салалап жатып «Қай шалдың қасында жатырсаң, сол шалдың кемпірісің» – деген екен.

ӨЛЕ ҚАЛАТЫН ЖАС

Сарман шалдың малдан қалып, жасының ұлғайған шағы екен. Бірде шалға елдегі бір інісі қол ұшын беріп, көрісіп қайтуға қонаққа келіпті. Мал сойылып дастархан жасалып, көптен төбесін көрсетпеген інісіне қонақасы беріліпті.

Үйде жатқан шал, жан-жақтағы аяқ жететін жердегі ел-жұрттың амандығын біліп, інісімен өткен-кеткенді айтып қауқылдасып мәз болыпты.

Ертеңіне інісін жолға аттандырып салып тұрып оған «Осы сенің жасың нешеде еді?» деп түйеден түскендей тосын сауал тастапты.

Үйінде бір күн, бір түн болғанда қойылмаған тосын сұраққа таңғалған інісі «Ол неге керек болып қалды, ал биыл жетпісінші қарды бастым» депті күліп.

Біраз басын шайқап-шайқап тұрып Сарекең «Ой айналайын-ай, өле қалатын жаста екенсің ғой» депті оған.

Оның бұл сөзіне інісі жатып келіп ашуланыпты.

«Өзің тоқсанға келесің, өзің жасаған жасты маған не қимайсың ба?» – депті кәдімгідей өңі бұзылып.

Сонда Сарман шал «Тоқсанға келіп мен не бітіріп жатырмын, не өз шаңырағыма қадірім жоқ. не Сарманды іздеп келер замандас құрдастарым жоқ» – деген екен

ТАУШАНБАЙ ҚОРБАҚОВ АЙТЫПТЫ

ТӘРТІПТІҢ ШӨБІ

Таушанбай Қорбақовты бала кезімнен білемін. Біздің Шайыр бір жылдары «Правда» атындағы колхоз делінді. Таушекең сол колхоздың басқармасы болды. Дүниеде кеңшілік болса сол колхоз болған жылдары болған шығар.

Бекібай Шәуенов деген ағамның «Коммунизм – колхоздың тұсында өтіп кетті» дегені содан шығарып айтылған. Қазіргілердің біреуі бар, екіншісі жоқ деп қырық пышақ болып жүрген демократия дегенінің өзі сол колхоздың тұсында болып, өтіп кеткен болуы керек. Менің колхоздық дәуірден көргенім екі бастық болса бірі – осы Таушанбай Қорбақов, екіншісі – Мұқаш Қадіров деген ақсақал еді.

Олардың алып бара жатырған оқу-тоқуы болмаса да, елге «Шаш ал десе, бас алған» шолақ белсенділік жасаған жоқ. Ешкімнің еңбегін жеп, баюды мұрат қылмады. Екеуі де ел не жесе соны жеп, ел не кесе соны киді. Екеуінің елге жасаған жақсылығын, солардың көзін көрген ауыл жұрты күні бүгінге дейін аса бір ырзашылықпен еске алып айтады. Таушекең колхоздар тарап, кеңестік шаруашылықтарға шоғырланғанға дейін Шайырда тұрып, кейін Бейнеу ауданына қоныс аударды. Сам өңірінде, басқа ат бұйырмағандай өлкенің өз атын жапсыра салған «Маңғыстау» деген совхозды осы Таушекең басқарды.

Қалай-солай Таушекеңдер 60-жылдардың аяғында Үстіртке қоныс аударды, мен ол кісіні көргенім жоқ. Тұмсықты келген, кең иықты, ұзын бойлы ақсары жігіт еді біздің бала күнімізде.

Барлық табылған табыс, халыққа жасағанына қарай бөлінетін колхоз кезеңінің нанынан біз бала болсақ та жұмыс жасап ауыз тиіп қалдық. Төртіншіде оқып жүргенімде ағам Аманқоспен бірге жаздағы пішен шабуға қатысып, бақандай сексен сом алып, әлемнің жарты байлығы біздің үйге

келгендей марқұм шешем Балтөренің қуанғаны әлі есімде. Кеңес заңына орай жасы жетпеген жұмысшыларға үстеме ақы төленетінін мен сол жылы өз көзіммен көрдім.

Менің шынашақтай болып, таң қылаң берер-берместе үлкендерге еріп жұмыс жасап жүргенімді көрген Таушекең шешеме «Мына балаң бір жерден шығады» депті. Ол адамдар туралы том-томдап кітап жазса да артық емес.

Сол кісінің колхоз басқарып тұрған тұсындағы бір оқиғаны оқырмандарға ұсына кетуді жөн санадым. Ол кезде қоғам мүлкін көздің қарашығындай сақтауды адамдар кәдімгідей өз шаруасындай қадағалайтын. Себебі, колхоздың мүлкі – өзінің мүлкі. Дегенмен есебін тапқандар, аздап, көп болмағанымен мал азығынан үйлеріне түсіріп жатады. Солардың маңдай терімен құралып, колхоздың солардың енбегімен колхоз болып тұрғанын білетін басқарма андай-пұндайға көз жұмып елемейтін көрінеді.

Қырсыққанда бір күні колхозға тұтқиылдан бір топ мелиса сау ете түсіпті. Колхоз дегенмен ол да Кеңес үкіметінің қарауында, сол үкіметтің заңдарына бағынады, сондықтан тәртіп ортақ. Колхозды тонағаның – Кеңес үкіметін тонағаның.

Мелиса бастық «Так Таушеке бүгін түнімен рейдке шығамыз, көп ешкімге дабыра қылма» депті. Елде ашаршылық жоқ, сондықтан өлермен біреу болмаса ұрлық жоқтың қасы.

Түн қатып жүрудің келісі жоғын білген мелиса бастық «Таушеке, қайталық тыныштық қой» дей бергенде, сонадайдан бір өлімсірген жарық көрініпті. Жақындап келгесін қараса колхоздың тракторшысы Сайлау Әбдіхалықов екен. Тракторының тіркемесінде он шақты бума шөп, оны сөзсіз ешкімнен сұрап алған жоқ.

Колхозда өлгенін білмей жұмыс жасайтындардың бірі Сайлаудың жүз буманы үйіне түсіріп алса да сұрауы болмас еді, мына рейдке тап болғаны бастықтың дегбірін кетіріпті. Мелисаға тіркемедегі шөп бумасының біреуі не, оны не бәрібір ұрлық болып есептеледі. Ол заманда пара беріп

құтылу бар болса бар шығар, бірақ Сайлаудың қолынан келмейтін шаруа шығар. Көзәпара оны айдатып жіберуге маңдай терімен күнелтіп жүрген адал адам, шөп деген не, адам деген кім, ол арасын көпті көрген колхоз бастық Таушанбай жақсы біледі.

Жеделдете басып мелиса бастықтан сәл ілгерілеу шығып, погондыларды көріп қара терге малшынып отырған Сайлауға «Слушай Сайлау, бала емессің, шаға емессің мына жасап жүргенің не, жұрт түнделетіп жүргесін сені ұрлап жүр атаққа қалдырады, өткендегі тәртіпке берген шөпті бүгін алып келесің бе, осы жалқаулықты қою керек қой» депті. Таушанбай бастық жерден алып, жерге салып ұрсып жатырған соң мелиса бастық иланып аудан орталығына жүріп кетіпті.

Олар біраз жерге ұзап қараларын батырды-ау деген шамада Сайлауға жақындап келіп «Әй Сайлау-ай, бірде көл, бірде шөлсің-ау, қарғайың десем жалғызсың, қарғамайың десем кім екенінді өзің білесің» деп көлігіне беттеген екен дейді сол оқиғаның куәсі болғандар. Арада бірнеше айлар өткенде сол түнді еске алып Сайлау тракторшы «Таушанбай бастық болмағанда осы күні қай түрмеде шіріп жатыр екенмін» дейтін көрінеді.

Жасы сексеннің сеңгірінен асқан, еліне көп жақсылық жасаған Таушанбай Қорбақов Бейнеу ауданында тұрады. Маңғыстаудың атырабында оның өшпестей қолтаңбасы жатыр, Маңғыстау өңірінде оның жүріп өткен жолдары жатыр.

СМАҒҰЛОВ ТЕМІРХАН

Смағұлов Темірхан – көп жылдар бойы журналистика саласында қызмет жасаған, парасатты ойшыл, танымал қаламгер. Өмірінің соңына дейін Маңғыстау аудандық «Жаңа өмір» газетінде редактор болған. Өмірінде қаламды серік еткен ағаның артында сөз қалмауы мүмкін емес, Маңғыстау өңірінде Темірхан айтыпты деген уытты әңгімелерді қаламдастары күні бүгінге дейін айтып жүр.

Күні кешеге дейін газет шығару, бірнеше адамның маңдай терінің арқасында, үлкен бейнетпен жасалатын еді. Әріп теру, қорғасын иісі күнірсіген ауасы алқымыңнан қысып, жұмыс соңында баспаханадан шыққандар естерінен танып шығатын. Газет шығуын шыққанымен, адам ағзасына орасан зиян салатын технологияның залалы көп есепке алынбайтын. Газет шығып тұрса, ол оқылса болды, оның қалай шығып жатырғандығында ешкімнің шаруасы жоқ. Сондай жағдайда тілшілердің, редакцияның маңындағы қызметкерлердің, жөргөздегі баспахана орналасқан орынға барып, аздап «шаң басатындары» бар. Жұмыстың зияндылығына байланысты болатын бас қосулар, бастықтың рұқсатынсыз жасырын ұйымдас-тырылады. Бәрін сезіп білетін Темекен, көп жағдайда оларға көз жұмып қарап, сыр бермейді, рә бір шектен шығып бара жатырмаса. Бірде редактор оқыс шаруасы шығып баспаханаға кіріп келсе, журналистердің басында айтқандай «шаң басып» жатырғандарының үстінен түсіпті. Өздері журналист болса қалай үнсіз отырып ішсін, бір-біріне сөзге дес бермей жатқан көрінеді. Ортада соқайып ашылған «ақаң» тұр, рөмкілерге құйып қызмет жасап тұрған КСРО Журналистер одағының мүшесі Төлекеш Шайкөзов екен.

Бастықтың сыртынан келіп тұрғанын сезбеген Төлекеш «Болың, болың, бастық келіп қалып жүрер»деп жігіттерді сақтандырып қояды, артында келіп тұрғанын қайдан білсін. Шыдай алмаған Темекен «Төлекеш сенде өнер көп екен, қашаннан бері асаба болып жүрсің» – деген екен.

АҚТАР МЕН ҚЫЗЫЛДАР

Райкомда қызмет жасайтын бір танысы мерейтойын өткізіп жатырса керек. Газет жұмысы қайбір басқалардың қызметіндей уақытымен басталып, сақиып белгіленген сағатта бітеді, әлгі танысының тойына Темірхан кешігіңкіреп келіпті. Келсе шәй ішіліп орталап қалыпты, кейбір жігіттердің жақтары босап қалған екен. Қазір де бар болса бар шығар, ол кезде кешігіп келгенге «Айып рәмкесі» құйылады. Құйылғанда рәмкені бетпе-бет қылып, керелендіріп құйылады. Өзің ашқарында келіп, «Айып рәмкенің» бір-екеуін тартып жібергенде, манағы жағы босап қалғандарды қуып жетіп, солардың деңгейіне барып қаласың.

Темекен «айып рәмкесін» өткізбек болған асаба жігіт «Аға, ақтан ішесіз бе, әлде қызылдан қарап жібересіз бе?» – депті.

Сырт киімін ілгішке іліп жатырған Темекен «Қызылдар өзіміз ғой, әуелі ақтарды құрту керек» – деген екен.

САМ, СЕНЕК, ҚОШАҚ

Қазіргі газеттерді қарап отырғанда, олардың жіберген кателерін көріп өзіңнен-өзің ұяласың. Бірен-саран тыныс белгілерінің қойылмай кетуі, қаптаған қалың әріптен бір әріптің түсіп қалуы, адамның қолымен жазылған соң болмады дегеннің өзінде болатын жағдай. Ал қазіргі газеттерді қарап отырсаң әріп түгілі сөз түсіп қалып жатады. Кеңес үкіметі тұсында болса қазіргі газетшілердің тоқсан пайызы жұмыстан қуылып, қоңыз теріп кетер еді. Темірхандардың тұсында газеттегі бір әріп қате үшін редактор басымен жауап

беретін, сөгіспен құтылсаң жеңіл құтылғаның. Көп жағдайда ондай мүсіркеу бола бармейді, креслоны босатуға тура келетін кездер де болады. Редакция алқасының бір отырысында Темекең тілшілерден «Басқа қате жіберсеңдер де, Сам, Сенек, Қошақ деген жер атауларынан бір әріп түсіріп, не қоса көрмендерші, шырақтарым» – деген екен.

ТӨЛЕКЕШ ОРАҚОВ

ТӨЛЕКЕШТИҢ БАСТАН КЕШКЕНДЕРІ

Баяғы колхоз кезеңі болса керек. Аудандық «Жаңа өмір» газетінде Төлекештің жаңа журналистік кезеңін бастап жүрген жылдар болатын. Ол кезде қазіргідей шұбырып жатырған көлік жоқ. Баратын жеріңе қыс демей, жаз демей салдырлаған «газиктің» астауында кетіп бара жатасың, ол да табылса жақсы. Бірде Төлекеш редакция жұмсап, алыстағы бір ауылға

іссапарға баруға тура келіпті. Қыстың күні, үстіндегі сырт киімі де жұқалтандау, тоңып-шашырап межелі жерге әзер жетіпті. Бөркінің бауын шешуге қолы жуыспай, фотоаппараты салпылдап колхоз бастықтың бөлмесіне кіріп барыпты.

Колхоздың жұмысы келіспей қырын кетіп, бастықтың ашуланып терісіне сыймай отырған мезетіне тап болған болуы керек «Осы түйе қарағандар-ақ, маза бермейтін болды-ау» деп Төкеңді контордан қуып шығыпты.

ҚАЙЫР БОЛСЫН АЙТУ

«Жаңа өмір» газеті аптасына үш рет шығады екен. Ол кезде идеология біреу-ақ, ол – коммунистік идея. Жаппай мақтау, мадақтау газеттің басым жазатыны, сондай көріністегі мақалалар. «Бәлен қойшы, бәлен саулықтан түген қозы алыпты.

Ана совхоздың қойшысы бәлен қойдан, теңдесі жоқ қыруар жүн қырқыпты» газеттің ана санында да осы іспетті мақала, келесісінде де сол. Қазір заман өзгерген соң, өткен кезеңдерге бәлен-баку деп мысқылмен күлетініміз бар ғой, десек те сол кездегі ел арасында «Жаңа өмірдің» беделі асып-төгіліп жататын. Қазіргі әдеби сапасы адам төзгісіз, кім көрінген шығарып жатырған имансыз газеттерге қарағанда, біздің аудандық газет саликалы дұрыс басылым еді сол жылдары. Арагідік сын мақалалар, оқырмандар шығармашылығынан әдептен аспайтын, там-тұмдап, әңгімелер жарық көріп тұрады. «Жаңа өмірге» сыналып шыққан басшылардың жұмыс орнында қалып, кіріске кіріп кеткені сирек кездесетін жағдай. Журналистер өте сақ халық, қай заманда да сыни мақалаларды екі шұқып, бір қарап, сақтықпен жазады. Абыройының қаламының ұшында тұрғанын олар жақсы біледі. Ал біреуді мақтап жазсаң, әлгі кейіпкеріңнің іші кепкенше мақтай бер, ол үшін сені ешкім жауапқа тартпайды. Бірақ Төкең сондай бір қойшыны мақтап жазған мақаласы үшін тұтылыпты. Аптасына үш рет шығатын газетке, күнбе-күн тың тақырып өне бойы таптыра бере ме? Уақыты өтіңкіреп кеткен «Жаңа өмірдің» бір санынан «осыны кім біліп жатыр»деп ойлап, озат қойшыны итінен бастап мақтаған мақаланы, қайтадан жаңа санына көшіріп, қыстыра салыпты. Бұл бірінші рет емес, бұрында солай етіп жүрсе де Құдай білсін? Қырсығып адам алдырайын десе қара басуы әп-сәттік шаруа, Төкеңнің әлгі мақтауын келістіріп көшірген мақаласының басты кейіпкері шопан, баяғыда бақилық болған екен.

Төкеңді жерден алып, жерге салып ұрысқан басшылар «кінәсін түсініп, кешірім сұрайтын болар»деп дәметіп отырыпты.

Басы салбырап тұнжырап отырған Төкең «а, байғұс-ай, ол шопан қайтыс болып па, барып қайыр болсын айтып, баға оқып шығу керек екен» деп шығып кетіпті.

Нешінші екені белгісіз Маңғыстау аудандық партия конференциясы өтіп жатыр екен. Жан-жақтан ағылған делегаттар, оған облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы міндетті түрде қатысады. Ол кездегі беделді жиындардың бірі болған соң ауданның барлық белсенділері қапылып, баспасөз өкілдері қолды-аяққа тұрмай жүгіріп жүр. Аудан өнерпаздарының күшімен концерт көрсетіледі. Таңертеңгілік басталған конференция жұмысы аз ғана дамылдап, делегаттар түскі үзіліске шығады. Осы кезді пайдаланып қатысушылар естелік ретінде суретке түсіп жатыпты. Қазіргідей фотоаппарат ол уақытта әркімде жоқ, арнаулы шақырылған фотограф мамандар мен бірен-саран фототілшілерде ғана бар. Аудандық «Жаңа өмір» газетінен Төкең, өз жұмысына беріле қызу кимылдап, қайталанбас сәттерді қалт жібермей шыртылдатып түсіріп жүр. Қалауыңша түсіре беруге осы күнгідей сандық фотоаппараттар емес, әп-сәтте Төкеңнің пленкасы таусылып қалыпты. Онысын сездірмеуге тырысқан тілші ағамыз, делегаттарды тізіп қойып түсіре беріпті, түсіре беріпті.

Кезекті бір топты түсіріп бола бергенде ортада тұрған ауданның бірінші хатшысы Өтеуов Арон жұртты күлдіру үшін әзілдеп «Әй, Төлекеш, осы сен ұзақ түсіріп кеттің, анауыңның ішінде бірдеңе қалды ма?» – депті.

Сасып қалған ақкөңіл Төкең «Ойпырым-ай оны қайдан біліп қалдыңыз» – депті.

Жылдар өтіп, облысқа Ләззат Қиыновтың басшылық етіп тұрған кезінде Таушықта бір үлкен мереке жиын болыпты.

Жасы тоқтасып қалса да «Жаңа өмірде» жасап жүрген Төкең, облыс әкімін кадрға алып жатырғанда Ләззат Қиынов «Төке, пленкаң таусылып қалған жоқ па?» деген кезде жұрт ду күліпті.

АНДРОПОВ КӨРІП ҚАЛМАСЫН!

Брежнев бақилық болғаннан кейін, үкімет басына Андропов келіп «Тәртіп, тәртіп» деп елді бір шыбықпен айдай бастаған кездер. Бұрын қолында билік жоқ, саудагерлерге тісін қайрап жүрген Юра, алып-сатар жазғандарды шыбыштай шырылдатып қамай бастады. Жұмыстан кеш қалып, не болмаса жұмыс уақытында қаңғырып жүрсен, жұмыстан шығарып түпкілікті қаңғытып жіберді. Генсектің қаулысы ешқайда соқпастан Маңғыстауға келіп, Шетпедө сол күні қарбалас басталып кетіпті. Қазір баспасөзді төртінші билік деп жүр, ал Андроповтың патшалық құрған қас қағым уақытта сол бірінші билік болған шығар. Танымал журналист, сықақшы Әзірбайжан Қонарбаев ағамыз, Шетпенің үй арасына қатынап жүрген автобусымен түскі асқа беттеп келе жатыр екен. Жол тәртібі – ерекше қатал, қоғамдық көлік бағытынан сәл ауытқыса бітті, шопыр шопырлығымен біржола қоштасады. Әзекең мінген автобустың шопыры, дүкенге бұрылып жұмыртқа сатып ала салып, көлігінің салонына көз салса, отырған тілшіні көріп зәресі ұшып кетіпті.

«Ойбай ағай кешіретсіз, жұмыртқа ала қояйын деп бұрыла салып едім» деп шыр-пыр болыпты.

Әзекең асықпастан тұрып, шопырдың құлағына сыбырлап «Мен ештеңе емес, Андропов көріп қалмасын» деген екен.

КОММУНИСТЕРДІҢ ЖОЛЫ

Дүние жүзіндегі ең демократияшыл жиналыс – қазақтың той-садақалардағы жиналысы.

Үкіметтің өз саясаткерлері болса, садақаның болсын, тойдың болсын өз саясаткерлері бар.

Үкіметтің саясаткерлері анда-санда төбелесе, тойдың саясаткерлері кез келген жерде, кез келген уақытта бірін-бірі жағадан ала кетуі мүмкін.

Шетпедегі бір тойда баяғы заман мен қазіргі заманды салыстырып, қызу айтыс жүріп жатыр дейді. Кезінде ішкені алдында, ішпегені артында болған коммунист бастықтар өз дәуірін жыр қылып айтып отырса, солардан қорлық көрген жайынжастар олардың әңгімелерін жүре тыңдап, қырындау қарап отырған көрінеді.

Бір жігіт қазіргі заманды өзі орнатқандай өзеуреп «Қазір рахат, не ішем не кием демейсің, долларың болса Париж асып кетсең де ешкімнің шаруасы жоқ» – депті.

Мұны тыңдап отырған Әзекең «Заманды қанша мақтасаң да, коммунистердің жолымен жүріп келе жатырмыз ғой» дегенде әлгі жаңа қазақ құтырып кетіпті

«Сіз қай планетада жүрсіз, Кеңес үкіметі баяғыда құлады, сіздің айтып отырғаныңыз қайдағы жол, мынау қайдан жүрген адам өзі» – деп жыларман болыпты.

Сонда Әзекең «Мен талқаны шығып жатырған «Шетпе-Жетібай-Ақтау» жолын айтып отырмын» – депті алдындағы кіш-міштің екі-үшеуін аузына апара жатып.

ҚҰРДАСТЫҢ ТІЛІ

Жұмыстың оңай, жақсысын көргенім жоқ, соның ішінде газет жұмысының ала-бөле қасқалығы бар жұмыс. Менің Сағындық көкем айтатын «Лаузымың өскен сайын жұмысың жеңілдей береді»деп.

Сыртынан көрген жұрт «Тікесінен тік жүріп, қазынаның ақшасын әншейін алып жатыр, өмір осылардікі» дейтін шығар.

Аптасына үш рет шығатын «Жаңа өмір» газетінің жұмысы, дәл олардың ойлағанындай жұмақ емес. Құлаш-құлаш көсемдердің мақаласы, оқырмандардың хаты, қала берді тілшінің өзінің жазғандары бар, марқұм Оспанхан Әубәкіров айтпақшы, көздерінен қан аққанша отырып тексереді. Әріптен

не сөзден бір кате жібердің бітті, атылмағанмен соған бергісіз үкімің дайын. Анау бір жылдары атылып та кетуің ғажап емес.

Күн демалыс, көптен бері ешқайда қозғалып аттап шықпаған Әзекең қаламнан қолы босап, бір құрдасынікіне барып, бой жазып қайтуды ұйғарыпты. Құрдасының тілі «р-ға» келмейді екен. Ол дегенің сықақшыларға таптырмайтын дайын тақырып. Үйге жақындай бергенде, бала-шағадан бастап Әзекеңе бәрі құрдас, мұны танитын досының баласы, алдынан жүгіріп шығыпты.

– «Әкең үйде ме?» – деп сұрапты Әзекең

– «Үйде» – депті бала бір сөзбен.

– «Сен жақсысың ғой, қане «Р» деп жіберші» – депті Әзекең.

Баланың ойында дым жоқ «Р» – депті. Сонда баланың басынан сипап тұрып Әзекең «Айналып қана кетейін, тілің әкеңнен бұрын шығыпты ғой» – депті

ҚАЙЫРШЫ БАЙЛАР

Әзекең бірде шаруасы шығып Ақтауға келіпті. Тікелей келген жұмысын тиянақтап болған соң базарға соға кетуді жөн көріпті. Ауыл қазағына, базарда бір қызық бар сияқты болып көрінеді де тұрады, оған соқпай кетсе әлденеден құр қалғандай ішкен асы бойына батпайды. Әзекеңнің базарға соғуға міндеттілігі шамалы, ананы-мынаны көтеріп сатып алатын кәсіпкер емес, іздейтіні қағаз-қалам, жазуға керекті майда-шүйделер. Базар деген әңгіменің небір түрі шығатын сықақшыларға таптырмайтын орын. Әзекең базарға дүние қуып бармайды, шығармашылығына тың тақырып дәметіп барады. Базарды басынан бастап аралап келе жатырса, қайыр сұрап жүрген қайыршыларға көзі түсіпті.

Кеудесіне баласын таңып алған бір келіншек «Аға, он теңге садақа беріңіз, тілеуіңізді құдай бергелі тұр екен» деп жолын кес-кестеп болмапты. Олар да беретін адамның сыңайын алыстан таниды. Қалтасында уағы болмағанын, әлде басына

қызық ой келді ме, Әзекең оған 500 теңгені суырып бере қойыпты. Әлгі ақшаны қағып алған келіншек, сол заматта оған 490 теңгесін қайтарып беріпті.

БАСТЫҚТЫҢ БАСЫНА КҮЗЕТ ҚОЮ

Сықақшы деген халық біреуге жалбақтап, біреуге өтірік көлгірсімейтін жандар. Айтарын бетің бар, жүзін бар демей «лақ» еткізіп айтып жіберіп, «кессең бас мынау» деп, киікке ұқсап бауыздап жатырсаң да тұяғын серіппей ерегесіп, құлаған жағынан тұрмайтындар. Елге айтар шын әңгімесінің өзін, тоқсан түрлендіріп күлкіге сайып айтып, әзілсіз бір күнін өткізсе, көңілі құлазып жүретін Құдайдың жаратқан пенделері. Айтар әзілдерінің тоқсан пайызын өмірдегі болып жатырған шындықтан алып айтады, өз жанынан қосып айтары, әрі кеткенде шамамен он-ақ пайыз болар. Одан көбірек қосыңқырап жіберсең, жұрт сені суайттардың санатына қосып, дұрыс айтып тұрсаң да сенбейді. Онда сен сықақшы емес, «мыжың» деген жанрда қалам тербеп жүрген есепсің.

Әзекең бір отырыста «жаңа қазақтармен» табақтас болыпты. Әлгілердің әңгімесі аузын ашса болды, біссімілләсі «ақша», «мансап», «байлық» екен. Әзекеңе олардың тарқатып отырған тақырыптарының мазмұны онша ұнамапты.

Әлгілердің ішінде біреуі әкімін мақтап «Ой, ол кісінің жүзеге асырғалы жатырған перспективалары мықты, ол кісінің басы алтын ғой» – депті.

Манадан бері әңгіменің қай тұсынан кірерге саңылау таба алмай отырған Әзекең «Ондай болса оның басына қарулы күзет қою керек» – депті.

ПЕНСИОНЕР БАЛА

Амал, наурыз мейрамдарының тұсы болса керек. Маңғыстауда ол күні жұмыстың бәрін жиып қойып, үй аралап көрісу басталады. Қолың тимей қалып, дәл сол күні қол ұшын беріп көрісе алмасаң да, сені ешкім ұры-бөріге алмайды.

Келесі жылдың он төртінші наурызына дейін көріссең болды. Кейінгі жылдары адамдар «Дәл сол күні көрісіп қалмағасын, амалдың «кәйпі» жоқ» деп, сол күні қалайда сары ала таңнан тұрып қапылып жатады.

Сол айтқан, амал күні Әзекең ауылдың шет жағында тұратын нағашысының үйін бетке алыпты. Нағашысы да еңбектеген кәрі емес, аулада, қасында немересі бар бірдеңелерді шұқынып істеп жүр екен. Әзірбайжанды көріп, қалбалақтап қарсы алып, келген жылдарына құтты болсын айтып жатырса, мектеп жасына таяп қалған нағашысының немересі жүгіріп келіп, сықақшы жиенге ол да қолын беріпті. «Әй, Әзірбай, мына баладан өскенде кім болатынын сұрашы» – депті нағашысы. Баласының кім болатынын білмесе де ырымдап қазақтардың, кішкентайларына прокурор, әкім, президент сияқты оқсаулы қызметтерді теліп, тілі шыққандарына «сол боламын» дегізіп үйретеді. Одан басқа космонавт, машинист, танкист дегендер тағы бар.

«Мұның кім болатынын Құдай білсін, ақырдың-ақыры өзіңе ұқсаған пенсионер болайын деп тұр» – депті Әзекең.

ӘЙЕЛДІҢ ҚҰРДАСЫ

Бүткіл жер бетінде әңгімелері жарасып, жыны бірікпейтін екі пенде бар. Ол мас адаммен, ауызына татып алмаған сау адам. Бірде бір мас жігіт «Жаңа өмірдің» редакциясына кіріп кетіпті. Ол кезде бюрократияның басқа түрлері болса да, бірде-бір жерде, осы күнгідей етігіннің размеріне дейін сұрайтын күзетші атымен жоқ. Редакция – тарсылдатып темірді соққылап жататын ұстахана емес, тып-тыныш, тымпиып қана әр бөлмеде қағаз кеміріп жатырған журналистер. Әр журналистің жүйкесіне ойнап, кабинеттерді адақтап шыққан әлгі жігіт, бытысқан газеттің мақалаларынан басы айналып отырған Әзекеңе келіп, онан сайын миын шұқылай бастапты. Қол жұмсап ұрып жіберейін десе, мас жігіт ұруға тұрмайтын қағысқан бірдеңе көрінеді, оның үстіне жұмыс орны.

Бір уақытта мас жігіт Әзекенді мойнынан қылғындыра құшақтап, сүйіскелі тұрған гашықтардай «Мен сенің әйеліңмен құрдаспын, саған кім боламын» – депті.

Мас адамға сөз шығын, келіп тұрған сөзді іркіп қалса сықақшының сөзінің атасы өліп кетуі мүмкін. Әзірбайжан «Қайдан білейін, сен де әйелім болатын шығарсың» – депті.

АҚМОНШАҚ БАУЖАНОВА

АВТОМАТ АСЫНҒАН АПАЙ

60-шы жылдардың аяқ кезі. Жыңғылдыдағы Т.Г.Шевченко атындағы мектеп-интернатта бесінші класта оқып жүрмін. Ол кездерде мұғалім кадрлардың жетіспеуінен, Қазақстанның түпкір-түпкірінен оқытушылар Маңғыстауға арнайы жолдамамен жіберіледі. Кадрлар тапшылығы Маңғыстау елінің жетесіздігінен емес, сол кезде түбекте

жалғыз – шопыр, тракторшылар дайындайтын СПТУ-82 дегеннен басқа оқу орны болған жоқ, тіпті ол күні кешеге дейін солай болып келді. Біздерді оқытуға келген апайларға енді бойымыз үйреніп келе жатырғанда, белгіленген мерзімі бітіп елдеріне қайтып кетеді, не бақытын Маңғыстаудан тауып келін болып, бір ауылға томп ете түседі. Уақытша мұғалімдердің көпшілігі бізге Ағыраудан келеді. Менің алғашқы ұстазым Теміржан Жүгінісов ағайдан бастап олардың бет-бейнесі әлі күнге дейін кешегідей көз алдымда. Мұқлиса, Галина, Сәлима, Айғаным, Әмина деген аттарына заттары сай әдемі апайларым болды. Солармен бірге шалғай түпкірде жатырған біздің ауылдарға, өркениеттің түрлері келе бастады. Сол бесіншіні бастаған жылы бізге орыс тілі мен әдебиетінен дәріс беруге Ақмоншақ Баужанова деген апай келді. Өзі де ақ моншақтай томпиған аппақ, сүп-сүйкімді,

қара түндей қап-қара шашын бойына сай келтелеп монитын қиған, кішкентай ғана қыз. Ақмоншақ апайым біздің жақтың жігіті Бекбасар ағаға тұрмысқа шығып, көптеген жылдар бойы басшылық қызметтерде жасады. Қазір Қаражанбас мұнай кәсіпшілігінің әкімшілік департаментінде қызмет атқарады. Жақында осы әңгімені жазбастан екі-үш күн бұрын телефон шалып сұрағанымда, бізге ең алғаш апай болып келгенде өзінің дәл жиырма бір жаста екенін айтты. Ол кезде біз әлі шикі өкпе баламыз ба, әлде заман оларды ерте есейтті ме, сол апайлар бізге салықалы үлкен адамдардай болып көрінетін. Менімен көрші тұратын, жасы жиырма беске келген, ертелі-кеш мысығымен ойнап жүретін көршімнің қызы, қазір маған бала секілді. Ақмоншақ апайлар бізге беретін білімінен басқа, интернатта тәрбиешілікті қоса атқарады. Күндіз-түні олардың біреуі алмасып, міндетті түрде біздің ортамызда болады. Күзетші кемпірмен біздерді түнімен күзетіп, таң қылаң бере шаштары қопырап, кезекшілікті тапсырып жататын. Олардың күзет қызметтері әрқилы, кей күндері апайлар біріне-бірі ес болып, қос-қостан күзетеді. Яғни күшейтілген күзет. Ал Ақмоншақ апайдың күзет қызметі тіпті өзгеше. Ол күзетке автомат асынып, қаруланып келеді. Автомат дегенге сіздер таңғалмаңыздар, ол баяғы Ұлы Отан соғысында қолданған, орыстар жасап шығарған «ППШ» деген автоматты қарудың ойыншық түрі. Ақмоншақ апай жарқыратып оны тапа-тал түсте асынып келеді. Қарудың ойыншық екені ақымаққа көрініп тұр. Шабуыл жасар «бандиттер» апайдың ол қаруынан сескеніп, ойларына алған жоспарларын кейінге қалдыруы мүмкін емес. Соғыстың біткеніне жиырма жылдай уақыт болған, автомат асынып келетіндей жау жоқ, апай бейтаныс ауылдың жігіттерінен сескенетін болуы керек. Басқа жақтан келіп тұрған әдемі жас қыз, әркімдердің көз қырында қалуы әбден мүмкін. Ол кезде Ақтау қаласында көптеген колониялар болды, содан жиі-жиі тұтқындардың қашу оқиғалары кездеседі. Бәлкім, сондай қорқынышты хабарлар апайдың құлағына жететін болар. Апайдың автоматын, күндіз көрсетпей әкеліп түнде оқыс

кезеніп қалсаң, бір жасқауға жасқайсың, ал ойыншықты күндіз жарқыратып көшенің ортасымен алып келсең, одан шыбынның сескеніп үркуі екіталай. Ойыншық болса да «тарс» етіп дыбыс шығаратын мылтықтар болады, апайдың автоматы ең болмаса ойыншықтың сол түрі де емес. Таңертеңгілік кезегін тапсырып, Ақмоншақ апайдың соғыстан қайтқан солдаттарға ұқсап автоматын асынып алып, қарыштап адымдап үйіне кетіп бара жатырғаны әлі көз алдыма келеді. Апай деген аты болмаса, ол – біздің аз-ақ алдымыздағы бала екен ғой бүгін ойлап отырсам.

МӘЛСБЕК ХОШ ХАСАНҰЛЫ

1956-2008

Көп жылдар бойы Маңғыстау ауданында мұрағат меңгерушісі болып қызмет жасады. Атырау қаласындағы мұғалімдер даярлайтын институттың тарих факультетін бітірген. Мамандығы мұғалім. Өмірінің соңына дейін Таушық ауылында ұстаздық қызмет атқарды. Жұбайы Бәтима, балалары сол Таушық ауылында тұрады.

290 сом

Мелісбектің ертеректе Атыраудағы ГГПИ-де оқып жүрген кезі екен. Ауылдан аттап шықпаған жас жігітке, Мәскеу мен Алматыны қоспағанда, сол кездердегі қара балшықтың отаны Үйшік қаласынан басқа алып шаһар жоқтай көрініпті. Өзімен бірге оқитын немесе сырттай танитын Маңғыстаудың некен-саяқ жігіттерінен басқа жан баласын танымайды. Шешесінің бұған оқуына деп, шалбарының ішкі астарына тігіп салып берген азғана пұлын, күнделікті ішіп-жеміне қытып сауып жүріпті. Сөйтіп жүргенде

оқудың екі-үш айы артта қалып, жаңа ортаға ептеп үйренісе бастапты. Жұрттан ананы-мынаны көреді, кейбіреулердің ауылдарынан поштамен ақша алдырып жүргенін байқайды. Талқан қазан өтіп, қараша басталысымен ауылдан жылы киімін алып шықпаған Мелісбек ағасына қаржы сұрап хат жазады. Көп ұзамай ағасы Бақыт бақандай үш жүз сом салып жіберіпті. Үш жүз сом дегеніңіз ол кезде кім көрінгеннің қалтасында жүрмейтін дәулет. Оқуға түскен соң жүрегі алып-ұшып, алда қыс болатынын, қыста адамдардың тоңатынын естен шығарып, бір көйлекпен арман қуып кеткен інісінің жағдайы жанын қинап Бәкеннің ерте қамданғанының арқасы болар. Бұларға ең жақын пошта бөлімшесі ескі базардан онша қашық емес, ақша сол бөлімшеге келіп тұр екен. Базар деген екібастан ұры-қарының мекені. оның үстіне адам тонаудан Гурьев, Қазақстанды қоспағанда, Одақта ойып орын алып тұрған қалалардың бірі. Бұнда ақша барын сезсе, қасындағылардың да көз қырында қалуы мүмкін, елеусіздеу болып поштаға келіпті. Ақшасын алысымен, тасалау жерге тұрып, «қызыл ондықты» бөлек, қалған 290 сомды басқа қалтасына салыпты. Ондағы ойы жүліктер кездесіп жатырса «Бастан құлақ садаға» менде бары осы жігіттер» деп он сомдықты ұстата салу еді. Он сомда қарайған ақша, ұрыларға айқай-шусыз ұстата салсаң олар қуанғаннан мұны тіпті құда күткендей әспеттеуі мүмкін. Ағылып жатырған көлік жоқ, аялдамаға бару үшін айналасы атшаптырым базарды айналып өтуің керек. Мелісбек «құдай сақтасын» деп базардың ортасымен тіке тартыпты. Ал базарда қаланың бандыларына ұсталмай кетуің мүмкін емес, кімнің-кім екенін олар үш шақырымнан таниды.

Бір тасадан оқыс шыға келген үшеуі, әп-сәтте мұны қоршап тұра қалыпты.

Мелісбектің өзі айтады «Бір-екі рет Радж Капурдың киносындағыдай «Құтқарындар»деп айқайлағым келді» дейді, алдында жатақханада жігіттер «Гурьевте көмек сұрап қажеті жоқ, көмекке келгендер ұрылармен қосылып тонайды» дегендері есіме түсіп, тырс етпедім» деп.

Бұл неде болса манағы ұрыларға арналған «қызыл ондықты» беріп құтылуға, қалтасына қолын салып оңтайлана бергенде, кәріс екенін, қазақ екенін адам ажыратып болмайтын, көзін тырнап ашқан, сығырайған әлгілердің біреуі, мұны шықшыттан періп келіп қалыпты.

Өзі қағылез бала, оның үстіне қайбір жарытып тамақ ішіп жүр «Ұшып бара жатырғаным есімде» дейді Мелісбек

«Дүниясы құрғыр жаман ғой, ұшып бара жатып ойлап үлгеріп, 290 сомды астыма ала құладым, байқап жатырмын біреуі үстіңгі қалтамнан өздеріне арналған «қызыл ондықты» суырып алып, екіншісіне қуана дауыстап «смотри, смотри» деп жүрегі жарыла айқайлап жатыр.

Шамасы ғұмыры ондай ақша қөрмеген. Есінен танған болып мен жатырмын. Ішінде мелисасы да бар, жұрттың бәрі анадайдан қарап тұр, бірі жоламайды.

Бір кезде ұрылардың бірі «Он живой?» – деп сұрады.

«Мен өлген болсам Жайыққа лақтырып жіберер» деген оймен тірілігімді білдіріп, ыңырысып дыбыс шығардым.

«Нормально живой» деді екіншісі.

Олар өз үлестерін алып кеткен шамада, біреу иығымнан жұлқып тұр, қарасам бір қазақ жігіт екен «Жылдам тайып тұр, енді сені мелисалар тонайын деп жатыр» – деді.

«Қалай ұшып тұрғанымды, қалай Жайықтың екінші бетіндегі жатаханаға жеткенімді білмеймін, Әмин Тұяқов та жүгіруден менікіндей жылдамдық көрсетпеген болар» – дейді Мелісбек бар болмысымен тарқылдап күліп.

Бұл әңгімені Мелісбектің көзінің тірісінде жазғанмын, бірақ еш жерге жариялауға құнтым болмай жатып қалды. Құдай қалап осы кітабым жарық көріп жатырса оны еске алып құрдас жігіттер оқыр, балалары, жұбайы Бәтима оқыр.

БІРІНШІ КОСМОНАВТЫ

Қазір қайда орналасқанын білмеймін, бұдан жиырма жыл бұрын Шетпе кентінің әкімшілік үйінің төменгі қабатында бір бөлмеде ауданның мұрағаты болушы еді. Қазірде сол жерде

шығар, шынымды айтсам Мелісбек сол мұрағаттың меңгерушілігінен кеткеннен кейін аттап басқан емеспін. Сол кезде дербес өзі қожа, өзі би, менің құрдастарымнан кабинет ұстаған Мелісбек еді.

Жасы біздермен тетелес өскен, кабинетке ие болған ауылдың бір-екі жігіті болды, біреуіне қыстыгүні жылынып шыға қояйын деп тұмсық сұққанымда, танымайтын адамға ұқсап «Не шаруамен келдіңіз?» деп кәдімгі бастықтардай ыңырсып отыр. Әуелі ойнап отырған шығар деген оймен елемеп едім, зер салып қарасам көзі шатынап біраз жерге барып қалған екен. Сол анда-санда Шетпеге ісім түсіп бара қалсам, Мелісбектің мұрағатына бір соқпай кетпеймін. Жұмыста бітіп жатады, әзіл, анекдоттың небір түрлері айтылады. Бір күні барсам Мелісбек қасында төрт-бес жігіт бар, атамзаманғы ісқағаздарын қопарып, бір маңызды құжатты іздеп жатыр екен. Бір кезде тауып, көңілі бірленіп әлгі құжатты иесіне беріп аттандырып салды.

Арада кішкене бір үзіліс болды, ол бізге қарап «Осы сендер космосқа бірінші кім ұшқанын білесіңдер ме?» – деді.

«Гагарин да, басқа кім болушы еді» – деп білгішсініп елдің алдымен Хамитбек жауап берді. «Жоқ, одан бұрын ұшып барып келген біреу бар» – дейді Мелісбек бет-әлпетін, өзіне-өзі сенімді адамның келбетіне келтіріп.

«Е, ана «Лайка» деген ит қой» – дейді марқұм Өрдек.

«Өзің итсің, мен саған адам деп тұрмын ғой» – дейді Мелісбек өжендеп.

Құдай біледі, мен іштей «Мынау мұрағатта жасап жүр, үкімет бізге туған інісіндей шынын айта бере ме, жасырын біреуді ұшырып оны Мелісбек білетін шығар» деп ойлап қоям. Біздің білгеніміз екі ит және Юра Гагарин.

«Білмесеңдер біліп алың және ешкімге тістерінен шығармаң» деді кабинетін ішінен кілттеп жатып.

Мемлекеттік құпияны білуге оған қарап біздер отырмыз.

«Ол – ақсақ Ақан, оның космосқа қалай ұшқанын айтып берейін» деді. Ақсақ Ақанды Шетпенің жігіттері танитын шығар, мен танымаймын. Ақанның космосқа ұшпас бұрын

аяғы сау, жеті мүшесі түгел өзіміз сияқты жүрген адам көрінеді.

«Былай болған» деп бастайды Маңғыстаудан ұшқан алғашқы космонавты жайындағы тарихты. Шетпедегі бір гараждардың бірінде қарауылшық Ақан деген шал бар екен. Сол шал бір күні, екі жүз литр бензин құйған бөшкенің үстінде отырып шылым шекпей ме? Күннің ыстығында өзі буланып, оттың лебі болса атылғалы тұрған бөшке, дәл төбесінен от жаққасын не болсын «гүрс» етіп атылып ұшқан.

Осы оқиға болған күнді гараждағылар Ақанның космосқа ұшқан күні етіп бекіткен. Бір сағаттан кейін бөшке түскен, сәл кешігіңкіреп Ақан шал түскен.

Ақан басын шайқап-шайқап жіберіп «Мынау Жезқазған облысы ма?» – депті.

Қасында жүрген жігіттер «Жоқ, Маңғыстау облысы» десе Ақан космонавт

«Бұрыңғыларды Жезқазғанға түсіретін еді, мені Маңғыстауға түсіргені ме?» – депті дейді Мелісбек.

БАҚЫТ ЖЫЛЕКЕШОВ

ҚАРА ТОҚТЫ

Шетпеде бір мектеп бар. Бір кездері «орыс мектеп» деп, кейіннен «темір жол мектебі»деп, ал қазір №1 мектеп болып аталып жүр. Жазмыштан болар өмірден ерте кеткен Бақыт Жылекешов, физкультура институтын тәмамдаған соң, бірнеше жыл сол мектепте дене шынықтыру пәнінен сабақ беріпті. Орынды әзілді орайы келгенде қалт жібермейтін, Бақыттың орны бір күн жоқ болса үңірейіп, әріптестері қоңылтақсып қалады екен. Ол кезде Маңғыстау ауданының басты экономикасы – мал шаруашылығы еді. Сондықтан бірінші орында қара қойдың

мүддесі де, екінші орында аудан еңбеккерлерінікі. Кезінде бір қаһарлы райком хатшысы, қозы алудың жоспарын орындамаған қойшыға «әйелінді туғызсаң да қозының орнын толтыр» деген бұйрық берді деген бар. Мақта жинау науқаны кезінде адамның көк тиын құны болмайтын Оңтүстік Қазақстандағы секілді, Маңғыстауда да мал төлдейтін уақытта мектеп мұғалімдерін еріксіз сақманға жұмсайтын көрінеді. Көктемнің кезінде бірде Бақытқа мектеп директоры «Осы сен былтыр да есебін тауып төлден қалып қойдың, биыл смотри!» – депті.

Сонда Бақыт «Әрине барамын, қара тоқты қырылып жатырғанда Ақбақыт үйде отыратын ба еді?!» – депті.

ПОЙЫЗДАҒЫ ОРЫН

«Гурьев-Маңғышлақ» пойызында арнаулы №2 вагон деген болды. Арнаулы дейтіндей себебі бар – ол вагон тек Шетпенің халқына әдейі тіркелген. Басқа вагондар салдырлап бос келе жатырса да, оларға Шетпенің адамдары тұмсықтарын да сұға алмайды. Зонаға этаппен кетіп бара жатырған тұтқындардай барлық халықты сол №2-ге тоғытады. Жалпы вагондағы көрініс «Транссібір экспресі» деген Асекең Әшімов түскен фильмді еріксіз еске түсіреді. Жолаушылардың жартысы тұрып, қалғандары бірдеңе қылып сығылысып отырып, ішінде Бақыт та бар Ақтауға келе жатыпты.

Орын табудан күдерін үзген бір кемпір, өзі зорға сыйысып отырған Бақытқа бақырайып қарап тұрып «Осы күнгі балаларға мектеп қандай тәрбие береді, үлкендерге орын берудің орнына бақырайып отырып алады» депті мектептегі тәрбие жұмыстарына бір соғып өтіп. Кемпірдің әңгімесін өзіне бағыттап айтып тұрғанын сезген Бақыт «Бізге мұғалімдер автобуста болмаса, пойызда көп ешкімге орын бермең деген» деп жіберіп, кемпірге орнын беріпті.

ДЕПУТАТ ҚҰРМАШ

Бақыт сабақ беріп жүрген мектепте, Құрмаш деген бала оқиды екен. Құрмаштың ерекше бір қасиеті, еңбек сабағы болмаса, қалған пәндерді пән есебіне қоспайды екен. Құрмаштың осы қасиетінен хабардар кей мұғалімдер «Еңбек етсе далада қалмас, жұрттың бәрі оқымысты болып кетсе, қара жұмысты кім жасайды» деп айқай-шусыз, бейбітшілікпен бір «үштерін» қойып, сыныптан-сыныпқа көшіріп жүріпті. Ал Құрмаштан «отличник» жасағысы келіп, арамтер болып жүрген ұстаздар, педсовет сайын қолдарын сермеп сөйлеп Құрмашты жыр қылып айтады екен.

Қанша жер-жебіріне жетіп ұрысса да, құдай бір рет жаратқан Құрмаш оған қыңып, «осы маған біреу бірдеңе айтты-ау» деп арып-ашпай, жұртпен бірге мектепте ілініп-салынып жүре беріпті.

Құрмашты «оқымысты» қылғысы келген бір мұғалімге Бақыт «Сіз Құрекеңнің жынына тиіп мыжи бермеңіз, ертең ол партияның съезіне делегат болғанда кездесуге келмей қалар» деп ескертіпті.

ДУМАН МЕН ЖАНЖАЛ

Өзі сақарып, жоғары курстарда оқып жүргенде, Бақыттың жаңадан оқуға келген абитуриенттерге қамқорлық жасайтыны бар. Қаланың аты – қала, аттап басқаның ақша, ниеті нашар адамдар бар екені тағы жасырын емес. «Былай-былай» деп, қасында қала көрген тісқаққан біреу жүрмесе, ауыл балаларына қиын. Қашаннан оқып жүрген, қалтасы жұқа Бақыттың жағдайына қарағанда, олар уақытша болса да күйлі. Ауылдан кеше келген, әке-шешесі бар тырларын қағып соның қалтасына салған. Ауылдастарының оқуға түсуге міндеттілігі шамалы, бірақ көппен бірге барып қайту парыз. Іштерінде үлкен қаланы тамашалап кетуге келгендері де жоқ емес. Күнде-күнде барамын деген жерлеріне алтын уақытын бөліп апарып, ешкімнен қағу көрсетпей қамқорлап жүрген

ағаларын, Шетпелік білім қуып келген жігіттер, жақсылап қонақ қылмақ ниетпен бір кафеге шақырыпты. Кафенің аты – Думан.

Біраз көңілденіп ауыл жақтан әңгіме айтып отырса, көрші үстелден біреулер өзді-өзді ілінісіп қалыпты.

«Көршілердің жалыны бұларды да шарпып кетер» деп алдын ала сақтаныпты Бақыт.

Өз жігіттеріне «Бұл кафенің аты – Думан болғанмен, ішіндегілердің кәсібі – жанжал сияқты, қайталық» – депті жігіттерге.

РИЗАМЫН ХАЛҚЫМ!

Маңғыстаудың тек аудан болып, облыс орталығы Гурьев (Атырау) болып тұрған кездер болса керек. Ауданаралық спорт додасына, бір топ спортшыларды дайындаған Бақыт, көп ұзамай облыс орталығына аттанып кетіпті. Бұлар арып-ашып пойызбен екі тәулікке жуық уақыт жүріп, Ақжайықтың жағасындағы шаһарға атбасын тірепті. Ертесіне ертелетіп орталықтағы стадионға келіпті. Спорттық жарыстардың ашылуын, халықаралық олимпиада ойындарына ұқсас қылып, кішігірім салтанатты шеру жасап, аудан спортшыларын рет-ретімен өткізіп жатыр екен. Қолында кішкене қалақшаға жазылған, «Маңғыстау ауданы» деген жазу бар топты Бақыт бастап келе жатыпты. Көрермендерде тағат жоқ, елірін айқайлап, әр аудан өз спортшылары өткенде ысқырып, шулап, қолпаштап жатырған көрінеді. Күшейткіштен «Маңғыстау ауданы» дегенде стадионның жартысы көтеріліп кетіпті. Олай болатын себебі, ол кезде Маңғыстаудың бар баласы жоғары болсын, арнаулы орта болсын Атырауда оқиды.

Бір жағынан жанындағыларды күлдіру үшін болар, өте маңғаз қалыпқа енген топ бастаушы Бақыт, шулап жатырған көрермендерге басын иіп «Ризамын халқым, ризамын!» депті қолын кеудесіне қойып.

ӘЙ, БАЛАЛАР ЖҮРЕ БЕРІҢ!

Халық екі жағдайда біреуге «жынды» деген атақ береді. Біріншісі ақыл-есі кем, табиғатынан солай болып туғандарды. Ондайларды мүсіркемесе, оларды кемсітіп, ортадан шығарып әжуаламайды. Ал екінші топқа жататындар, олар кәдімгі халықтың сүйер адамдары. Елді өздерінің қылықтарымен, айтқан сөздерімен риза қылып жүретін, ел арасынан шыққан әпенделер. Құрдастары, не ойнайтын нағашылы-жиенді болсын оларды әңгіме қылғанда, «бәленше жындының айтқаны», я болмаса олар көзге түспесе «осы түгенше жынды қайда екен?» деп сұрау салады. Халық өзі «жынды Ондаған» атаған, жүрген жері мәні бар әзілге толы, Оңкең шалды жақсы танымын. Үлкен ақыл иесі, парасатты, өз заманында қатар құрбыға да, елге де, үкіметке де қадірі болған адам. Көзі жоқ болса да, Ондаған айтыпты деген адамға қанжардай қадалатын, мірдің оғындай өткір әңгімелер бүгінге дейін ел жадында. «Қаламқас-Ақтау» тас жолының ұрғыны да жоқ, жауынды-шашынды күндері Таушыққа бара жатырған бірнеше мәшіндер легі, «Ақмаяның» тауының етегінде батып жатырса керек.

Бірнеше шопыр, бірінің көлігін бірі сүйретіп, көрмеген азаптары жоқ, қатқылдау жерге шығып тұрса, сондайдан жарығы өлімсіреп келе жатырған, тағы бірдеңені көздері шалыпты.

«Е, бізге ұқсаған бір сорлы шығар, әзер келе жатырған» деп, кішкене күтпек болыпты. Арасында жарықты өшіріп-жағып «тоқта» дегеннің белгісін беріп келе жатыр екен. Машина дейін десе дыбысы шықпайды, шопыр біткен таңырқап қарап тұрса, қолында қол фонары бар, есекпен

жайлап келе жатырған Оңдаған шал болып шығыпты. Аңтарылып тұрған бұларға «Әй, балалар жүре берің» деп, жандарынан өтіп кетіпті.

АЛҒАН ЖЕРІҢЕ АПАРЫП ТАСТА!

Серік Еңсегенов Шайырда партия хатшысы болып қызмет атқарып жүрген кезде, ертелетіп аудандық бюроның отырысына асығып келе жатыпты. Шайыр-Тұщықұдық-Қызан бағытынан келетін ұлы жол, тау беткейінде орналасқан Ескі Шетпенің үстімен өтеді. Ескі Шетпе мен жаңасының арасы жаяу адамға недәуір жер. Жиналыстан кешігіп қалмауды ойлап асығып келе жатырған Серік, таң атпай жолда тұрған Оңдаған шалды көзі шалып, Құдай біледі «орталыққа барғалы тұрған болар» деп аялдап, «Оңке кел отырыңыз»деп асығыс отырғызып алыпты.

Орталыққа келіп Райкомның жанына тоқтаған Серік, шалға «Ал Оңке қайда баратын едің, біз келдік»деп «УАЗ» дан түсейін деп жатырса, «Мен саған бір жаққа барамын дедім бе, қайтадан алған жеріңе апарып таста» – депті Оңдаған.

Манағы асыққаны далада қалған Серік ашудан жарылып кете жаздап, шалды амалсыздан қайтадан Ескі Шетпеге апарып тастапты.

«ШАТТАН» ЕСЕК СУАРУ

Оңдағанның шал да емес, жас та емес қырма сақал қырықтың ояқ-бұяғындағы шағы болса керек. Таушықтан Ақтау бағытына жүргенде «Шат» деп аталатын құдық бар. Баяғыда шалдар жерге атты қоя берген, қалай «Шат» болғанын құдай білсін. Оңкең сол құдықтан астындағы есегін суарып алуға таяп келсе, бұдан бұрын аттарын суарып, тынығып отырған белсенділерге кез болыпты. Тілінің қотыры бар әзілқой адамдардың біреуді түртпектегісі келіп тұратын әдеті, атпен жүрген өңкей жақсылар есек мінген Оңкенді көзге ілмеген шығар. Сол заманда біраз беделі бар, елеулі

қызметтің құлағын ұстап тұрған бір зиялы апамыз, шөліркеп келген атын әбден қандырып алуға соңғы жағында қалып қойса керек.

Аздап сөзінде қыршыңқылықтың сесі бар Оңдаған «Ұрықсат болса, шатыңыздан есек суарып алуға бола ма?» депті. Жердің атынан хабары жоқ апамыздың ойында тек бір ғана шат – адамның шаты. Оңкеңнің сөзін тура өзінің сол жеріне бұрып алған басшы апамыз әжуаға шыдамай сотқа беріпті.

Сотта Оңдаған «Басқа шатта шаруам жоқ, «Шаттың» құдығынан есек суаруға ел сыйлайтын адамнан ұрықсат сұрағаным рас» деп өзін-өзі ақтап алыпты.

ЗООПАРКТЕН ОРАЛУ

Жаңа туған нәрестеге ат қою жөнінде көп бас ауыртпайтын халық – біздің қазақтар. Шақырғанда өз атын біліп, мойнын бұрып қараса болды дейтін болар кез келген есімді қызылшақа күнінде тели салады. Қойы еркек туып, әйелі ұрғашы туса қабағын кіржің шалып құрсып-тырсып жүретін бөрік киген ағайынды талай көргенбіз.

Баяғы УЗИ деген пәле жоқ кезеңдерде, ұл болар деп дәметіп жүрген ағамыздың келіншегі қатарынан екі шәйқұярды дүниеге әкеліпті. Өзінің қайдан шыққаны есінде жоқ әлгі әңгүдік неме ай мен күндей болған екі гүлдің біріне – Олпы, біріне – Солпы деп ат қойыпты дегенде жағамды ұстағанмын. Адамдікіндей ақыл-есі болса, шыбын да іштен шыққан шұбар жыланына ондай қиянат жасамас еді.

Жер бітіп су аққалы аталары Маңғыстауды жайлап қоныстас болған, қашаннан көзтаныс бір шал Оңдағанды қонаққа шақырыпты. Лақ сойса да, басын жалғыз өзі мүжісе тамағынан жүрмей қалатын қазақи болмыс, әлгі шал азғана күн бұрын бір жылқысын соғымға деп жаратып алған екен. Шетпе аудан орталығы болып салынбастан бұрын Таушықта да қоңсы болған төрт-бес шал, баяғы өткен-кеткенді айтып, күреңнің басын мүжіп тарасыпты.

Бәрі сол баяғы балаға ат қоюдан шығады, Ондағанның қонақ болған үйінің, бір-біріне тіркесе туған – Құдай көпсінбесін, сатырлаған алты ұлы бар еді. Жаңағы айтқан көп проблема тудырмай, балаларына зоологияға қарап отырып қойғандай, жыртқышы бар, жуасы бар, аңдардың атын қоя салған. Қабанбай, Қасқырбай, Түлкібай, Арқарбай қалғандары менің де есіме түспей отыр. Кішкене тоқтығын басып, асықпай үйіне беттеп келе жатырған Ондаған шалға жолай бір танысы кездесіпті. Соған тіреліп тұрмаса да қазекемнің «Қайдан келесің?» – деп сұрайтын әдеті бар. Сәлемдесіп болған соң қайдан келе жатырған бағытын сұраған танысына Ондаған «Зоопарктен келе жатырмын» – деген екен.

ЖОНАСҰЛЫ ӨТЕҒҰЛ (ӨТӘЙ)

АЗАННАН ІШІЛГЕН СЫРА

Өтәйдің басынан өткен бұл жай ертеректе болған көрінеді. Өтекең Маңғыстаудың байырғы шопырларының бірі. Шетпе төңірегінде Өтәй айтыпты деген сөз біздің өңірдің бәріне таныс. «Анадан гөрі жеңілдеу шығар» деп Өтекең сыраға сылқиып тойып алып жүре беретін көрінеді. Қай-қайсысының да иісі шығып тұрса абырой әпермесі белгілі. Шетпенің автоинспекторлары көз көрген, ауылдың балалары болғандықтан шалға рақымы көп. Бірақ қызығы соны рөлде тұтынбаған ғой, туғаның болса да мелиса дегенге көп сеніп арқа тұта беруге болмайды.

«Жаман айтпай, жақсы жоқ» саған біреу келіп соғар болса, сен арақ сасып тұрсаң, кінәні бәрібір саған артады. Біреудің тойынан шыққан Өтекең, баяғы ескі әдетімен «сыралатып» жіберіп келе жатырса, МАИ қызметкерлері, таяқтарын

шошандатып тоқтата қойыпты. Инспектор жақындап келсе, сөзінен екенін, иісі тіпті шығыңқырап кеткенінен шал алдыртыпты.

«Шал, тойып алыпсың ғой?» – депті инспектор

«Әй, балдар, тойдан аздап сыра ішіп едім» – деп ағынан жарылыпты Өтэй.

«Өй шал, сырасы не, арағы не, бәрібір емес пе?» – депті МАИ бала

«Солай ма, мен оны біліп жүргенім жоқ таңертеңнен бері басып жүрмін», – депті Өтекең

ЕРЖЕТКЕН БАЛА

Дүниеде екі кәсіп иесіне тыным жоқ болса, бірі шопырлық кәсіп болар. Рөлі бұрылып төрт дөңгелегі айналып тұрса болды, шопырлардың бір сәт байыз тауып, ел қатарлы той-садақаларда жүргенін көп кездестірмейсің. Үстіртке ел көшіріп, айлап үй көрмей кететін кездер де болады. Көже-көкірінді ішіп, күндегісін-күнде өз шаңырағыңнан өргенге не жетсін. Шопырлық кәсіпті Құдай нәсіп еткенде, елдің үстінен қылып жаратқан болуы керек, солардың үйдегісінен түзде жол үстінде жүргені көп болар. Алыс жолдардан қажып шаршағанда, Өтэй анда-санда шаршағанын басып, жүз грамдатып қояды екен.

Сол әдетімен рейстен келген күні үйіне қызғындау келіпті. «Түнде қандай заман болады» деп. жанына самарды қойып жатырса, қырсыққанда үйлену тойынан шыққан баласы да ұрттап алған, ол да самарды өзіне тартып алатын көрінеді.

Өтекең таң атқасын кемпіріне шайдың үстінде «Кемпір, екі самар алып қоймасаң болмайтын көрінеді, балалар да ержетіп қалған екен» – депті.

ЖЕҢІЛ АРАҚ

Өтәй бірде Тұщықұдыққа қой ауылдарды қырға көшіруге барыпты. Қойшы үйінің жүгін тиеп болып, қазанға салып бір қайнатса пісетін қозының сырбазы дайын екен, қойшының келіншегі бір табақ қылып буын бұрқыратып алып келіпті. Етпен бірге жүкаяқтың қуысында қалған бір шөлмек те, дастарханның шетінен қылқиып орын алған екен. Алды кең болып жайшылық кез болса, жас еттің сорпасымен терлеп-тепшіп отырып тартып жіберсең, сөз қылуға тұратын нәрсе емес. Өтәйді қинап тұрғаны алыс жол, кабина толы шүпірлеген қойшының балалары, шал үзілді-кесілді бас тартыпты. Үй иесі жұтатын болса, қонақты сыйлаған реуіш танытып, араққа зорлайтын әдісті қолданады.

Қойшы жігіттің де сөз саптасынан ақаңа кет әрі еместігі желдей есіп тұр екен «Өй шал, жол ұзақ, тартып жібер, иісі білінбейді еттің астында қалып қояды» деп Өтекеңнің алмасына қоймапты.

Ет желініп, түстің қайтуында, «Үстірт қайдасың?» деп орындарынан қозғалып кетіпті. Манатаның тауына жақындағанда, топталып тұрған біраз көлікті көріп «Бұл не болды екен?» деп Өтекең мойнын созып қараса, рейдке шыққан жол полициясы екен. Шалдың жүрегі «зырқ» ете қалыпты. Саспас еді-ау, қарнында сасып манағы қойшы жігіттің, ауызына құйғанның қасында ішкізген шайтан су жатыр. Мұның құжаттарын тексеріп жатырған инспектор, арақтың иісін, қасында ертіп жүрген қасқыр итінен бұрын сезіпті. «Аға, аздап иісің шығып тұр ғой, бұл қалай?» – депті Өтекеңе. Шетпенің МАИ-лары болса бірдеңе қылып құтылар еді, тіпті олар мұны тоқтатпауы мүмкін.

Салмақты күйінен айнымаған қалпы инспектор жігітке «Қойшы-ей, адам шыдамастай аңқып тұр ма, балалар еттің астында қалады дегесін құрғырды іше қойып едім, ол еттің үстіне шығып кеткен болды-ау» – депті Өтәй.

КАПУСТА КӨЖЕ

Күзге салым, сол баяғы жылдың төрт мезгілінде тыным көрмейтін шопырлық кәсіп, Өтәй шопан ауылына жол тартыпты. Арғы жағы көшпенді қыр қазағы, күнде болмағанмен Өтекеңнің даланы аңсайтыны бар. Жайлаудың жазирасында мәшінің бұзылмай, бір төбенің шаңын бір төбеге қосып, көсілтіп жүрсең, шопырға содан артық дәреженің керегі шамалы.

Өтекең кештетіп бір ауылға қонаға жетіп жығылыпты. Кешкі шәй ішіліп тамақ піскенше, қойшымен әңгімелесіп, өзі естіген орталықтың хабарларын тарқатып отыр. Саркылдап қара қазан қайнап жатыр. Сөздің шыны керек, мекеме жұмсамаса да, Өтекеңнің қырға шығуға аңсары ауып жүрген. Үйінде тамақ жоқ емес, соғымға дейін бір арасы болып, көптен табаққа қол салынбай жүрген. Күнара ішкен капуста көженің кенеуі бар ма, «Бұйырса қойшы үйінен, иісі тұмсықты жаратын сүр етке қолды бір салармын» деп ойлап келген. Бір кезде қойшының келіншегі дастархан жайып, шетіне қазанын қойып, оның маңына тәрелкелерді қаз-қатар қойып жатырған көрінеді.

«Мынау арғы жағы «городской» келін болды-ау, етті тәрелкіге салайын деп жатқанына қарағанда» деп, ойлап қойып Өтекең отыр. Сөйтіп отырғанда келіншек сұйық бірдеңені тәрелкелерге сарылдатып құя бастапты. Ернеулетіп құйылған тәрелке алдына келгенде анықтап қараса, сол баяғы Шетпеді құтыла алмай келген – капуста көже. Бір нәрсені құшарланып жегің келіп, аңсарың қатты ауып келгенде, басқа бір ығыр қылған, қаламаған асынды алдына қойса өзің қандай боласың?

Өтәй ырза болмаған, лажсыз кейіппен тәрелкіге үңіліп отырып «Мына капуста көже де менімен бірге Үстіртке шыққан ба?» – деген екен.

КӨРПЕНІҢ РӨЛІ

Бисен Жаңбырбаев – ел білетін Маңғыстау өңірінің танымал азаматтарының бірі. Көп жылдар бойы, Маңғыстау ауданында сауда басқармасының төрағасы қызметін атқарды. Сөзге сараң, көп сөйлемейтін біртоға тұйық адам. Сөздің айтпайын десең де айтылатын жерлері болады, реті келгенде ағамыз айтуға тиісті сөзін кері жұтпаған.

Руы Адайдың Жарысының Кешесінен. Елге қызмет еткендердің, халыққа жағатындары ілеуде біреу болады. Ал сауданың төңірегі дейтін де адам үйір болатын жер емес, соның ішінде үкіметтің саудасы.

Бисен ағамыз жасап жүрген жылдары, нан тегін болғанымен дүнианың тапшылау кезі. Қарға тамырлы қазақ, той-садақасы бар, біреудің қызы кетіп соның жасауына, енді біреудің адамы қайтып кәдесіне алақан жайып келіп тұрады. Бәрін жарылқап, риза етуге үкіметтен бөлінген тауардың қоры тақыл-тұқыл болса қайтесің, кейде ауыл адамдарымен жүз шайысуға тура келеді. Адам дегенді Құдай бірдей қылып жаратпаған, бірі түсінсе, бірі ашуланып ырғып түсіп жатады.

Бірде қызы тұрмысқа шыққан бір шал, бас құдаларына атауға бір кілем сұрап келіпті. Қазір иттің астында төселіп жатырған кілем, ол кезде қолға бейнетпен түсетін қат тауардың бірі. Бар болса, біреу емес екеуін беріп жіберетін сыйлы шал, қырсыққанда айдың аяғы, дәл сол мезетте қоймада кілем түгілі, кілемнің түктері де қалмаған көрінеді. Аламын деген жерінен алып жүрген, мінезі шатақтау шал «жок» дегенге қайдан түсіңсін.

Бисен ағамызға бар қаһарын төге, араға оның руын қыстырып, айтпағанды айтыпты «Руың да кеше, өзің де соған

сай микеше екенсің» деп сөзге келместен тайып тұрыпты. Артынан қудырып, хатшы қызға шақыртса, Бисекенді «райынан қайтып сұрағанын бергелі жатыр» деген болуы керек, арсалаңдап жетіп келіпті.

Шалдың руы Адайдың Бәйімбетінің Көрпе тармағынан болса керек, Бисен «Көрпенің де қандай рөл атқаратынын білеміз, жүре беріңіз» – депті.

ШӨЛМЕК

Қазақстанның барлық ауылдарында дерлік, бірен-саран бала тентектерін қоспағанда, шал тентектерінің де болатыны рас. Балалардікі балалық болсын, той-садақаларда кейде шалдардың да ұстасып қалғандарының талай куәсі болып жүрміз. Жастардың тентектері ақылды, ақылсыз болып жіктелсе, шалдардікі де сол жобада. Орынсыз тентектік қай жаста да адамға жарасымы жоқ әдет. Тентектігі мен ақсақалдылығы жарасып, бірінен-бірі аспаса, шалдардың тентектігін қойшы, айқайшы тентек шалың болса, үйіңнің тірегі, берекесі емес пе?

Бисен ағамыз зейнеткерлікке шыққан соң, баяғы жұмыс жасаған жерінен, анда-санда соғып хабар алып кетеді. Қарауындағыларға жайсыздық жасамаған Бисекең келсе, жігіттер жайраңдап құшақ жая қарсы алады екен.

Бір күні мекеменің ауласына кірсе, көлігін қыздырып қойып, жол жүргелі сыңайда тұрған, мекеменің байырғы жүргізушісі Ержан інісін көріп жақын барыпты. Барса Ержан жалғыз емес екен, кабинада өзімен рулас болып келетін екі шал отыр екен. Бір жаққа шаруаларының орайына, Ержанның көлігін сұрап алғанға ұқсайды. Екі шал да елге сыйлы шалдар екен, бірақ көңілдерінен шықпай қалса, қолданатын шалт мінездері де жоқ емес көрінеді.

Екі ағасымен амандасып болған соң арасын тауып Ержанға жақындап «Әй, Ержан, шөлмектерді алып бара жатыр екенсің, жолда сындырып ала көрме» – депті.

ШІРКЕУ

«Орыс білгенін жасайды, қазақ көргенін жасайды» деген, еш жерде тасқа басылып жазылмаған, елдің айтқыштары шығарған мақал бар.

Қызыл империя опат болған соң Құдайды ауызға алып, әркім өз дініне қарай ойыса бастады. 300-ден аса әулиелердің мекені Маңғыстау облысының орталығы Ақтауда, бірінші кезекте орыс ағайындар үн-түнсіз, «біз сөйтіп жатырмыз» деп әлемге жар салмай-ақ, тымпитып қана шіркеулерін салып алып, жайлап шоқына бастады. Әңгіме басындағы мақалда айтылғандай, содан соң барып өздерінің мұсылман екендері естеріне түскен қазақтар, қалақтарын дайындап мешіт құрылысына кірісті.

Ақтауда әуелі мешіт салынбай шіркеу салынғанына Шетпенің шалдары қатты ашуланыпты.

Шіркеу пайдалануға берілген күні, садақада алдарына келген асты ұмытып, ашу-ызадан жарыла жаздап отырған шалдарға Бисен ақсақал «Алды көрінді ғой, мешіт те салынатын шығар» деп басу айтыпты.

«СЛУЖЕБНЫЙ» ӨТІРІК

Демалыс күні үйінде қонақтар болып, кешірек жатып, Бисен ағамыз ертеңіне қызметке жайрақ, түскі астан соң баруды ұйғарыпты.

Балаларына «Мені біреу сұрап жатырса «жоқ» дей салың» деп, өзі кәкір-шүкір үй маңының шаруаларын жасап жүріпті. Ауданның барлық ішіп-жемі, киері өз мойнында болған соң Бисекеннің бел шешіп демалуы сирек. Жылдың үш жүз алпыс бес күнінде, мігір көрмей еткен еңбегін көрмей, бес-он минут кешіккенін көретін бастықтары да бар. Аздап дамылдап отырған Бисекен сары УАЗ-дың «жып» етіп, қалай келгенін байқамай қалыпты. Жалтақ біреу болса тұқшандап іннен-інге тығылып қашар еді, бұл сабырлы қалпында отыра беріпті.

Келген аудандық атқару комитетінің төрағасы екен «Ойпырм-ай, Бисен сен өтірік айтпайтын едің, сен де өтірік айта бастағансың ба?» – депті сызданып.

Бисекең оған жанынан орын беріп жатып «Ешкімге зияны жоқ «служебный» өтіріктер ғой» – депті.

«ТҰҒЫРДЫҢ» ОСАЛДЫҒЫ

Ертеректе Маңғыстау ауданында Райком хатшысы бас болып, осы қалай деген атқамінерлер арасын тауып аңғашығыпты. Бесқарулары сай болғанымен, ең далада байлаулы тұрған аңдары жоқ, ұшқанда кара кездеспепті.

Қызық қуып, аңшылық құрып жүргендері болмаса, даланың аңына карап аштықтан көздері қарайып жүрген олар жоқ, түскі астың мезгілі болды-ау деген шамада далада дастархан жайып отырысты бастап жөнеледі. Арғы жақтарына ел қондырып алған соң қызды-қыздымен босаған ботелкелерді нысанаға алып «шөке» қылып атуға шешім қабылдайды. Бірінші кезек сірә «біріншінікі» ғой, мылтықтың оғын оқтап, оның тілеуін тілеп ұйқысы қашып жүргендер әпсәтте дайын қылып оған ұстата салады. Күндегісін-күнде қару асынып соғыс даласында жүрген несі бар, талтайып тұрып тартып жіберуге хатшының ебі келмей, жан-жағына қарағыштап қаруға «тұғыр» іздегендей сыңай танытады.

Оның емеурінін айттырмай-ақ түсінген, бағанадан бері жақынырақ барып көзге түсіп жалбақтаудың орайын таба алмай жүрген, Керім Шамалбаев деген қызметкер оның алдына барып «Г» әріпіне ұқсал, бүгіліп, көлденең тұра қалыпты.

Мылтықтың аты – мылтық, дұрыстап көздеп атпаса райком хатшысы түгілі, құдай көздеп атса да тимейді. Райком хатшысы алдында айтқандай әскери адам емес, оның үстіне қызуы аяққа шабатын коньяктан сілтенкіреп алғасын не болсын, атып келіп жібергенде оғы кең даланы кезіп қаңғып кетіпті. Оның таяқ тастам жердегі абажадай болып тұрған нысанаға тигізе алмағаны оған емес, қасындағыларға қатты

батып, әбігерге түсіп, күйзеле бастайды. Қайтсін енді күнелтіп, күнкөріп жүргендері сол кісінің арқасы, кейбірі «мешіннің» орнына «Сен тұр» десе де тұруға бар.

«Басекең жеңді» деп, «көзір» болса да қолдағы карталарын тастай салып, «көнде» жатқан акшаны оның алдына ысыра салуға, бұлар ауылда жайланып алып карта ойнап отырған жоқ.

Жанындағы жігіттер қылпылдап, жандары мұрындарының ұштарына келіпті. Арада жарты сағаттай уақыт өтсе де мылтықтың «тұғыры» есебіндегі Керім Шамалбаев байғұс сол «Г» күйінде әлі тұр. Жайшылықта ауыл-ауылды аралап, есеп-қисабын тексеріп, қаң сидіретін көкірегі таудай байғұс бір уыс болып, қара терге түсіп жан-жағына қарауға мұршасы жоқ, тұмсығынан суы тамшылап тұр. Демін бұйрықсыз жерден алып, сол жерден шығарып жатыр.

Ыңыранып ауыл адамдырының берген сәлемін зорға алатын, аспанды тіреп тұрған мәдениеттің бастығы сасқаннан, жусан иіскемек ойынан алжасып адыраспан иіскеп әлек. Халықтың тұрмыс қажеттігін өтейтін мекеменің бастығы «Менің бұл іске қатысым жоқ» дегенді сыңайлап, анадай жерде «біріншінің» тонын қағып-сілкіп аяқастынан тазалық жұмыстарын жүргізе бастапты.

Керімнің мылтыққа «тұғырлықты» апақ-сапақта иеленіп кеткенін қызғанып, жарылып кете жаздаған жергілікті газеттің редакторы Ағашбай Ылғалбаев, қолында біржапырақ қағазы мен қаламы, қас пен көздің арасында шабыты келіп қалған дарын иесінің рөліне еніп отыр.

Айтқан сөзі дұрыс болсын, бұрыс болсын мүлт кетіп көрмеген «бірінші», оғының мүлт кеткеніне кінәліні іздеп, маңайына ызғар шаша қарады.

Оның көзіне-көзі түсіп кеткенде, аудандық киноның бастығы Қалмұқан Бүркітбаевтың жүрегі жарылуға аз-ақ қалды. Мекеменің кинодан түскен тиын-тебен болса да, жинала келгенде қыруар қаржыны құраған бір жолғы ақшасын, мемлекетке тапсыруға көзі қимай қалтасына басып алған. Онысын қазіргі сәтте ашулы «біріншінің» мылтығының

астында жатырған Керім сезіп қалып, «біріншіден» бастап бәрінің алдында көзінің жасын бұла етіп аяқтарына жығылып, ең соңғы сөзін айтып зорға құтылған. Азғантай топтың ішіндегі ең шетке шығар «аяқүстінде» жүрген «қолы қаралы» осы ғана. Қалмұқан сасқаннан қалтасынан көлдей қылып тұмсық орамалын суырып алып, «тұғыр» Керімнің тамшылып тұрған терін оның беті-ауызын жалпылама мәшіннің алдыңғы әйнегін сүрткендей айғыздап, сүйкеп сүрте бастады.

Мылтық тарс ете түскеннен бастап, бейшара қалыпқа түсіп берекеттері кеткен, сонысына қарамай ел басқардық деп жүрген өңшең жалбақайлардың тірліктеріне әбден қарны аши назырқаған аудандық сауда бөлімінің бастығы Бисен Жаңбырбаев ағамыз «Мылтықтың нысанаға дарымай мүлт кеткені атушыдан емес, астындағы «тұғырдан» болуы керек» деп теріс айналыпты.

Одан бері қаншама жылдар өтті. Бірде жолым түсіп аудан орталығындағы бір мерекеге бара калдым. Ортада қасқайып желге қарап әкімдер тұр. Олардың жанында сақалдары жалп-жалп етіп, екі-үш шал жүр. Шалдарды ақсақал екен-ау деп көзге ілмей, айдарларынан жел есіп тұрған әкімдерге, (балаларымен шамалас) адамның жаны ашитындай кейіпке еніп жапыраң-жапыраң қарап жүрген баяғы киношы, редактор, ревизорлар екен. Бірақ олардың арасынан баяғы Бисен ағамызды, басқа да ауылдың мәрт шалдарын көре алмадым. Мереке аяқталып қайтып келем. Ойлап келем «біздер осы ғасыр дерті деп СПИД, қылтамақ ауруларын саусақты бүгіп санап жүрміз, соған осы жалбақайлықты да қосып жіберсе артық болмас еді-ау» деп.

БЕЛОМОР

Әншінің даусы деген көп күтімді қажет етеді. «Бәленше әнші даусын жоғалтып алды, түгенше әнді қойып кетіпті» дегенді саз әлемінде жиі естиміз. Адамның табиғат берген дауысы, тарсылдатып қалай болса солай ұстасаң, үн шығару қасиетінен айырылатын саз аспабы секілді.

Жаратқан өшпейтін дауысты, мыңнан, не миллионнан бір адамға ғана жоралғы жасауы мүмкін. Елдің бәрін жапатармағай күміс комей әнші қылса, ән өнерінің көк тиын құны болмас еді. Ән өнерінің пірлері бар, не әрі, не сәрі тойлық әншілер және «апам кетті мен қалдым» ерме әншілер бар.

Қазақ әншілерінің ішінде кімнің өресінің қандай дәрежеде екенін, ән құдіретін түсінетіндер жақсы біліп, өздерінше бағалайды. Негізінде басты сыншы – халық. Ал тойларда қыз-келіншектерді тынырлатып билеткізу үшін өңешін жыртатындар, қарап жүргенше «не шығыным» деп жүрген, бала жұбатуга шамалары әзер жететін үй арасының «әу» дейтіндері. Олардың да өз орны бар, Роза мен Нұрғали, Нұрландар қолымызға түсіп, құдайдың құтты күні шырқай бере ме?

Ауыл сахнасынан әрі аса алмай жүрген бір әнші, (жас кезінде әркім өзіне құдірет болып көрінеді) композитор, кезінде атақты КСРО-ның халық әртісі Жамал Омарованы баянда сүйемелдеген. Маңғыстаудың төл перзенті Рахат Еңсегенов ағамызға «Дауыс бірқалыпты болып, жақсы шығу үшін сахнаға шығар алдында не істеу керек?» – деп кеңес сұрапты. Рахат әнші емес, қайдан білсін әншілердің не істеп, не қойып жүргенін. Ағаның айтқанына сеніңкіремей өкшелеп соңынан қалмапты әлгі әнші.

Өнердің маңында жүргесін бір атар тіл қайда кетсін Рекең:
«Шырағым, мен әнші емеспін, менің білетінім Әбіл
Жұмағалиев сахнаға шығарда «Беломор» тартып шығады»
– деген екен.

АМАНҒАЛИ ЕРБОЗОВ

АЙТЫС АҚЫНЫ

Облыста ақындар айтысы болатын болып, Маңғыстау ауданының мәдениет бөліміне, ауданның атынан ақын табу керек болыпты. Беріректе болмаса мен білген жерде, аяқастынан саулатып шығара жөнелетін ақын болған жоқ. Қағазға жазып жаттап, я болмаса ойлануға кішкене мұрса берсе, бір шумақ шығаратындар бар, бірақ облыстық деңгейге кәдімгі дұрыс ақын керек. Айтыс дегенді тек телевизордан көру оңай болғанымен, күрделі өнер. Мен ақын емеспін, бірдеңе шимайлап жүргесін кейбіреулер дәмепін, кейде «арнау ода өлең жазып бере салшы» деп өлердегі сөзін айтатындары бар. Сонда ешкім қыстап желкемнен қарап тұрмағанның өзінде, бір жол өлеңге қара тер боламын. Сөйтіп отырып шығарғандарың күлдібадам бірдеңе болып шығады. Өлеңнің не екенін білмейтін «заказчикке» оған сірә бәрібір мәз болып жатады. Жалпы айтыс ақындары дегендер күдірет қой. Баяғы Біржан сал, Сара, Сәттігүл секілді шын мәніндегі ақындар болса, айтыскер ақындар түнеуге болатын әулие адамдар.

Сонан айтысқа ақын таба алмай біздің аудан қапылып жатыр.

Мәдениеттің бастықтары бастарын ұстап тығырыққа тіреліп отырса, марқұм ақын, композитор Аманғали Ербозов ағамыз оқыстан бір ұсыныс айтыпты.

«Айтысқа атақты әнші Әбіл Жұмағалиевті апару керек» деген. Отырғандарға мына тосын жаңалық «Космосқа қазақ ұшты» дегенді естігенмен бірдей болыпты.

Мәдениет бастық «Әбіл деген әнші емес пе, әлде оның ондайы бар ма еді?» – депті Аманғалиға қарап.

Аманғали ағам «Ой, ол құдірет қой, соны әлі білмейсіңдер ме, ол әннің сөзін ұмытып қалғанда сахнада тұрып, өзі саулатып шығарып айта береді» – депті.

ӘБІЛ ЖҰМАҒАЛИЕВ

АҚҚУЛАР МЕН АДАМДАР

«Әбіл әннің сөзін ұмытып қалады» дегеннен шығады, Аманғали ағаның айтып отырғанының жаны бар сөз. Ұмытшақтық дегенде бір, тым жақсы адамды аяқтан алатын кесел. Күнделікті тұрмыста бәріміздің де басымызда болады. Адамдар, телевизордағы жүгіртпелі жолдарға көз салсаң, құжаттарын, қымбат дүнияларын, тіпті ұмытылды деуге сыймайтын дорба-дорба тамақтарын таксиде ұмытып жатады. Адамды сақатастай қылып жаратса да, роботтар әлемінде жүргендей болатын шығарсың, пенденің басының бағдарламасына кіргені, ұмытшақтықтың адам жаратылысына керек болғаны.

Ертеде Сыр бойының бір домбыра жасайтын шебері, жасаған домбырасын ұмытып тастап кете береді дегенді естіп айран-асыр қалғанмын. Дегенмен ұмытшақтық саған дауа жоқ шығар.

Бірде ақиық әнші, сол Әбіл Жұмағалиев ағамыз, Әсет Бейсеуовтың «Адамдар аққуларды атпандаршы» деген әнінің сөзін шатастырып, «Аққулар адамдарды атпандаршы» деп аққуларды атқыш қылып жіберді деген бар.

БАЯНДАҒЫ МӘТІН

«Алматының бағы қандай, алмасының дәмі балдай» деп «Қазақконцерттің» әншісі Әбіл Жұмағалиев сызылта шырқағанда, балқып тындамаған қазақ кемде-кем болар. Кез келген жақсының, бір нашарлығы қай уақытта да еріп жүреді. Ол Әбекеңнің жаңағы ұмытшақтығы. Әнші ағамыздың барлық әншілік ғұмырындағы ұмытқандарын бір кітап етіп жазуға болады. Ұмытшақтық елде бар әдет, оның ешқандай ауыз ашып таңғалатын ештеңесі жоқ. Ұмытшақтықтың ең қызығы Әбекең сияқты атақтылардың басында болуымен маңызды.

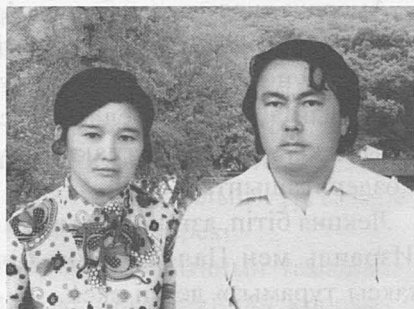
Бірде концерт жүріп жатырса керек, кезегі келгенде Әбекең апыл-ғұпыл сахнаға атып шығыпты. Әнді шырқап салып тұр, иығына асып алған баяны созылса созылып, керілсе керіліп, Әбіл ағамыздың берекеті кетіп тұр дейді.

Сөйтсе Әбекең «Сақтықта қорлық жоқ» деп, әннің мәтінін баянның бір жақ иығына жапсырып алған екен, қапылып жүріп онысын аспабының созылатын жағына жапсырып тастапты.

ЖОМАРТ НҰРЛАЕВ ЖҰБАЙЫ ЖАҢЫЛХАНМЕН

ШУХМАХЕР МЕН ЖОМАРТ

Облыстың бас мал дәрігері Шухмахермен, сол кездегі шаруашылық басшыларының бірі марқұм Нұрлаев Жомарт екеуі құрдас көрінеді. Қашаннан қазақтармен дәмдес болып, қазаққа сіңісіп кеткен Шухмахер ұлты басқа демесең, жергілікті елдің әдет-ғұрпы мен дәстүрін жатып өргізеді екен.

Жомарт екеуі шаруашылық аралап жүріп бір ауылға келсе, бір үлкен кісіге уақыт болып, молда таба алмай қапылып жатыр екен. Құрдастығы өз алдына, мынадай кісі өлімі болып жатырғанда ашықтан-ашық әзіл айтудың жөні жоқ.

Бір оңашалау сәтті пайдаланып қалған Шухмахер, Жомарттың руының қожа екендігін меңзеп «Мына Арабияның кожасы тұрғанда, молда іздеп не қажет» деп қалыпты.

Сол кезде Жомарт директор «23 пайғамбардың 18-і еврей көрінеді, сен де қапысыз болма» деген екен.

ШУХМАХЕР МИХАИЛ

ИЗРАИЛЬ МЕН ПАЛЕСТИНА

Облыс көлеміндегі барлық ұжымдар секілді, облыстық ауыл шаруашылығында да, «тек қара қоймен болып кетпей, әрнәрседен хабардар болып жүрсін» дейтін шығар, аптаның бір күнінде саяси сабақ өтетін көрінеді. Тамағы құрғап бара жатырса, алдындағы судан ұрттап қойып, көзде көзәйнек, шешен жігіт жұртты дүниенің төрт бұрышынан хабардар етіп,

лекциясын сапырып оқып жатыр.

Америка құрлығынан бастап, Азия мен Еуропаны жағалай-жағалай, Жерорта теңізін кешіп өтіп, Таяу шығысқа сөз басын тірепті. Дүниежүзі алаңдап отырған Израиль мен Палестина жанжалын айтып, қай елдің саясатының дұрыс, қай елдікі бұрыс екендігін суыртпақтап түсіндіріп, отырғандардың «көздерін ашыпты».

Лекция бітіп, азғана тыныштық орнаған кезде Шухмахер «Израиль мен Палестинаны білмеймін, Жомарт екеуіміз жақсы тұрамыз» деген екен.

АРҚАРДЫҢ САҚАЛЫ

Маңғыстау аудандық мал дәрігерлерінің бастығы Жалжанов Орынбасар, мекеме шаруасымен облыс орталығына келіпті. Жасы елуді дұрыс орталап қалған Орекең, үлкендіктің белгісін жасап сақал қойған екен. Сұңғақ бойлы, кеудеге түскен сақалы өзіне жарасып тұрыпты. Бұрын Орекеңнің сақалды түрін ешкім көрмеген, кейбіреулер қапелімде танымай жатырқап жатырса, енді бір ойнайтындары құтты болсын айтыпты. Әлдене есіне түсіп кеткен ол «соқпай кетсем ренжіп жүрер» деген оймен бастықтың кабинетіне басын сұғыпты. Бұрын жас жігіттерге ұқсап жылмиып тұратын Орекеңнің орнында, сақалы желкілдеп тұрған ақсақал Орынбасарды көрген Шухмахер қапелімде оны танымай қалыпты.

Төбеден түскендей боп, оның сақал қойып келетінін қайдан білсін, кішкенедең соң барып әзер таныған ол «Орынбасар, сақал қойғансың ба, арқардың сақалынан аумайды екен, қойшылар Манатаның тауында сені арқар деп атып алып жүрмесін» – депті.

ҚАШАҒАННЫҢ КЕСЕНЕСІ

Атақты Қашаған жыраудың 150 жылдық тойы, ол жерленген «Қырық кез» қорымынан көп қашық емес, «Ақеспе» қыстауының жайылымында «Ақмая» тауының маңында өткізіліпті. Әрісі республикадан, берісі бүткіл облыс көлемінен жүздеген қонақтар келіп, 200-ге жуық үй тігіліп, ат шаптырылып дүбірлі той болып жатыпты. Мақсат Нұрқабаев бастаған Маңғыстау шеберлері салған Қашаған ақынның кесенесі Өзеннің ақ тасынан қиылып тұрғызылып ерекшеленіп көздің жауын алып тұрса керек.

Кесененің асқан шеберлікпен салынғанын тамашалап тұрып, бұрын-соңды қазақ жерінен мұндай кереметті көрмеген облыс басшысы Новиков, аузынан шығып кетті ме қайдам «Неужели Адайцы такой могут» деп қалыпты.

Оның жанында тұрған Шухмахер «Адайларға орыстар ерік беріп жасатты ма?» – деп әдейі қазақша сайрағанда жиналғандар ду күліпті.

НАҚУОВ ЕРАЛЫ

ҮЙДІҢ ЖАРНАМАСЫ

Күндердің күнінде Ералы ағамыз қалаға қоныс аудармақ болыпты. «Бәлен жыл елге қызмет жасаған, елге мынадай еңбегі сіңген» деп алты бөлмелі үйдің кілтін сылдырлатып ұстата салатын заман өткен. Бағасы ұшынып тұрған біздің Ақтаудан екі бөлмелі қалқа табу, теңгесін қайда тығарын білмей жүрген алпауыт жігіттер болмаса, біздің Ералы ағамдарға оңайға соқпапты. «Қандай заман болып кетеді?» деп аздаған жиған-тергені де өнжейлі емес, о баста мұғалім болған адамға көтеріле көшіп қоныс аударудың «әп» дегеннен орайы келіп, шаруасының майлы қасықтай иіле қалуы екіталай. Жиганына, ойып тұрып септігі тиер қаржы табу үшін өзі отырған Ескі Шетпедегі баспанасын сатуға тура келіпті. Қалтаға салып алып базарға өткізе салатын арзанқол бұйым емес, зыңғырап тұрған үйді сату қас қағымда бітер шаруа болмай шығыпты. Оның үстіне оттықтың бір талын саудалап көрмеген біздің қазаққа қара аспан төнгенмен бірдей. Дегенмен «басқа түссе баспақшы» деген, адамның үш күнде гозаққа да көндігетіні рас айтылған пәлсапа, оған да жұрт біраз машықтанып үйреніп алды.

Саудада бірінші құнттап қолға алатын шаруа сатар дүниенді жарнамалау. Алып-сатарлықта адамға ең қажетті құрал – ол сенің Құдай берген қызыл тілің. Әңгіменің түбін түсіріп айтатындай бейімің болса, сауданы жасауға болатын кәсіп. Ол шүкір қазақтың бойынан табылады, аздап жалқаулығы бой бермей кетпесе.

Өзбек ағайындардан Құдайға қажеті жоқ дүниені қалай алғанымызды білмей қалып, талай санымызды соғып қалған күндер де өтті басымыздан. Әй, бірақ не көрмеген қазақпыз

оған да үйреніп, бұл күнде біз де біреуді отырғызып кететін жағдайға да жетіп жығылдық. Қатар сауда жасап тұрса қай ұлттың болсын тәубаға келіп, бізбен санасар мезеттерін көзіміз көріп жүр.

Сөйтіп Ералы ағамыз Ескі Шетпедегі үйін сатпақ болып жарнамалап жатырған көрінеді. Ерекеңнің жарнамасының мәтіні онша есте қалмайтындай күрделі емес.

Үйін өткізгелі тұрған жігітке «Балаңның басы жасап, оқимын десе мектебі анау, ал тентек болып оқуға басқондырысы шамалы болса СПТУ мына тұрған, отын керек болса мынау – көмір, әңгімелесіп отырамын десең анау – Өмір» депті. Өмір деп отырғаны талай жыл дәмдес, қызметтес болған жеделдес Сағындықов Өмір ағасы екен. Міне, Ерекеңнің қарапайым жарнамасының мазмұны осы.

ҚҰРДАСТЫҢ КӨҢІЛІН СҰРАУ

Қазақта «құрдастың елдігі жоқ» деп жағады. Біздің жұрт «ауызына келгенді айтып салар» деп көрген түсін де құрдасқа айтып жорытпаған.

Құрдастың бірін-бірі адам есебіне қосып, бір дастархан басында дұрыс әңгіме айтып отырғанын көп кездестірмейсің.

Қазақтың қазақтан қайбір айырмашылығы бар дейсің, мына даланың қай шетіне барсаң да бәрібір шығар, ал біздің жақтың мен көрген құрдаспен әзілі адам төзгісіз.

Аспанмен таластырып үйілген шөмелені арқанмен бастырып жатып, өзі бір шетін шірене тартып тұрып, екінші шетін ұстап іскірдтің ұшар басында тұрған аңқау құрдасына «Тарт, қатты тарт» деп айқайлайды. Ойында дәнеңе жоқ ана байғұс бар күшін сала тістене тартып қалғанда, мынау ұстап тұрған арқанның ұшын босата салады. Одан кейінгі болған оқиғаны адамның басына бермесін. Жардан ұшқан жапалақтай жалпылдап іскірдтен ұшып бара жатырған сорлыны көрген кезде басында «өлді» дегеннен басқа ойдың болуы мүмкін емес. Бар салмағымен ұшып келіп тастақ жерге «былш» ете қалған әлгі «адам-итжанды» деген рас-ау

тірі қалыпты. Сол бойда пышақ ашуымен есін жиған жігіт, құрдасын жеті атасынан бері дымын қалдырмай боқтап, жарып салатындай ұмтылады. Арада бір-екі сағат өткен соң, екеуі ештеңе көріп білмегендей шәйларын ішіп ырқыл-жырқыл отырғанын көресің. Ал құрдастардың бір-біріне жасаған жақсылығы, бірінде жоқта біріне қолдарын кесіп бере салатын дария көңілдері өз алдына бір төбе. Бірде Ералы ағамыз ауруханада, алдымен құдайдың, қала берді дәрігерлердің арқасында науқасының беті әрі қараған құрдасы Бақыттың көңілін сұрауға барыпты. Дертке араша тұрар дәрменің болмаса да, ол – басты міндет. Барса, Бәкеннің бауырдан алған сырқаттың әсерінен болса керек, қараторы оңі сарғыш тартып кетіпті. Оны көрген Ералы құрдасы Бәкене «Ту, Бақыт сары өңді жігіт болсаң көрікті болғандай екенсің» деп баға беріпті

ШАЙЫРДЫҢ АЙТҚЫШТАРЫ

Мына өлеңді Халық ақыны Аңшыбай Науқанов Шайырдағы апаларыма арнап, осыдан тура отыз сегіз жыл бұрын жазған екен. Ақынның шын жүрегінен шыққан өлеңін «осы кітапта тұра берсін» деген оймен көшіріп алдым

ШАЙЫРДЫҢ СҰЛУ ҚЫЗДАРЫ-АЙ

Көрінер әсем көктемгі-ай,
Бүршігін ашар бақша жай.
Көктемгі гүлдей құлпырған,
Шайырдың сұлу қыздары-ай.

Сендерге әр күн кездесе,
Қалар ма ақын толғанбай.
Көңілді күйге бөлеген,
Шайырдың сұлу қыздары-ай.

Кездестім алғаш сіздерге,
Шайырға келген кезімде.
Ақжарқын ашық мінезің,
Қаратпай қоймас өзіңе.

Серілік құрып талай жыл,
Көрсем де сұлу әрқилы.
Теңгермес едім ешкімге,
Ғалия, Шархат, Алтынды.

Тербетер ақын жанымды,
Сүйемін сұлу әніңді.
Басқаға қалай қиямын,
Балзиба менен Балымды.

Таусылар ертең көктемгі-ай,
Жемісін берер бақша жай.
Сендерді қалай қиямын,
Шайырдың сұлу қыздары-ай.

6 мамыр, 1972 жыл.

ҚАЛИ БӨБЕТАЕВ

АСПАНДАҒЫ АЛМАТЫ

80-ші жылдардың басында Шайыр ауылына қуаты мардымсыздау шағын таратқыштар қойылып сапасы төмен болса да, телевизия хабарлары таратыла бастады. Әуелі «орбита-4» деп аталатын бағдарлама бойынша, халық тек Мәскеуді ғана көргенге риза болды. Көп ұзамай Ақтау қаласынан таратылып тұрған телесигналдарды күшейту арқылы, ауылға Қазақстан телеарнасының хабарлары жеткізілді. Сапасы адам төзгісіз шамада болса да, ауыл адамдары телевизордан шыққан қазақша дыбысқа мәз болды. Быжылдап-тыжылдап әйтеуір бір нәрсе жүріп жатады, экрандағы жауып тұрған қардың арасынан еміс-еміс

бейнені ажырату мүмкін емес, бірақ әйтеуір қазақша. Ауылда антенна жасау қызу өріс алды. Үйлердің шатырындағы әркім өз білгені бойынша құрастырған, түрлі кескіндегі антенналардан көз сүрінеді. Әр арнаның жиілігі ескеріліп жасалуға тиісті болғанымен, ауыл адамдарының пайымдауынша, көлемі мазарлылау болса жақсы қабылдауы керек деген түсінік бар. Сондай қолдан істелген абажадай кереметтің бірін Қали үйінің төбесіне орнатыпты. Олай бұрады, былай бұрады бірақ көкжиектен Алматы көріне қоймайды. Әбден торығып, антеннаны жерге түсіріп жарға сүйей салады. Мына қызықты қараңыз, келсе Алматы кәдімгі Көктөбенің баурайында тұрғандай көрсетіп тұр.

Екі-үш сағат бойы аспанға қарап ақшандап түк шығара алмаған Қали телевизорға қарап тұрып «Алматыны аспаннан іздеп жүрсем, жерде жатыр екен ғой» депті шиық-шиық күліп.

ГЕМОРОЙДЫҢ ЕМІ

Одақ тарап, сүйенісіп күнелтіп отырған республикалар есеңгіреп қалды. Дүкенге түсетін азғантай тауар, баяғы соғыс кезіндегідей карточкамен беріліп, елдің ұнжырғасы түсіп, бала-шағаны асырау уайымға айналды. Қала түгілі ауылдарда ұзын-шұбақ кезектер пайда болып, ел кәдімгідей күйзеліске түскен шақ. Шайырда дүкенге картоп түсетіндігінен хабардар болған ауыл адамдары, орталыққа жинала бастапты.

Әкеліп түсіргенше, оны бөлгенше біраз уақыт бар, адамдар оны-мұны айтып әңгімелесіп отырса бір жігіт «Кеше «Аргументы и факты» деген газеттен оқыдым, картопты ұзынша етіп тіліп, тік ішекке бойлата тығып сол күйінде жылы суға, күніге 15-20 минуттай отырса, геморройды қағып түседі екен» – депті.

Әлгінің ем-домын тындап болған Қали «Жеуге таба алмай отырған картошкыны, астымызға қайдан тығайық» – депті.

КӨЗДІҢ ШЫРЫМЫН АЛУ

Қали өзіне жиен болып араласып отырған бір қойшыға бір-екі тоқтысын қосып қойыпты.

Әйтеуір басына-бас жоғалтпағанына риза болып, екі тоқтысы ұрғашы болса да өнімін сұрамапты. Күндердің күнінде әлгі жиенінің отарына қасқыр шапты деген жаманат хабар келіп жетіпті. Отардан он шақты бас мал шығын болған екен. «Байдың мыңын көрмей, кедейдің жалғызын көреді» демекші қасқыр «таңдап» жүріп Қалидың екі тоқтысын тамақтап кетіпті. «Мал – адамның бауыр еті» Қалекең аздап ренжіп, қоңырайып қалыпты. Көзінің жел-құзы бар үнемі қызарып жүретін жиені, өзін кінәлі сезініп ұялғанның рәсімін жасап «Қара басып түнекте, кішкене көзімнің шырымын алайын деп жата қасам, ұйқыдан қатып қалыппын» деп соттың алдында тұрғандай ақтала бастапты.

Жиенде қосулы малым бар деп жүргендегісі мынадай оқиғамен аяқталып, мыңғырған отардан қас қылғандай мұның малына тап келгеніне ашулы Қалекең жиеніне «шырымын алатын не оңған көзің бар» депті.

АМАНГЕЛДІ МЫРЗАТАЕВ

КҮЙІП КЕТКЕН СТАЖ

Ауылда бір той болып жатыпты. Шай ішіліп болып, етке дейін карта ойнайтындары өздерінің өндірістерін жалғастырыпты. Баяғы сабан сарықұлақтардың заманы болса керек, карташылар қопыратып келді-кеттісіне қарамай салып, ойынды қыздырып жатырса керек. Ақшалары кетіңкіреп қалғандары, арасында іштерінің күйгендерін бір-екі жүзді артығырақ тастап алып, басып отырғандары да бар. Той-томалақта

ішіңкіреп алып көтеріңкілеу сөйлеп отыратын, бір жігіт молдаға берген баладай үнсіз отыр. Талай-талай нарқасқа салмақты жігіттерді көбелек қылып жіберетін сол ақаңның күші. Марқұм Оспанхан Әубәкіровтың бір өлеңінде «Қыр мұрынды қисайтқан, бір жүз грамм ең, сайтан!» деуші еді.

Әлгіге таңғалған Амангелді «Сен немене мынаны қойып па едің» депті шөлмекті нұсқап. Анау «соңғы кезде денсаулық болмай қалып азайтып жүрмін» десе, Амангелді «Азайтып жүрсең қайта ішерсің-ау, бірақ қарайған стажың күйіп кететін болды-ау» – депті.

АДАСҚАН САҒАТ

Анау бір жылдары үкімет басқаның бәрін орнына қойып, «енді қалғаны осы» деп уақытпен алысып кеткен бір замандар да болды-ау. «Жазғы уақыт, қысқы уақыт» деп қарап тұрған сағатты, халыққа пайда, зиянының аңысын-андап қарамастан біресе ілгері, біресе кейін қойып мазамыз кетіп жүрген шақ.

Бір Құдайға керек емес үрдісті «өркениеттілер сөйтіп жатыр»деп, қазақта өркениеттің ұрғыны болмағандай, кім көрінгеннің артынан, тіліміз салпақтап еретініміз бар ғой. Жаңағы сол сағатпен алысып жүрген кездер болуы керек, Амангелдінің ауылына шолақ белсенділер келіп түсіпті.

Үй-ішін жағалай қарап отырған парторг, партияны сағатқа қарап отырып басқарып жүргендей «Әй, Амангелді сағаттарың тоқтап қалған ба, уақытты қалай шамалап жүрсіндер?» – деп әкімшілік сұрақ тастапты.

Таң атып, күн батса болды шаруадағылар сағатты қайтсін, әлгінің топас әкімшілік сауалына Амангелді «Үкімет сағатты біресе ілгері, біресе кейін қойып, біздің сағат қайда жүрерін білмей басы айналып тұр» – депті.

ГАЗ БЕН БЕНЗИН

Мәшіндерге жаппай газ қондырғылары орнатыла бастаған кезде, бұл жаңа технологиядан ауылдың шопырлары да қағыс

қалмады. Бензинге қарағанда газдың қалтасы жұқаларға недәуір жеңілдігі бар.

Жарты шелек бензинді емге сұрасаң да татырмайтын, кессе қан шықпайтын сараңдарға газ таптырмайтын сылтау болды. Бағиң сарқылып қалып, ондайлардан күнің түсіп бір ұрттам бензин сұрай қалсаң «Болса не қылайын, менің мәшінім газбен жүретін еді» деп ауызын қу шөппен сүртіп тұрғаны. Газбен жүріп-жүріп бензинге аударғанда, ережесін сақтап аудармасаң, мәшініңнің қақалып-шашалып дұрыс от алмай қалатыны бар. Бензин құйғанда мәшіннің тартуы газбен жүргендегіден көп тақыл. Бірде газы жарытусыз болғансын Амангелді мәшініне бензин құйып, стәртірді әрі басады бері басады, бәрібір от алмайды.

Сонда Амангелді «Иттің ішіне сары май жақпайды, біздің мәшінге бензин жақпайды» депті.

***

Шаруаның жайымен совхоз директорына кірейін десе жаңадан тағайындалған тікбақай директор жұмыс көп деп қабылдамапты. Бірде сол директор Амангелдінің ауылына келіп, төбенің басында дүрбісімен түйелерін түгендеп отырған оған: Жай отырсыз ба? – депті. Амангелді: – Жұмыс көп, жұмыста отырған ғой, – депті.

***

Амангелді партторгтан орталықта не жаңалық барын сұрапты. Парторг: Жақында депутаттардың съезі болды, КСРО-ның гимнін өзгертіп жатыр, – депті.

Ертерек ескертпедіңдер ме, біз бұрынғысын магнитофонға жазып, жаттап алып едік, – депті.

***

Түйе қарағандар мазасын алып қоймаған соң жексенбі күні келген ауыл адамдарына: Бүгін демалыс, дүйсенбіде айтамын түйелеріңнің хабарын – депті Амангелді.

***

Түйе малы ащыласын деп совхоз басшылары түйе ауылдарға тұз жіберетін көрінеді. Қалай түйелер тұзды жеп тұр ма? – депті зоотехник. Амангелді: – Түйелер сол тұздың арқасында қалт-құлт етіп тұр, – деп жауап беріпті.

***

Мотоциклін контордың жанында қалдырған Амангелді бір танысының үйіне шайға келіпті: – Кілтіңізді маған бере қойыңыз үйге жақындатып әкелейін деген әлгі үйдің баласына, әлденеге ұшырап қалар деп қауіптен ол: менің мотоциклім жетекке жақсы жүреді, – депті.

***

Түнімен карта ойнап, күндіз ұйықтап жатқан жігітті бастық үстінен түсіп оятқалы жатырған көрінеді. Амангелді: Мазалап қайтесіз, «ночтан» келіп жатыр, – депті.

***

Жері кеңейген сайын пейілі тарыла беретіндер бар. Кеңестік шаруашылықтар тарап, жекешелендіру басталған кезде, үлесіне атшаптырым жер иеленген бір жігіт:

– Сіздің балаларыңыз біздің жерімізге үнемі малдарын жайып жүр, – деп Амангелдіге шағым жасапты.

– Жерлеріңіз қоршаулы тұрмағасын, балалар қайдан білсін?! – депті Амангелді.

***

– Жылқы баққаныңа біраз жыл болды, бәйгеге ат қоспайсың ба? – дейді бір құрдасы.

Атбегілікті кәсіп етпеген Амангелді:

– Біз атты «кәшіге» қосамыз! – депті.

ТАСБАҚА АУЛАУ

Амангелді баласын қасқырға қақпан құруға жұмсапты. Бірнеше күн өткеріп байқауға барса, қақпандарына тасбақа түсіп қалған екен. Сонда Амангелді баласына: «Тасбақаны былай қуып та алмаймыз ба, бізге қасқыр алу керек еді» – деген екен.

ТҰРАР САРЫБАЕВ

САРЫАҒАШТЫҢ ЕМІ

Бір жылы салқын тигізіп алғанын, Сарыбаев Тұрар деген ағамыз аздап сырқостанып қалыпты. Терең демалайын десе тынысы тарылып, ауа жетпей кәдімгідей ауырсынып жүріпті. Қазекең доғдырға екібастан, болары болғанда барады. Табиғатында уайымшыл Тұрекең, оның үстіне өмір бойы басы ауырып, балтыры сыздап көрмеген, сыртқа шығармағанмен іштей мүжіліп, жүдеп жүріпті. Дәрігерге қаралса «демікпе ме қалай?» дегендей диагноз қойыпты. Мына аурудың аты аталғанда Тұрекең онан сайын зәре-құты қалмай, темекі, анда-санда амандық үшін көтерілетін жүз грамнан да «Жүзін бабалы көрсін» деп біржола ат құйрығын шорт кесіп, араздасып тыныпты. Жақсылы-жаманды совхозға бір кісідей еңбегі сіңген адам, кәсіподақ бар, басқасы бар Тұрекеңді есіркеп, Сарыағашқа емделуге шығарып салыпты. Сарыағашқа барған соң, ауылдың қойған диагнозына күмәнданып қайтадан қаралса, айтқандай ауылдікі қырын кеткен болып шығыпты. Демікпе де қолқаны маңайлап жүретін ауру ғой, ауылдағылар ныспы лағып қателеспеген, Тұрекеңнің қолқасына жеңілдеу салқын тиіпті. Көп ұзамай құлан-таза айығып ауылға оралыпты. Адам деген де сынап

секілді, аумалы-төкпелі болатын жаратылыс-ау, Тұрекең көп ұзамай ауруын ұмытып, қайтадан «ащыға» жайылып қоятын болыпты. «Өзің жақында ем алып келдің, сол құрғырды ішпегеннен өліп жатырған ешкім жоқ» деп Қағаз жеңешем ұрысса Тұрекең «Сарыағашта менен де жаман ысылдағандар ішіп жатыр» деп ақталатын көрінеді.

«СПОКОЙНО ЖЕРСІҢ-АУ...»

Тұрар «Науарбұдақ» жеріндегі шөпшілерге запас бөлшектер апара жатып, жүргізуші және бір жас жігіт үшеуі адасып, елсізде жанармайлары таусылып тұрып қалыпты. Сусындары бітіп, тіпті радиатордағы суға дейін ішіп қалжырап отырса бір көк шыбын қайта-қайта Тұрардың бетіне қона беріпті. Ызаланған Тұрар: Енді бір-екі сағат шыдасаң, бізді «спокойно» жерсің-ау, – депті шыбынға. Абырой болғанда малшылар кездесіп аман қалыпты.

КҮЗЕМБАЙ ҚҰЛТУМИН

САҚАЛ ҚЫРУ

Адамның жоспарлағаны кейде қырсығып оңынан оралмайтыны бар. Таңертенгілік «Бүгін бір орталыққа барып, ауыл адамдарымен әжік-күжік отырып қайтайын» деген Күзембайдың жоспарын таң атпай жарық өшіп қалып, кішкене кідірте тұруға тура келіпті. Электрсіз дүние қараң, ол жоқ болса ең кішісі сақал қырудың өзі проблема.

Әрі күтіп, бері күтіп жанбағасын Күзекең «Әй, кемпір, жылы су бар ма, сақалымды бастырайын, бір уақытта ток келеді деп жіпсіз байланып отырамын ба?» – депті

Кемпірі көзі бақырайып «Осы шал қызық, мана жылы су барда айтпайсың ба, осы елу жыл жұмсадың гой тырқыратын мені» – депті шалының шаруа жоқ жерден жұмыс шығарғанына наразылық білдіріп.

Сақал қырғышын дайындап жатырған Күзекең «Кемпір,

осы соңғысы болсын, енді сені елу жыл жұмсамасын» – деген екен.

ҮЙГЕ ТАПСЫРМА

КСРО-ның көзіндей болған бір магнитофон болды. Оның ел ішінде «Қара романтик» деген атауы бар. Суға түсіп, не болмаса өртеніп кетпесе бұзылмайтын, жаны сірі техника еді. Ауыл балаларының машықтанғаны сондай, әлдеқандай ақауы болса, көшеде шашып тастап қайтадан жинап алып кете береді. Оның өзі сол кездегі жастардың қолы жетпес арманы болатын. Бір күні Күзекең мектептің жанында әлдекімдермен әңгімесіп тұрса, қолдарында «қара романтик», дауысын бар шамасына бұрап бақыртып қойған, бірнеше бала оқудан тарап келе жатыр екен. «Осы күнгінің балалары жетіскен-ау, мектептен магнитофонмен шығып келе жатыр» – депті Күзекеңнің серіктерінің бірі.

Сонда оқушыларға қарап тұрған Күзембай «Үйге берілген тапсырма «қара романтик» шығар» – деген екен.

ТИМЕ ӨССІН!

Ауылда зейнеткер шалдардың бір-бірінің үйіне қыдырып, кемпірлеріне сұр астырып, ермек қылып қарта ойнайтындары бар. Сондай қыдырудың кезегі Күзембайдың үйіне тап болып, ауыл маңының шалдары сау ете қалыпты. Шалдар көп сенің жағдайыңмен санасып жатпайды, баса-көктеп кіріп келеді. Күзекең кемпірі ескеуі қапылып, баласы Нұрлыбекті дүкенге жіберіп, келіні Гүлшат шыж-пыждың қамына кірісіпті. Әлден уақытта ас әзір болып қонақтар дастархан басына келіпті.

Дастарханның жетіспестігін көзбен шолып жобалап отырған Күзекең кемпіріне «Әй кемпір, жуаны ұмытып кетіпсің әкел. жерде өсетін нәрсе гой тамаққа қосалық» – депті. Шолан жақта жүрген кемпірі «Шал-ау жуаның бәрі көктеп кетіпті» – депті налыған дауыспен.

Сонда Күзекең «Қозғай көрме, өссін!» – депті

БАР БОЛҒАНЫ ЕКІ АТ

Көп жылдар жылқы фермасында меңгеруші болған Күзекеңнің атбегілік өнері болатын.

Шайырдан онша қашық емес «Шетпе-Қызан» жолының бойындағы Есібай ата қорымында ас берілетін болып, соған Күзекең де ат қосатын болыпты. Бәйгеден дәмепіп орта жолдан жабайы қосып жіберетіндер де табылады, ұзын саны 20-30 ат шапқан бәйгеде Күзекеңнің аты екінші орын келіпті. Отыз аттың ішінен екінші келу де, әжептәуір көрсеткіш, ауыз толтырып айтуға тұрарлықтай. Бәйгенің хабары Шайырға Күзекеңнен бұрынырақ жетіпті, хабар деген солай болуы тиіс. Бәйге – бәйге-ау, ауылда сүйінші сұрап тағы бірдеңе жырып қалғысы келгендер де табылады. Сүйінші сұрау бақыты. алдыңғы күні ащы судан, иесі келе жатқандай ұрттаңқырап қойған бір жігітке бұйырыпты.

Аздап шөлдің сесі бар, тілі салақтап, Күзекеңнің қосағы Тәжіхан жеңгесіне жетіп жығылыпты.

«Жеңеше, сүйінші, Күзембай ағамның аты бәйгеден екінші орын келіпті» депті.

Есепсіз дүние бар ма, көп ештеңе шығаруға алып бара жатырған құлқы жоқ Тәкең «Қой, қайдан шырағым, бар болғаны шауып жүрген екі ат шығар» деп ішіліп жатырған шәйін жалғастыра беріпті.

БАҚЫРАШ

Баяғының келіндері, жасы үлкен қадірлі адам сусын сұраса, мызылып, жүрісі білінбей сырлы зерендермен әкеліп беретін болған. Мал қарап жүріп Күзекең жайлауда отырған танысының үйіне түсіпті. Ми қайнатқан Маңғыстаудың ыстығы, аңызға қағып шөліккеп келген Күзекең сусын сұрапты. Қашан түскені белгісіз бір келін, шалға сусын әкелуге жүгіріп шығып кетіпті. Баяғының киносын көріп, баяғының адамдарынан естіп-біліп жасау міндет емес қой, адамның өзінің ішкі ойлау қасиеттері деген болмай ма, кім

саған алжығанша желкелеп үйретуі тиіс. Бір кезде бағана су әкелуге кеткен келін де жетіпті, екі етек болып. Қолында, құрығанда жарты шелек су кететін алып бақыраш, шалпылдатып төге-мөге шалға ұстата салыпты. Әйтеуір сүрініп кетіп Күзекеңнің басына құйып алмағанына шүкір. Келіннің қылығына көңілі бітпегенімен, ерегесіп шөлден өлмек жоқ. Күзекең қоңырдаңнан ішкендей болып шөлін қандырған соң, алып ыдысты алашаның үстіне қойып жіберіп «Бақырашым сау бол, бара ғой»депті.

ҚҰМАЛАҚТЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ

Күзембай ағамыздың үйі сол Шайырдың «Түйе ауыл» атанып кеткен бөлігінде. Сол бөлек ауылда тұратын төрт-бес үйлі жан, біреуі лақтың басын қанатса да бірін-бірі тастамайды, шақырып жоқ жерден қонақ қылып жатады. Мен ол уақытта үйленбеген сүр бойдақпын, сөз ортасында айтып кеткенмін, сол ауылда орналасқан телестансадамын. Менің «жалғызбастылығымды» ескеріп мені де шақырады. Телестансаны қолмен айналдырып тұрған мен жоқ, қосып қойсаң шуылдап жасайды да тұрады, кейде сол ауылдың келіншектері бас қосқан «котел» шәйға да қатыса қоям. Қарашаның орта кезінде сол бөлек ауылда тұратын марқұм Ақылжан деген ағамыз соғым сойып, кешке солармен бірге болуға бала жүгіртіп хабар айтты. Соғымның кезі ауылда шағын мереке болады, түйе сойсын, бие сойсын, малдың басына міндетті түрде қонақ шақырады. Кейбіреулері шақырылмай жүрген жаңа түскен келіндерге есік көрсетіп, енді бірі адамы қайтқан қам көңілділерді көңіл шәйға шақырып, қазақи дәстүрді қоса бірыңғайлап жатады. Кеш түсіп, адамдар жиналды-ау деген шамада Ақанның үйіне салып жетіп бардым. Барсам маған әрі құдаша, әрі жеңге болып келетін Шәрихан дастарханды жайнатып қойыпты. Күзембай шал отырған орта сірә күлкісіз, әңгімесіз болмайды. Телевизорды өшіріп, қарта ойыны да тоқтайды.

Әңгімеден әңгіме шығып Күзекең «Әй, Шәрихан, өткендегі жоғалып кеткен қойларың табылды ма?» – деп сұрады.

Ойында дәнене жоқ Шәрихан «Е, құмалақ аштырып едік, біреудің қорасында тұр дейді ғой» – депті жоғалған қойы табылған, шаруасы түгел адамның әңгімесін айтып.

Шәриханның әңгімесін тыңдап болған Күзекең «Құмалақшылардың, кімнің қорасында екендігін айтпайтыны жаман» – деген екен.

МЕҢДІБАЙ АЙТЫПТЫ...

Меңдібай Нұрбергенов – өмірінің соңына дейін әртүрлі басшылық қызметте болды. Туып-өскен жері – Шайыр ауылы. Қызмет бабымен Маңғыстау өңірінің дәм бұйырған ауылдарына көшіп-қонып жүрді. Ел адамының досы да, құрдасы да жетіп артылады. Оның совхоз директоры болған кезінде де, партия хатшысы болған жылдарында да, лауазымның құлы болып ауыл адамдарына жалын көрсетіп жатырғанын ешкім көрген жоқ. Бәрінен бұрын елдің есінде қалғаны оның тәтті әңгімелері мен уытты әзілдері болатын.

ШОПАТАЙ ҮШІН АЛЫП ҚОЮ

Меңдібай Оңды ауылында директор болып тұрғанда «Отырар сазы» оркестрімен ел аралап жүрген Нұрғиса Тілендиев ағамыз үйіне қонақ болып түсіпті. Шай ішіліп орталап қалған кезде «қызыңқыраған» Нұрағаң:

– Менің атымды неге «Нұрғұйса» қойғанын білесіңдер ме? – деп сұрапты.

Райком, атком басшылары қапелімде абдырап қалып, білмейтіндіктерін айтыпты. Нұрағаң: «Мені шешем

босанғаннан кейін, әкем менің ұл не қыз екендігімді білгісі келіп көтеріп қалғанда, мен шопатайым шолтиып әкемнің бетіне шаптырып қойыппын, содан менің атымды «Нұрғұйса» қойыпты» – деген екен.

Сонда Меңдібай сәл жымыып отырып жай ғана: «Ал, Нұреке, өзіңіз де өстіңіз, оныңыз да өскен болар, аты да өзгерген болар, сол үшін осы тосты алып қоялық» – депті.

– «Атаңа нәлет» адайлар, сендердің осындай әзілдерің-ай, сендерге әңгіме айтып отырмын-ау, алсақ алып қоялық» – деп Нұрағаң мәз болып күліпті.

КОМСОМОЛДЫҢ «ЖЕТІСУІ»

Ауылда 7 қараша мейрамы жүріп жатырса керек. Қызып алған ауыл жастары бір-бірімен жанжалдасып, арысы ұстасуға дейін барыпты.

– Әй, парторг, ана комсомолдарыңа қой демейсің бе? – депті директор.

Сонда Меңдібай «Партия – бізге комсомолдардың өз қолдары өз ауыздарына жетті, олардың ісіне араласпаңдар деп жатыр» – деген екен.

«ҚЫЗДАРДЫҢ ӨЗІ ШЕШЕДІ...»

Біраз жыл сұрбойдақ болып жүріп қалған Меңдібайға нағашысы Құлмұрын: – Ақыл айтатын бала емессің, жасың толды, үйлену керек, осы қыз дегенің көп емес пе», – деп ақыл-кеңес беріпті.

Сонда Меңдібай: – Мен қыздарға сөз айтып болдым, қалғанын қыздардың өзі шешеді, – деген екен.

БАСТЫҚША БЕЛ ЕМДЕУ

Меңдібай совхозда парторг болып тұрған кезі. Бірде ауаткомның төрағасымен телефон арқылы сөйлесіп жатады. Тораға совхоз директорының қайда екенін сұраса. Меңкең

директордың белі ауырып, содан ауыл дәрігері Жұмажанды шақыртып жатқандығын айтыпты.

«Жұмажан, оның беліне не ем жасайды?» – деп сұраған төрағаға Мендібай: «Дәл білмеймін, шамалауымша, беліне шығатын болу керек» – деп жауап берген екен.

«ЗАВКОЛОНКА»

Мендібай ауылдағы су шаруашылығының меңгерушісін шақырып алып, одан жасайтын қызметінің атын сұрап, партиялық есеп кітабына жазуға керек болып тұрғандығын айтыпты. Ол: «Аудандық су шаруашылығының Шайырдағы бөлімшесінің...» – деп шұбырта бастағанда оны эзер тоқтатқан Мендібай:

«Менің басымды қатырма, сені «Завколонка» деп жазып қойдым» – депті.

ШЕШЕЛЕРДІҢ ӘЗІЛІ

Біз тұратын Шайырдың Қаратауға жақын жоғарғы бөлігі «Жоғарғы ауыл» деп аталады. Колхоздар ыдырап, совхоздар құрыла бастағанда салынған ауыл. Үйлері қалай болса солай, әркім ойына келгенін жасап қиқа-жика салынбаған, тым-тәуір, түп-түзу көшелері бар.

Біз жаңадан салынған қос қабатты мектепке жақын, аты есімде жоқ бір көшенің басында тұрамыз.

Біздің үйдің бір басында Біләл нағашымның үйі, яғни жарлас көршіміз. Білекең қолының ұсынағы бар шебер адам, үйінің қарсы алдында бірнеше адамға шақтап жасаған нары бар. Сол орын жастары шамалас, бұл күнде бәрі де марқұм болды, біздің көшенің кемпірлерінің бас қосып, әңгіме тарқататын орны болушы еді. Кемпірлер жеңіл әзілдерімен қағысып, сөз жарыстырады. Біздің үйге жарлас болмағанмен арамызда үй жоқ, менің құрдасым Айтанаттың үйі.

Оның үлкен шешесі Ілгек кемпір жуас, бірақ әңгімесі бірқойлық, сол келеді қолында ұршығы.

Алдыңғы көшеден Айжарықтың мамасы Күлдан кемпір келеді, көшенің бар баласы «Нән мама» атап кеткен, жайшылықта елді көшіріп аңқылдап сөйлеп жүреді.

Аяғын санап басып, көп асықпайды, Үзіл кемпір келе жатады.

Оларға қапталдан, нанның бірін табадан шығарып, екіншісін салып, менің шешем Балтөре қосылады.

Бәрінің соңын ала жүрісі тездеу, ширақ өзі қалбалақтаған Ибахан кемпір ол келеді жүре сөйлеп.

Кемпірлер жеңіл әзілдерімен қағысып сөз жарыстырады. Абысын-ажындылары бірін-бірі сөзбен атып жатады, сыртынан тындап отырсаң керісіп жатыр ма деп бір ойлап қаласың. Ибахан кемпір келе сала көпшілікке қарап сөз бастайды «Кім алғанын білмеймін, бір киілген ішкімім жаюлы тұрған жерінен ұшты-күйлі жоқ» – дейді.

Сөзге Күлдан кемпір қосылады «Кім алсын, алыстан ұры келген жоқ, мына Балтөре мен Ағымның біреуі алды» дейді жан-жағына қарап көзін қысып жіберіп, бір жағынан отқа майды құйып отыр.

Ағымды біз апа дейміз, Білекеңнің кемпірі, жаулығына қылап түсірмейтін өте кірпияз адам, Ибахан кемпірді жеңге қылады.

«Осы, осы алған» – дейді Ибахан кемпір аңқылдап.

Ағым апам басын шалқайта бірқырын қарап, ернін сылп еткізіп «Пыт, жүзіқара сонда мен сенің дамбалыңды мына таза қолыммен ұстаймын ба?» – дейді.

«Мынау алған шығар, күйбеңдеп сіздің қоршаудың маңында жүрген» – дейді менің шешемді нұсқап.

Оның сөзін шын деп ойлап қалғанын «Қой құдай, дұрыстап жаймай жел ұшырып кеткен болар» – дейді менің шешем жай ғана тұмсығын тартып жіберіп.

Көңілдері мен әңгімелері жарасқан қайран шешелерден мен естіген бір әңгіме еді бұл. Жаратқан жандарыңа жәннаттан мәңгі мекен берсін! Желеп-жебеп жата көрің!

«ҚАРҒАЛАР» МЕН «ТЫРНАЛАР»

Қыдырбайдың «Тырналар» әні дүйім елге танылып, ауыздан-ауызға ілігіп, халықтан өзінің бағасын алған болу керек. Жаратылысында әншілік, жыршылық, күйшілік дарын атойлаған пендеге ешбір нотаның не консерваторияның пәлендей қажеті шамалы.

Өнер институтын бітірген бір жігіт, өзінше әлдеқандай болып «Тырналар» әнінің нотасын қолына алып отырып: «Мына жерін былай ет, мына жерін олай ет», – деп кеңес беріпті. Қанша ашуланса да, әзілі қатар жүретін Қыдырбай: «Тырналар елге тарап кетті ғой. «Қарғалар» деген ән жазып жатырмын. Сенің жасаған сыныңды сонда ескерермін», – депті.

КОЛБАСА ЕСЕБІНДЕ...

Біреу тәттіні ұнатады, енді біреу керісінше ащы, тұзды нәрсеге құмар. Ал, Қыдырбай сарымсақсыз ас ішпейтін көрінеді. Сарымсақ жарықтық өзіңе білінбегенмен әжептәуір иісімен қасындағылардың қатерінде қаларың сөзсіз. Қашанда әзілге жақын жүретін парторг Меңдібай Нұрбергенев бірде оған: «Түсіңе сарымсақ кірді ме, мынауың не сарымсақ сасып тұрғаның?» – депті. Сонда Қыдырбай: «түннен қалған етке сарымсақ қосып, колбаса есебінде жеп алғанмын» – деп ақталыпты.

ҚОС ТІЛДІ ФИЛЬМ

Колбиннің Қазақстандағы билікке келген жылдары екен. Ауыл клубында киномеханик болып қызмет жасайтын жұбайы Орал, үй шаруасынан қолы тимей қалған кезде Қыдырбай бір кезек кино қоюға көмектесетін. Фильмнің пленкаларын шатастырып, орысша фильмнің ортасына

келгенде, қазақша фильмді жіберіп қойыпты. «Көрсететін болсаң, дұрыс көрсет» – деп ауыл адамдары ашуларын білдіріпті. Салмақты күйінен ауытқымаған Қыдырбай байсалды кейіппен:

«Үкіметтің нұсқауымен түсірілген қос тілді фильм ғой, мен қайтейін» – дегенде, халық үнсіз қалыпты.

ҚАУІПТІ НҰСҚАУ

Совхоздың жалпы жиналысы, комсомол ұйымының жиналысы, советтің сессиясы ірілі-ұсақты жиналыстарға Қыдырбайды қатыстырмау жөнінде нұсқау беріліпті. Өйткені, тумысынан әртіс болған Қыдекең: «Директор былай деді, парторг былай деді, ауылсовет олай деді» – деп әлгілерге пародия жазатын көрінеді.

ТЕЛЕФОННЫҢ ҚҰНЫ

Тамыр-таныстықтың аркасында Қыдекең Шайырдағы үйіне телефон құрдырыпты. Байланысшы жігіттерді қонақ етіп дастархан жайылыпты. Қонақтарды шығарып салып тұрып, телефонның құрдыру ақысын сол жерде төлеген екен.

Бақандай жиырма сомды төлегенін көрген Орал жеңгеміз: «Ту, қымбат екен» – депті, сонда Қыдекең: «Құруы ештеңе емес, жууы қымбат па деп қалдым» – деген екен.

ЕТТІ КҮТУ

Қол босаған сәтте әңгімелесіп, қауқылдасып бір кезек бой жазып қайтуға құрдасының үйіне Қыдекең бара қалса керек. Құрдасы аузын ашса аржағы көрінетін, оның үстіне жүрген жері әзіл-қалжыңға толы Қыдекең келген соң мәз болып, келіншегін дүкенге жүгіртіп, қазанға ет салдырыпты. Үй иесі дастарханның жасалуына шыдамай, шағын газет дастархан жайып, «Шәй қайнап жатыр, ет пісіп жатыр, оған дейін ауыз жылыта отыралық» – деп, түннен қалған супыны әкеліпті.

Сүрленген еттің иісі тұмсықты жарып, супыға Қыдекеңнің тәбеті ашыла қоймапты.

Онысын құрдасына:

Жатырғанда ет пісіп,

Жындымыз ба супы ішіп, –

деп екі жолмен жеткізген екен.

ШЕТЕЛДІҢ ШИКІЛІГІ

Комсомолдың жолдамасымен Болгар жеріне барып келген ауылдағы кітапханашы қыз жол сапарынан алған әсерлерін қызу әңгімелеп жатыр. Ауыл көлемінен ұзап шықпағандар ауыздарын ашып, тамсана тыңдап, бастарын шайқап қояды. әрине әңгіме 100 пайыз шындық емес. Қызды-қыздымен тыңдаушылардың сеніміне кірген кітапханашы тіптен шектен шығып кетті. «Универсамда жүр едік, бір американдық келіп: «Сіз японка боларсыз» – деп соңымнан қалмады» – депті.

Өтірігін шығаруға ыңғайсызданған Қыдырбай жорта таң қалып: «Қойшы-ей, қазақша айтты ма?» – деп сұрапты.

ОҒАШ ОҚИҒАЛАР

Газетте істеп жүрген кезінде («Жаңа өмір») редакцияға бір құрдасы келіпті.

Ащы судан ұрттап қойып айықтырғышқа түсіп қалғанын, маскүнемдерді масқаралайтын Қыдырбайдың қолымен шығатын газеттегі «Оғаш оқиғалар» бөліміне өзінің аты-жөнін шығармауын өтініпті. Сонда Қыдырбай: «Социалистік Қазақстанға» шығайын деп жатырған жоқсың, «Жаңа өмірдің» зәрі шамалы» – деп жұбатыпты құрдасын.

ЕРТЕ СОЛҒАН ГҮЛ...

Қыдырбайдың ақындық, актерлік, әншілігімен қатар асабалық өнері бар болатын. Ауылда той болып соған шақырылыпты. Әзіл-қалжыңмен, әдемі сөздермен, әсем

әнмен тойды құлпырта басқарып, елді аузына қаратып жүріпті. Ел ішінде не кездеспейді, бір жігіт тойға алдын ала қызып келіп, көп ұзамай құлап қалыпты. Сонда Қыдырбай: «Ерте көктеген гүл, ерте солады» – депті.

ҰНАҒАН ЖЕРІ

Бір әуесқой музыкант Қыдырбайға: «Саржайлауды» гитараға түсіріп едім, тыңдап көріңізші» – деп, гитарасын сабалай жөнеліпті. Еліріп сабалап отырғанда гитарасының бір ішегі шарт үзіліпті. Амалсыз тоқтаған жігіт Қыдекеңе: «Қалай ұнады ма, ұнаса қай жері?» – депті. Қазақтың домбырасынан басқаны көп мойындамайтын Қыдырбай: «Қатты ұнады, әсіресе жаңағы ішегінің үзіліп кеткен жері» – депті.

ГАЛСТУККЕ ЖАСАҒАН ОБАЛ

Құдалықтан келген киттің арасында Қыдырбайға арналған ер адамның көйлегі болса керек. Көйлекті киіп қарап, Қыдырбай айнаның алдында тұрып: «Былай жаман емес екен, бірақ галстукке қиындау екен», – депті. Себебі, көйлек етжеңділеу адамға арналып тігілген және жағасы орасан зор кең болса керек.

БУРА МЕН ІНГЕН

Өнер адамының қашанда үй тіршілігіне атүсті қарайтыны белгілі нәрсе. Үй ішіндегілерге сенген Қыдырбай қорасынан өрген қойын танымайтын көрінеді. Жасынан әкесі түйе бағып шаруаға араласқаны не керек, орталыққа көшіп келіп, шаруадан әбден қол үзген көрінеді. Бір күні құрдастары Сағын мен Аман бойдақ түйелерін көздеп келуге жиналып жатса, Қыдырбай да оларға өздерімен бірге ала кетуге тілек білдіріпті. Себебі, таңертеңгі шәй үстінде әкесі Тұрмағанбеттің бір қысыр інгені жайлы, оның ешбір белгісінің жоқтығы туралы айтқаны құлағының шарбағында қалса

керек. Сарыойдың құдығының басы ығы-жығы ірілі-ұсақты малға толы екен. Үшеуі көп түйені аралап келе жатса Қыдырбай қасындағы серіктеріне: «Жүні қопыраған мына бір інген біздің қысыр інген секілді екен» – деп әлгі екеуін ертіп, бір түйенің жанына келіпті. Жаратылысында жуас, түйе малы бұларды көзге ілмей маңқиып күйсеп тұра беріпті. Әуелі бас жағын зер сала қарап, өркешіне қарап, одан шабына көзі түсіп кеткен ол, шошып кеткен дауыспен: «Өй, мынау бура екен ғой» – депті.

«ҚАЙЫРЛЫ ТҮС ҚАЙТА!»

Алматыдан практикаға ауылға бір топ студенттер келіпті. Әлгілердің арасынан біреуі ауыл адамдарын менсінбей. «Ауыл адамдары надан «Қайырлы таң», «Қайырлы кеш» айтуды білмейді» – депті.

Сағат 14.00-де басталатын жұмысқа әлгі студенттер ұйықтап қалып кешігіп келіпті.

Сонда Қыдырбай әлгілердің арасындағы «мәдениетті» жігітке қарап: «Жігіттер, қайырлы түс қайта» – депті.

ӘРКІМНІҢ ЖОҒЫ

Бір бас қосқан отырыста Қыдырбай сілтеңкіреп жіберіп, қатты қызғаннан қалғып кетсе керек. Сол екі арада келіншегі қашанғы күтсін үйіне кетіп қалыпты. Көп ұзамай таң атып, жарық түсіпті. Қонақ қабылдаған үйде түнеп қалғанның біреуі: – Ойбай, аяқ киімім жоқ, – деп айғайлапты. Сонда Қыдырбай: Соны да сөз деп... Қатыннан айырылған мен қалай шыдап отырмын, – депті. Анау үнсіз қалыпты.

ЛАҚТЫҢ БАТАСЫ

Қыдырбайдың бір әріптесі лақ сойып, үш-төрт адаммен бірге ет жеп, жас сорпа ішуге шақырыпты.

Ет желініп болған соң Аязжан ас қайырып жіберіп: –

Молданың баласы дұға жаса, – депті. Әп-сәтке бармай қос алақанымен бетін сипаған Қыдырбайға Аязжан: – Мынау тым аз болған жоқ па? – депті.

Сонда Қыдырбай: – Кішкентай лақтың батасы ғой, – депті.

КІМ БАСТАСА

Інісі әскер қатарына жүрердің алдында ғана сарай құрылысын бастап, төбесін жабуға келгенде тоқтап қалыпты. Себебі, інісі Әзірбай әскер қатарына жүріп кетіпті. Жұмысқа онша ебі жоқ Қыдырбай, әкесі құрылысты аяқтауын өтінгенмен, «Кім бастаса сол бітіру керек!» – деп шаруаға мойын бұрмай қойыпты.

Ақыры, дегені болып, сарайды екі жылдан соң әскерден оралған Әзірбайдың өзі аяқтапты.

ТЕЛЬМАН ӘУЛИЕ

Бірде қасымда ауылдас, бала күннен бірге өскен, ақын, сықақшы, журналист Қыдырбай Тұрмағанбетов ағам бар, екеумізге Ақтауға бірге баруға жол түсті. Автобус Қаратауды жағалай салынған тас жолмен ызғытып келеді. Таңғы салқында көңіліміз көтеріңкілеу әр тақырыптың басын шалып әңгіме айта бастағанбыз, күн ысып, оның үстіне автобустың қапырығы қосылғасын мәзіміз кете бастады. Екеуміздің басымыз қосылса жұрт анекдот, басқа да қысыр әңгімелер дәметеді. Жол ұзарған сайын маужырап ұйқымыз келіп әңгімеміз де қожырай бастады. Ауық-ауық оянып кетіп жолдағы кездескен қауымдарға бет сипап келеміз. Қалаға жақындағасын ұйқым қашып ояу отырғанмын. Мынау Тельман ауылы, көп ұзамай Ақшұқыр, аржағында қала қолсозым жерде тиіп тұр.

Бір кезде Қыдекең қолын жайып бет сипап жіберіп «Ойбай, мынау Тельман екен ғой» дегені. Көзінің алыстан көрмейтіні бар еді, Тельман ауылын көп әулиелердің бірі шығар деп ойлаған шығар.

ӨТЕУЛИЕВ ОРАЗҒАЛИ

Өтеулиев Оразғали көп жылдардан бері ұстаздық қызметте келеді. Қазақтың Абай атындағы педагогикалық институтының филология факультетін бітірген. Қазақтың тілі мен өнеріне бір кісідей жанашыр азаматтардың бірі. Қазақтың танымал азаматтары Жүрсін Ерманов, Бақыткерей Ысқақов, Өмірсерік Жұмандармен бірге оқыған.

Қазір Шайыр ауылында мектеп директоры болып қызмет жасап жүр.

ТЕРЕЗЕНІҢ АЙҚАЙЫ

Аудандық оқу бөлімінде, мектептердің қажетті материалдармен қамтылуы жөнінде, ауыл мектептері директорларының бас қосқан отырысы болыпты. Баланың жүрген жерінде барлығы бүтін, қайдан сақа-тастай болып тұрсын. Мектеп директорлары кімге не қажет, құлаштай-құлаштай тізім жасап тапсырып, анау-мынау ұсақтарын ауызша сұрап жатырған көрінеді. Мектептердің аса көп зардап шегетіндері сынған терезелер. Аудандағы мектептердің бәріне, қолда бар әйнектерді, ешкімді алаламай қылдай тең етіп бөліп беру тапсырылыпты.

Осы тұста аздап мектеп директорларының арасында наразылық туындапты. Шайыр орта мектебінің директоры Өтеулиев Оразғали «Әйнектердің көп сыну фактілері таулы жерлердегі Шайыр, Онды, Жармыш мектептерінде тіркелген. Сондықтан қолда бар әйнектердің басым көпшілігі осы мектептерге бөлінуі тиіс, ал бір түйір тасы жоқ, терезе сындыруға мүмкіндіктері аз Тұшықұдық, Шебір, Қызан сияқты құмның мектептеріне бөлмесе де болады» деп ұсыныс айтыпты.

МЕКТЕПТІҢ ЖАҢА ИІСІ

Көп жылдар бойы Шайырдың «телевышкісінде» жұмыс істедім. Ауылдардағы теледидар хабарларын тарататын кешенді, ауыл адамдары осылай атайды. Телеқондырғылар ауылдың батысында, «Түйе ауыл» деген бөлігінде, шағын төбешіктің үстіне орнатылған. Жұмысқа бара жатырғанда, немесе қайтқанда жолдағы мектеп үйіне бір соғып өтемін. Мұғалімдермен ананы-мынаны бір айтып, уақыт өлтіретінім бар. «Осы келсе мұғалімдер жұмыстарын естен шығарып, әңгімеге айналып қалады» деп мектеп басшыларының ішінде жаратпайтындары бар, оны да сезем. Тамыз айының орта кезі, балалар жазғы демалыста болғандықтан мектептерде жөндеу жүргізетін кез. Сырдың иісін аңқытып сырлап жатқандары анадайдан белгілі болып тұр.

Мектептен шығып қарсы кездескен директор Оразғали ағай «Ерекенжан-ау, жаңа оқу жылында балалар «алтын ұя мектебін» деп алып-ұшып келгенде жаңа иіс болсын деген оймен сырлатып жатырмын. Әй, бірақ өйдеп келетін бала бар дейсің бе?!» – деп үйіне беттеп бара жатыр.

НҮРСӘУЛЕ ЖЕҢЕШЕМНІҢ АЙТҚАНДАРЫ

ҚАЙНЫЛАРДЫҢ БАҒАСЫ

Айналайын қасиетті Шайыр жері, талай әнші мен жыршыны, ақын мен қадірлі кара сөздің небір дүлдүлдерін, елді ауызына қаратқан өнер саңлақтарын өргізген өңір. Шайыр жерінде, әлде Қаратаудың бұлағының нәрі ме, өнерден кенде қалғандар некен-саяқ болар. Осы «Маңғыстау әзілдерінің» екінші кітабын жазуға отырғанымда, тек өз ауылымның адамдары туралы жазбаққа бекінгенмін.

Бірақ соңынан «Алақандай Шайырды Маңғыстаудан бөліп алып қайтемін» деген ой келіп, айнып қалдым. Мына теріп жазылып жатырған, шағын әңгімелердің басым көпшілігінің басты кейіпкерлері жігіттер. Өзім ойланып, «Бізде, айтқан

сөздері бірқойлық, жатып атқанда тұрғызбай тастайтын қыз-келіншектер бар-ау осы» деп, олар туралы да жазып кеткенді жөн санадым. Өзім талай қолынан дәм татқан Шайырдың «Түйе ауыл» деген бөлігінде Нұрсәуле деген жеңгем тұрады. Баяғы бала кезімізде, қазақ айтқан тал шыбықтай бұралған талдырмаш, белі әні-міне үзіліп кетуге шақ тұрған, сары өнді келіншек еді. Ал қазір жасы алпыстан асқан, кім екенін айтуға ауызым бармай отыр, өздерің елестетіп болжай жатарсындар. Шайырда желсіз күндері, жан-жағын тау қоршап тұрғандықтан, леп болмай қалады. Күннің ыстығынан аздап тыныстауға, үйінің көлеңкесінде отырған Нұрсәуле, анадай жерде күйбеңдеп, бір нәрсе жасап жатырған жігіттерге көзі түсіпті. Жігіттер бұған руы жағынан қайны болып келеді екен. Күннің ыстығынан белдеріне дейін шешініп тастаған олардың арықтығынан, қабыртқаларын ұстап көрмей-ақ, алыстан «штуктап» санап алуға болатындай екен. Тамақты бір кісідей жесе де шыр бітпейтіндер бар, аржағында құдай адамды бір жасайды, оған не шара?

Өлгілердің болмысын алыстан қарап отырған Нұрсәуле «Пай, қасқалар-ай, сурет-ау» деп баға беріпті.

ҚАРА КӨЖЕ

Ауылдағы қазақтың малсыз күні бір уыс. Пакетің салпылдап барып, базардан ала қоюға дайын тамақ ауыл базарында болмайды. Ақшаң қалтаңа сыймай жатырса да, ауылда күнің малға түседі. Құрығанда ауыл арасының қонағын алдайтын он жандығың, кезекпе-кезек ерінге тартар бір-жар түйең болмаса, ауылда тұрып қажеті жоқ. Бір жылы түйесі қысыр қалып, Нұрсәулелер сауынсыз қалыпты. «Елде болса ерінге тиеді» деген, ауыл-үй, көрші-көлем бар, шайлық сүтке уақ мал сауып та ілдәлауға болады. Ауылда шөл басуға ұн шалып, қара көже жасайды. Бабын тауып ашытып жасар болсаң, керемет сусын. Қара көженің қасында «Кока-кола», «Квас» дегендерің ойнап қалады. Ернің тобарсып, кенезен кеуіп шөлдеп келгенде, қымыран болып ашып тұрған, қара

көженің бір тостағанын тастап алсаң құлағың жыбырлап қалады, тіпті ханға сәлем беріп-бермеуің неғайбіл.

Түйелерінің бар-жоғынан хабары жоқ бір қайнысы адыраңдап келіп «Жеңеше, шұбат бар ма?» – депті.

Ашыған қара көжені былғап-былғап жіберіп құйып беріп жатып Нұрсәуле «Шұбат істемейміз ішімізге тиеді, көже жасаймыз» – депті.

ЗАВХОЗ ШАЛ

Луылдың болсын, қаланың болсын мектептерінде. мектеп директорының оң қолы завхоз деген қызмет бар. Мектептің бар дүние-мүлкі, сол завхоздың құзырында. Завхоз болу үшін жоғары оқу орнын бітірудің міндетшілігі жоқ. Төртінші сыныптық білімің болып, арифметикадан дұрыс хабарың болса болды. Баяғының завхоздары тастарын сатырлатып есепшот алып жүретін, қазіргілер орамалға орап, төс қалталарынан калькуляторларын тастамайды. Біздер мектепте оқып жүргендегі завхоздар, бізге кәдімгідей мектеп директорымен иық тіресіп тұрып ұрысатын. Білімі болса сабағымызға да кіруге жүзі жанбайтын шығар. Завхоз демекші менің Аққенже жеңешем бар, осы Нұрсәуле бар мектепте жұмыс жасады. Жұмыс болғанда екеуінің де білімдері қарайлас, дипломды қажет етпейтін үй сыпырушы болған болар. Өзі соғысқа қатысқан, әрі жасы ұлғайып мектептің бұрынғы завхозы жұмысын тапсырып, оның орнына басқа завхоз келіпті. Алдыңғы шалға қарағанда соңғы завхоз жастау екен. Келген бойда алдыңғы шалды тыңдамай, бойкүйез болған жалқау келіншектерді бір шыбықпен айдапты.

Жаңа завхоздың көзін ала беріп тыныстауға отырған Нұрсәуле қасындағы жұмыстас келіншектерге «Бұрынғы завхоз жақсы еді әйелмен ісі жоқ, мынау бізді бір-бірлеп сорлатады екен» – депті.

БІР ТОП КЕПТЕР

Бір күні жұмыста отырғанмын, телестансы орналасқан үйшіктің жанына, совхоздың парторгының УАЗ-ы, жеделдетіп бар екпінімен келіп, жерді сыза-мыза тоқтады. Амандықтан соң шопыр жігіт «Сені бастық шақырып жатыр», – деді. Ауылдағы партия ұйымының хатшысы Дүйсен Бекмұратов ағамыз еді.

Менің мекемем ауыл адамдарына қызмет көрсеткенімен, конторы Ақтауда өз алдына әкімшілігі бар, сондықтан маған жұмыс бағытында совхоз басшылығы басыбайлы әмірлігін жүргізбейді. Жұмысым тоқтап қалып, ел телевизор көре алмай аңтарылып қалғанда болмаса, менімен көп хабарласпайды.

Дүйсекең маған «Ал Ерекен, жұрт сені кептер аулаудан алдына көп ешкімді шығармайды деп жүр ғой» – деді. Мен түсінбей қалдым, кептер аулап тамақ асырайтындай шүкір құсқа қарап қалып жатырғаным жоқ. Жағдай былай екен. Сол жылы Ұлы жеңістің 40 жылдығына ауыларалық ән фестивалі ұйымдастырылған. Соған біздің ауылда қатысуы керек, тек қатысып қоймай, маңдайы жарқырап елдің алдында жүруі керек. Шайыр ауылы талай байқауларда, қарсыластарын шаң қаптырып кеткен өнерлілер мекені. Бұл жолы да солай істеп, тіпті елде жоқ жұрт ауызын ашып қалатындай көрініс ұйымдастыру керек болыпты. Сахнада хор тұрады. Әншілер екпіндегіп Әбілахат Еспаев ағамыздың «Бейбітшілік сақталады» деген әнін бар дауыстарымен шырқап салады.

Ән аяқтала бергенде «Бізге енді соғыстың керегі жоқ» дегенді меңзеп, ақ көгершіндер қалықтып жүруі керек. Бәрі ойдағыдай, тек қалықтап ұшатын көгершін жағы өнерпаздарды біраз ойландырып тастапты. Ауылда ит, мысық, тауық жағы табылады, қырсыққанда көгершінмен айналысатын бірде-бір пенде жоқ екен.

Ауыл мәдениет үйінде режиссер болып жасайтын

Орынғали Берікбосынов «Көгершіннің орнына аққа бояп жіберіп, кептер ұшыруға болады» деген ұсыныс айтыпты.

Кетек-кетек қылып кептертер асырап отырған тағы ешкім жоқ, тағы ойлана келе мәдениет үйінің директоры «Кептер дегеннің клуб шатырында жүздеп ұялайды, мәдениет үйін бүлдіріп қоймаған соң, талай Ерекенге айтып аулатқанмын» депті. Бітті, мәселе шешілді. Ертеңіне топырлатып тұрып, түнде қол фонардың жарығымен ұстаған бес кептерді Дүйсен ағамның құзырына өткіздім. Дүйсекең мәз болып, менің қолымды қысты. Партияның өзіме сеніп тапсырған жұмысын абыроймен атқарғанымға мен де ризамын. Міне, межелі күн де келіп, аудан орталығы Шетпеде, біздің ауылдың әртістері дүркірегіп концерт беріп жатыр. Ән айтылып, күй тартылып болды, енді міне, халықтың жүрегін тебірентіп толқытатын соңғы шешуші кез де келді. Хор айтылып бітті, сахнаның екі қапталынан екі пионер шығып, аққа боялған кептерлерді ұшырды. Бұл көрініс біз ойлағандай жан тебіренерлік болмады. Бір жақ қанаттары жасамай қалған екі кептер, оқ тигенге ұқсап қалбалақтап барып, қазылар алқасының тап алдына «торс» ете түсті. Ақ, су сырмен боялған үшеуі, Шетпенің мәдениет үйінің ішін айналып ұшып, ақтүтек қылып жүр. Ел бастарын сауғалап дүрлігіп кетті. Бәрінен де алдыңғы қатарда отырған, ауданның басшыларынан ұят болды.

Мына жақтан Шетпе халық театрының бас режиссері марқұм Нүреддин Мұхаммеджанов айқайлап жатыр «Шайырдың жігіттері ешқайда қашпандар, өзіміз кептерден құтыла алмай жатырсақ бұларың не, дабай кептерлеріңе ие болыңдар» деп.

Ауылға барғасын Дүйсен ағам ұрсатын шығар деп ойлағанмын, жоқ қабағын шытып «ілә» деген жоқ Одан бері жиырма төрт жыл өтті.

Қазір қалалықпын. Балконға келіп қонақтаған кептер көрсем, баяғы Шетпедегі концертті жылы сезіммен еске аламын.

ТАУШАМАН НАҒАШЫМНЫҢ АЙТҚАНДАРЫ

Таушаман нағашым көп өтірік айтпайтын адам. Анда-санда қожанасырлығы ұстап кетіп, соғыстағы хикаяларын әдейі бұрмалап, жұртты күлдіру үшін аздап қосып айтатыны рас енді. Оның қулықпен айтып отырғанын ел біледі, сондықтан әзілге шорқақтау біреу болмаса оған «Мынауың өтірік»деп сшкім айтпайды. Таушекеңнің сол қасиетін білетіндер, көңіл көтеру үшін

кейде тіпті оған заказ бергендей сұрап айтқызады. Таушекең бұлданып, елді зарықтырмайды бастай жөнеледі.

«Бірде» деп бастайды ол әңгімесін, Берлинді пашти алып болдық, немістердің қашқаны қашып, қалғандары Рейхстагтың астына тығылып алып, шықпай біраз жанымызды қинады. Біреу сұрап жатырмаса менікі не, қалай немістерді шығарудың жолдарын ішім біліп отырса да сыр бермедім, отыра бердім. Өздері әбден ақылдарынан торықсын дедім. Бүткіл генералдар, маршалдар жиналды, алдарына Рейхстагтың картасын жайып салып қарап жатыр, арасында бірімен-бірі керілдесіп қалады. «Бірің өліп, бірің қалың» деп мен отырмын.

Сөйтіп отырғанымда біреу иығымнан қаққандай болды, жалт қарасам Жуков тұр.

Өзінің жаны қиналып тұр ғой, сыразу сұрақты төтесінен қойды «Сәрсенғожин не істейміз?» – деді. Оған жаным ашып кетті «қой айтайын құрсын» – дедім, соғысты тезірек бітіріп өзімнің де ауылға қайтқым келіп жүр.

«Тышқанның ініне су құйса шыға ма?» – дедім. Ой, Жуковтардың түсінігі жоғары адамдар ғой, 5-6 водовозбен суды айдағанда немістер қалқып шықты.

Елден бөліп мені шақырып алып «Сен баланың еңбегің

бар баласың, ертең Кремльде жеңіске арналған жиналыс болады, соған келе қойшы» – деді. Ертеңіне Кремльге салып жетіп бардым.

Барсам жиналыс басталып кетіпті, Сталин баяндама жасап жатыр екен, қолмен ымдап алдыңғы жақты нұсқады. Мен орын таңдап жатамын ба, Рокосовскийдің қасына отыра кеттім. Сталин арасында мен жақты нұсқап «Сәрсенғожин, Сәрсенғожин» деп бірдеңелерді айтып жатыр.

Сөйтіп отырғанда біреу жеңіл қолын иығыма аса салғаны. Қарасам Крупская жеңешем екен «Таушаман, Володя аған қайтқалы есіктен қараған жоқсың» деді көзіне жас алып. «Тар жерде немесе көшеде кездесіп қалады-ау» деп уайымдап жүр едім, ақыры сол болды да қойды. Надя жеңешемнің үйіне барып, бет сипап бір міндеттен құтылып шықтым-ау әйтеуір. Қызыл алаңмен келе жатыр едім, екі орыс жігіті Кремльдің сағатын түзеп жатыр екен. Біреуі жақын келіп:

«Қайдансың?» – деп сұрады.

Мен «Маңғыстаудан Қызан деген жерденмін» – дедім.

«Сағат неше болды?» – деді сағат жөндеп жатырғаны.

«Сағат тошыны 12» – дедім де жөніме кеттім.

Аман-есен ауылға жеттім. Бейбіт өмір басталып кетті.

Бір күні үйде отыр едім бір бала жүгіріп келіп «сені телефонға шақырып жатыр» – деді

«Кім екен» – деп жалма-жан жетіп барсам, баяғы Кремльдің сағатына жауап бертін орыс екен.

«Рахмет саған Таушаман, дүниежүзіндегі ең тошний сағат Қызанның сағаты екен, Мәскеудің уақыты әлі Қызанның уақытымен жүріп тұр» – деді

Міне, осындай әңгімелерді Таушекең көп айтатын. Елге зияны жоқ, қайта жұрттың жанын жадыратып күлдіретін өтірікті айта білу де өнер.

Біреулер маған «сен анекдотты көп айтасың нағашыларыңнан келген болар» – дейді. Мүмкін рас та болар. Жаның жәннатта болсын, Таушаман нағашым!

20 КИІК ПЕН 30 ҚОЯН

Таушаманның өзіне айтқызсаң кәнігі аңшымын дейді. Аңшылық жөнінде айтқызсаң, сонау ашаршылық жылдары, бүткіл Маңғыстауды жалғыз өзі аңмен қамтамасыз еткен. Аңшы деген халықтың көп сөзіне сене беріп те қажеті жоқ, оның ішінде Таушаман аңшының. Ашаршылық жылдары ақсақ-тоқсағы бар, аздаған бұйырғанын алып, халықты тойындырмағанмен ауыз тигізіп тұрғаны болған болуы мүмкін, ал мен көрген жердегі Таушаман шыбынға зиян салып көрмеген адам.

«Бір күні тауға құрған қақпаным айға жақын қанданбай, салым суға кетіп, ауылға қайтып келе жатырғанмын» – деп бастайды аңшылық хикаясын Таушекең.

«Күн тұман еді жақын жерден тысырлаған малдың тұяғының тықыры құлағыма келгендей болды.

Тұманның қалыңдығынан мені байқамаған, ұзын саны жиырма шақты киік алдымда келе жатыр, бір қарасам. Мен де оғаш қимыл жасамай қақпайлай-қақпайлай келіп қораға қамай салдым. Үйге келсем мұнымды естіген апаң тас-талқан болып кейімесі бар ма, сөйтсем ол отыз қоянды қамап қойып не істерін білмей отыр екен» – деп рахаттана күледі нағашым.

Қайтесің, тындамайын десең құлағың саңқып жердің түбіндегіні естіп тұр. Осыны тыңдауға бағанадан бері кеткен алтын уақытты айтсайшы

СЕБЕНҒАЛИ АЙТЫПТЫ

ДЕНІ САУ ҚАРБЫЗ

Қызан ауылының көкөніс сататын шағын дүкеніне, бір күні қайдан екені белгісіз қауын-қарбыз түсіпті. Ауыл адамдары таласып-тармасып алып жатыпты. Адам аяғы саябырсып толастаған кезде, марқұм Себенғали ағамыз бала-шағасын алдауға бір-екі түйнек ала салайын деп дүкенге бұрылыпты. Дүкеннің маңы тып-тыныш, Себенғалиға нағашы болып

келетін сатушы шал іштен жауып алыпты. Қайбір сақияп тұрған бүгін дүкен дейсің, Себенғали саңылаудан сығалап қараса, нағашысы пендешілік жасап, қарбызға уколдың инесімен салмағын арттырмақ оймен, тұқшандап су айдап жатыр екен. «Ассалаумағалайкум» – деп кіріп келген Себенғалиға «Жиен амансың ба, қандай қарбыз аласың?» – депті шеккісін сұқақтатып.

Себенғали «Маған укол алмаған, дені сау қарбыздан салып жібер» – деп қолындағы қапшығын дайындай беріпті.

КОСТАПРАВ ҮСЕН

Әр ауылдың өз шебері бар. Мен білетін Қызан, Ақшымырау ауылдарына ортақ Үсен деген бір шебер жігіт, қолдан машина жасап шығармағанмен жасаулы тұрған техниканың құдайы. Жол апатына түсіп «Мынауың енді түкке де жарамайды» деп ел күдерін үзген, талай мәшіндерді төрт аяғына тұрғызып бергенде, ауыл адамдары ауыздарын ашып қалған. Қолында балғасы мен қысқашынан басқа көзге ұрып тұрған құралы да жоқ, шелпек болып қалған мәшіндер Үсеннің қолына түссе, баяғы сол «завадской» реңіне қайта оралады. Бүркеншік УАЗ көлігінің бірін қак ортасынан бөліп тастап, екіншісіне геометриялық дәлдікпен қосқанда, УАЗ-дың конструкторларының мін табуы қиындау болатын шығар. Үсен сияқты қолынан келетін он шақты жігіт болса Қызан мен Ақшымыраудан, автомобиль жасайтын зауыт ашуға әбден болады. Өкінішке орай Үсен жалғыз.

Сөйткен Үсен «Қашан мәшін төңкеріледі, қашан «шабашкі» түседі» деп, мысық тілекпен үйде отырғанды жөн санамай өндіріске жұмысқа орналасыпты.

Үсеннің шеберлігінің хабарын естіген мұнай бастықтардың бірі шіреніп тұрып «Әй, жігіт, осы сені жұрт «костаправ» дейді ғой, сен бізге жақсы болдың, қисайып қалса көліктерімізді саған жөндетеміз» – депті, кімге әңгіме айтып тұрғанымен ісі жоқ.

Үсен «Осы күннен бастап айтып қояйын, «бесплатны» жасамаймын» – депті.

НӘУБЕТҰЛЫ ЖАМБЫЛ

БІР ҚАП ЖЕМ

Жамбыл деген ағамыз Тұщықұдық орта мектебінің директоры болып жасап жүрген кезі екен. Мектеп директірінің тек директор деген аты болмаса, совхоз директіріндей шертіп мініп кететін көлігі жоқ, жаман салдырлаған газиктен басқа. «Әркім тапқанын теке қояды» деген, жүріп тұрса соның өзі қарайған мектептің шаруасын тындырады. Соның өзін «мектептің техникасы бар» деп атан түйедей қылып айтады. Бірақ енді мектеп директірінің мініп қайда барамын десе де алаңы жоқ, даусыз өзіне үкіметтің бөлген көлігі. Сол айтқан күндердің-күнінде, Жамбыл ағамыз аудандық оқу бөлімінің кезекті бір отырысынан Тұщықұдыққа кештетіп, қайтып келе жатыпты. Құмның жолымен зауылдатып келе жатқанда, совхоздың көліктерінен түсіп қалған бір қап жемге тап болыпты. Мал жемі – Маңғыстауға басқа облыстардан келетін болғандықтан, бізге қара уылдырық қандай қат болса, қара қой үшін жем таптырмайтын – деликатес. Жалма-жан мәшіннің үстіне атып үлгерген шопыр жігіт, бүгінгі табысына іштей мәз болып келе жатырған көрінеді.

Ауылдың шетіне енді кіре бергенде Жәкең шопырына қарап «Жаңағы жем екі қап болғанда қатып кететін еді, біреуін міндетті түрде сен алатын едің» – депті

ҚАҢТАРДА ТІГІЛГЕН ҮЙ

Ажал келейін десе ауа райына, қыс-жазына қаратпайды, қаңтардың ішінде Жамбыл ағамыздың анасына уақыт болыпты. Көшпенді бабаларымыздан қалған дәстүр бойынша, өлілерімізді киіз үйден ақтық сапарға шығарып саламыз ғой. Әйтеуір топан су қаптап кетсе амал жоқ, қай Құдай болса да бұл ата-баба дәстүрін әзір ешкім өзгерте алған жоқ. Қақаған қаңтардың кара суығында, өліге тірінің жасап қалар ақтық құрметі абыроймен кәделерін жасап шығарып салу, киіз үй тігіліп қайтқан адамды оң жаққа орналастыру үшін қызмет жасалып жатыпты.

Не болғанын түсінбей қалғанын, әлде ақылының бар жеткен қашықтығы сол ма ауылдың бір адамы келіп «Жәке, ағаш үйді не үшін тігіп жатырсындар» – деп сұрапты.

Қазіргі қазақтар қыста ағаш үйді бір жағдайда ғана тігеді, әлгінің жетесіздігіне қитықтанған Жәкең «Мамам ыссылап далаға жатамын дегесін тігіп жатырмыз» – депті

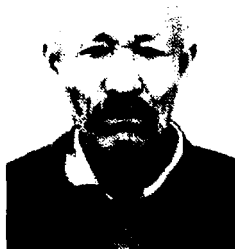
АПАДАН ҚАЛҒАН АМАНАТ

Жамбылдың бір нағашысы, баласы үйленіп оны тойға шақырыпты. Қазіргі заманда ауызекі айта салғанғанды ешкім тойға шақырғанға есеп қылмайды. Қайткен күнде де бір жапырақ қағаз келмей ешқайда тырп етпейді. Шақыру билеті Жәкеңе келсе де, жазылуында адам көңілге алатындай қателік кетіпті. Тойға шақырушы жақ, Жәкеңнің қайтыс болған шешесін, яғни апаларының есімін жазып қойыпты. Ақылы шамалы әмейі біреу болса, өз аты көрінбегесін ерін мойнына алып тулап, ренжіп көрмей кетер еді. Жәкең ондайлардың сортынан емес қой, жұбайын ертіп тойды бетке алыпты. Келіннің бетін ашқан соң, келіннің қолынан шай ішіліп, жас келінге көрімдік беріледі.

Бір мыңдықты нағашысына беріп жатып Жәкең «Апанның сандығының түбінде қалып қойыпты» – депті, өзінің атағының шақыру қағазының сыртында жазылмағанын тұспалдап.

ЖЫҢҒЫЛБАЙ СӘРКЕНОВ

ИЫҚТАҒЫ БӨТЕКЕ

Көзін ашқалы шаруамен күнелткен Жыңғылбай әкеміз, сөзден де есесін жібермеген адам. Тұщықұдық ауылында ол айтыпты деген әңгімелер, күні бүгінге дейін екі адам бас қосқан жерде айтылмай қалмайды. Талай жыл мал соңында жүрген адамның денсаулығы қайдан жүз пайыз болсын, соңғы жылдары қыңқыл-сыңқылы жиілей беріпті. Бірде иығы қозғалтпай,

шамалы ауруға көп мойыматын Жықанның, амалсыздан Тұщықұдықтың дәрігерлеріне күні түсіпті. Шалды дұрыс қарамаған дәрігерлер, ауызына келген диагнозды қоя салыпты.

Оның иығымен тіпті саудасы жоқ «сіздің бөтекеңіз ауырады екен» деп қойып қалыпты. «Дәрігерлер не деді?» – дегендерге Жықаң «Тұщықұдықтың дәрігерлері бөтекемді иығыма шығарып жіберді» – деген екен.

ТӨБЕЛЕСКЕ ТАБЫЛҒАН СУ

Кенезесі кепкен Маңғыстаудың қашаннан суға жарығаны бар. КСРО құламай тұрғанда түбекте отар-отар мал өсіріліп, аздаған ырыс болғаны рас, Кеңес өкіметін ішін кептіріп жамандай береміз. Бірақ сол су тапшылығы аяқтан алып, баяғының шалдары болса күнде төбелеспен жатуымыз әбден ықтимал. Бірде 5-6 отар, әрқайсысы әр шаруашылықтікі Үстіртке айдалып бара жатырыпты. Межелі жаз жайлайтын жерлеріне жеткенше қайбір дарияның жағалауымен айдалады. ұшқанда қара жоқ, шөл дала. Аралары атшаптырым құдықтарға жеткенше, қой байғұстардың құр сүлдесі гана қалады.

Жеткен күнде де қырғын ширет, қой адам емес «арттағылар күтіп қалды ұят болар» дейтін, ындыны құрғап барған, шамалы уақытта қанып болмайды.

Күні бойы ас жоқ, су жоқ күннің астында жүрген кейбір қойшылар, жүйкесі сыр беріп ұстасып жатырса «Төбелеске табылған су – дария ғой» деп Жыңғылбай шал да кірісіп кеткен көрінеді.

БІЗДІҢ АЯҚ

Бір жылы Тұщықұдыққа жаңадан директор тағайындалыпты. Әлгі директор, бір жағынан жастығы бар шығар, бір жағынан лауазымның буы бар әупірімдеу жігіт екен. Ішінде Жыңғылбай да бар, бір үйде отырыс болыпты. Директорға жалбақтап түскен үйі дастарханға балашағасынан тықпыштап жүрген дәмдерінің бәрін қояды. Шалпылдатып арақты да әкеледі, содан кейін ғой дастархан басындағыларға жан кіретіні. Жаңа директор өзінің өмірбаянын айтып, кім екендігінен жұртты хабардар етіп отырыпты.

«Бәленшені тастап жіберіп едім тұрмай қалды, түгеншені басып жіберіп есінен тандырдым»деп қасындағылардың алдын ала мысын басу үшін, жұдырығын түйіп жіберіп әңгімені бөсіп отырса керек. Жыңғылбай шал да заманында бір таудың арқары болған, бөспе директордың айтып отырғандарына шыдай алмай, кең дамбалдың балағын шабына дейін түріп жіберіп, еті қашып сидиып қалған жіңішке аяқтарын, оның алдына көлденең қоя салыпты.

«Бетіме қарсы келетін адамның сиқы жоқ-ау осы жерде» деп еркінсіп отырған директор, капелімде түсінбей қалыпты.

Аздап бойын жинап алып Жыңғылбайға «Ақсақал мынау не?» – депті.

Онша сасыңқырай қоймаған Жықаң «Бұл біздің аяқ» – депті нығарлай сөйлеп.

«Мен аяғыңыздан алып лақтырып жіберсем қайтесіз?» – депті директор айбаттанып.

Сол шалқайып жатқан күйінде «Әй, бала лақтыра алмайсың-ау, баяғыда біз жас уақытымызда ескертпей лақтырып жіберетін едік» – депті Жыңғылбай.

Әлгі үйден тауы шағылып шыққан директор өзіне-өзі «Жалпы Тұщықұдықта абайлап сөйлемесе болмайды екен» – депті күбірлеп.

ШИ ҚОРҒАН

Бір жылы жазғытұрым Тұщықұдық өңірінде ауа райы жаңбырлы болыпты. Аспанға тулақтай бұлт айналса болды, нөсерлетіп жауып малшылар жауыннан көз ашпапты. Мұқағали ақынның «Сабылтып келді міне сәуір айы» деген, сәуір айы тұтасымен жаңбырмен өтіпті. Уақ малдың ауызына ілінетіндей болып жерге жан енген соң Тұщықұдықтың кейбір малшылары қыстаудан шығып, Үстіртке жаз жайлауға шыққанша ықтырмамен отырғанды жөн көреді екен. Баяғы шалдардан қалған сіңген көшпенділіктің ұрғыны бар қойшылар есебін тауып, малдарын ықтырып алмай қайырмалап, көші-қонға дейін бірдеңе қылып отырады. Бір күні шаруа аралап жүрген совхоз директоры кешке қонаға Жыңғылбайдікіне түсіпті. Шаруаның адамдары күн батысымен астарын ішіп, ертерек жатып қалыпты. Түн жарымында қатты нөсерлете жауған жауынның тырсылынан директор оянып кетіпті.

Абыройды сол қара қойдан жиып жүрген директорға да малдың амандығы керек

«Мына отар ығып кетпес пе екен?» дегенді ойлағанда ұйқысы шайдай ашылыпты. Жайлап тың-тындап байқаса Жыңғылбай шалдың шаруасы түгел сияқты, жайбарақат ұйықтап жатырған көрінеді.

Жаңбыр болса толастар емес, директор шыдай алмай дауыстап «Жықа, мал неғып жатыр, ығып кеткен жоқ па екен, ықса ши ұстап тірлік жасамайсыз ба?» – депті.

«Құдай сақтасын» деп ши атаулыны қыстақ басында қалдырған Жыңғылбайдың өзі мыңғырған отарға ықтасын бола ма, қозғалмастан жата беріпті.

Директор «Ши ұстамайсыз ба, ши ұстамайсыз ба?» – деп құлағының түбінен қайталай беріпті.

Жыңғылбай жастықтан басын көтеріп «Жаңбыр қайдан жауып тұр» – депті.

Директор «Қайдан жауушы еді аспаннан да» депті дауысында ренжігеннің ызғары бар.

«Онда тыныш жатып ұйықта, аспаннан жауған жауынға қапталдан ұстаған ши пана бола ма?» – деген екен.

САРЫ ИТ

Ол да сол мал төлдеп жатырған шақ болса керек. Жыңғылбай шал отарын өргізіп жіберіп, үй маңында атын ерттеп жатырса керек.

Мал төлдету науқаны басталысымен қойшы сірә қойшы ғой, ауданнан, облыстан қаптаған уәкілдер ауыл-ауылды аралап маза бермейді. Әр қойдың артын бағып, қозы санап құдайдың құтты күні сабылады да жүреді. Туған қойды басқа ұрып түгендеп, апта сайын ақпар алып қойшыларды ығыр қылады. Ауданның күнелтісі осы қара қойға қарап тұрған соң олардікі де дұрыс.

Тағы да сол уәкілдер болса керек, атының жанында тұрған Жыңғылбайды шаңға көміп екі УАЗ өте шығып, өріп, ұзап кеткен отарды бетке алады. Екпіндете барып отарды үркіте-мүркіте бір шетіне аялдайды. Жыңғылбай атымен жеделте жортақтап оларға соқпастан отардың келесі шетіне қарай тартады. Бір кезде қараса совхоз директоры жаяу салпылдап, екі УАЗ оның соңынан іркесіп-тіркесіп, бұған бағыттап келеді екен. Жыңғылбай ерегесіп отардың ана басына қарай жүріпті.

Жүгіре-жүгіре өкпесі өшкен директор, дауыс жететін шамаға келгенде бар дауысымен айқайлап «Жықа, бері жақында, амандық-саулық сұрасалық» депті ендігін баса алмаған күйі.

Манағы ауылда мұны көріп тұрып, адам есебіне қөрмей жанынан шандатып өткендерінің ызасы бар, Жыңғылбай ат үстінде қамшысына таянған күйі «Амандақ-саулықты, ана

қой соңында жүрген сары иттен сұрап кете бермедіңдер ме?»
– деген екен.

ҚОШАНАЙ БАЛЫҚБАЙҰЛЫ

КӨЖЕ

Қошанай ағасы Тоқтарбай екеуі

«Тұщықұдық» совхозында шопыр болып жүргенде, Қошанай шалғайдағы қыстаққа шөп түсіріп, мезгіл кеш болған соң, шопан үйіне қона салуды ұйғарыпты. Біреудің үйі ағайынның үйі болса да, өз үйінде қайдан болсын. Саған алма, жеме демесе де, нанға қол созғанның

өзінде ыңғайсызданып отырасың. Өзі күнара жатып отырса да, қазекем көп қонақ жатырқамайды, қаңғып жүрген орыс болса да, соңғы асын соның алдына тосады. Шәй ішіліп, ет желініп болған соң, күні бойы тыным жоқ, шаруадан шаршаған үй иелері жату камына кірісіпті. Ұйықтар алданда, шәй мен ет аз болғандай көкірек суытатын сусын ішілуі керек. Қонған үйінің сауыны болмаған болар, кәдімгі ұннан жасайтын ашыған көже беріпті. Көжеден дәмәткен Қошанай төсегіне жатпай күтіп отырса керек. Көженің қоры аз ба, әлде мұны ұмыт қалдырды ма, қойшының келіншегі атасына, күйеуіне беріп бұған көже ұсынбапты. Ішем деп көппен бірге отырғанда жалғыз саған ас берілмей қалса қатты ыңғайсыз-ау. Арсыз болмасаң «Кісі асына – сабыр» деген, сұрап тағы іше алмайсың Қошанайдың орнында басқа біреу болса, үн шығармастан бүркеніп жатып қалатын жер. Қошанай аз-маз отырып-отырып, келінге естіртіп «Мен көже ішетін адамға ұқсап неге отырмын осы» – деп төсегіне қисая кетіпті.

ЗДАЧ СҰРАУ

Қошанайдың көрші совхозда бір құрдасы үйленген екен. Өзі еңбек демалысында жүріп, бір жағынан бой жазып, әрі құрдасына құтты болсын айтуға сонда барыпты. Совхоздың жігіттерінің өндірістегілерге қарағанда қалталары жұқалау, есепсіз шаша қоятын көп қаржылары болмайды. Қошанай – кашанғы Қошанай, ол ауылдан да таныс жігіттер табылады, бір жігітті ертіп үйленген құрдасынікіне барыпты. Барған соң ішкен-жегеніңді адалдап көрімдік тастауың керек сірә. Бүтін «жиырма бестік» сол заманның ақшаларының көрнекті, әрі қажарлыларының қатарына жатады. Құрдасынан аяғанды ит жесін Қошекең мырзасынып күлгін «жиырма бестікті» лақтырып тастайды. Аздап жемсауларына бірдеңе айналған соң, рахметін айтып шығып кетеді. Бұл арақ дегеннің шайғаны бар, басқа тамаққа тойғаныңды білесің, араққа тойғаныңның қорытындысын, кеше не бүлдірдің соған қарап шамалайсың. Ағыл-тегіл болып, арақ канша ішілсе де, сәл-пәл жетпей тұратынын қайтерсің.

Әлгі үйден шыққан соң, тағы аздап жалғастырғысы келгенімен қалтаның түбі көрініп қалған, жанындағы жігіт «көрімдікке бүтін «жиырма бестік» бермей-ақ «қызыл ондық та» жарайтын еді ғой» – депті, аздап назырқаған сыңай танытып.

Өзі қалтасындағы бар болғаны бүтін «жиырма бестік» болса Қошанай не істесін, қасындағыға «Енді мен одан «здашымды» берің деп қалай сұраймын» – деген екен

НАҒАШЫНЫҢ ТҮЙЕСІ

Құдай алжастырғанын, әлде жоқтық мәжбүр етті ме, Қошанай өзіне нағашы болып келетін бір ауылдасының түйесін сойып алып, істі болып әзер құтылыпты.

Іс жабылып, әңгіме толастаған кезде, құрдастары әзілдеп:

Түйенің еті қалай екен? – десе, Қошанай: – Мен сойып алмағанда, қыстан шыға алмайды екен, – депті.

МЕТР ЖАРЫМ ГАЛСТУК

Қошанай жол үстінде жанармайы таусылып тұрған, шіреніп галстук таққан біреуге кездесіпті. Майы таусылғаны былай тұрсын, әлгінің не шелегі, не май соратын шлангасы жоқ екен. Сұрағандарының бәрін беріп жатырған Қошанай:

«Метр жарым галстук таққанша, метр жарым шланга алып жүрмейсің бе?! – депті.

ТАСАТТЫҚ

Бір жылы қуаңшылық болып, ауыл адамдары қайта-қайта Алладан жауын сұрап, тасаттық беріп, әбігерге түсіпті. Құдай да ерегесіп қолма-қол жауын жаудыра салмапты. Кезекті тасаттыққа дайындалып жатқан шешесіне Қошанай:

– Мама, қайығыңды алып кет, суға кетіп қаларсың! – деп сақтандырыпты.

ЕРҒАЛИ МЫҚТЫБАЕВ АЙТЫПТЫ

ТҰЛЫП

1969 жылдың қысы қатты болып, құм бетіндегі шаруашылықтар біраз күйзеліп қалыпты.

Қарсыз, кара қатқақ, сарышұнақ аяз, бірнеше күнге созылып сынбапты. Маңғыстауда малды есебін тауып, сай-саланы қуалап жайып, малшылар қолға қаратпауға тырысады. Қолға қараған күнде шабындығы жоқ Маңғыстаудан шабылған шөп, қасқалдақтың қанындай қылып астықты алқаптан әкелінген мал жемі, құрығанда он-он бес күннен әріге жетпейді. Қысқасы, бұл аймақта мыңғыртып мал ұстау өлермендік, оған ауа райы қатал өлке ырқын бере қоймайды. Онымен санасып жатырған үкімет жоқ, өлсең де бағасың, кара қойды көбейтесің бітті, олай істемесең құның бес тиын.

Абыройдың өлшемін қырыққан тоқтымен өлшеген қазақ,

өзіне бұйырмайтын өзгенің малын бағып та бедел жинаған бір кездері.

Ерғали Мықтыбаев ақсақалға, шаруашылық басқаратын жиені не нағашы болып келетінін, әйтеуір әзілі жарасатын бір жігіт, тілдей қағазбен сәлем жолдапты «Үкіметтің малы болса қырылып жатыр, өзім де салқын тигізіп алып ауырып жүрмін, үйіңде жатқан-тұрған тұлып болса беріп жібер» – деп жазылған екен әлгі қағазда.

Қағаздың келесі бетіне «Өлтіріп жатырған қойыңның терісі, тұлып жасауға жетпей жатыр ма?» – деп жауап жазыпты Ерекең.

ЖАРЫ АЙТЫПТЫ

ТОЙҒАНЫН ҚАЙТАРУ

Қазақстанда білмеймін, қолдағы қонақ-қопсысын алдайтын он шақты жандықты кезекпен бағу Маңғыстаудың бар ауылдарында солай еді. О баста ауылдарда «жекеменшік қойшы» деген халықтың өзі тағайындаған штат болды. Кейін қаржының тапшылығына байланысты ел жаппай «кезек» деген үрдіске көшті. Қаржыдан бұрын, жұртты дағдарысқа тіреген «жекеменшік қойшылардың» мінез-құлқы, тәртіп мәселесі болды. «Бәленшеке, түгеншеке» дегенге масайрап кеткен «жекеменшік бастықтар», Сталиннің кезіндегідей жеке басқа табынушылықтың сыңайын таныта бастады. Бет-ауызың ұнамай қалса, онымен шаруа жайында сөз жарыстырсаң, орынсыз оның қызметіне сын айтсаң, қайда барсаң онда бар, қойларыңның көзін жәутеңдетіп айырып тастайды. Қойға шыққысы келсе шығады, көңіл-күйі төмен болса, отарды иіріп тастап жатып алады, «кесетін жерді кес»деп. Халықтың да шыдамының шегі бар, ел ішінен ойшылдар шығып, он жетінші жылғы Қазан төңкерісі тақтан тайдырған Николай патша сықылдандырып, «жекеменшік бастықтардың» тамырына балта шапты. Сібірге апарып атып тастамағанмен, соған жақындатып қаңғытып жіберді. Әй, ақымақтар-ай, тілінің

шығып, шыр бітіп отырғаны сол халықтың тиынының арқасы екенін қалай естерінен шығарып алды екен? Қолына билік тиген қойшының жасап отырғаны анау, аздап оқуы бар санасыздар не істемесін? Қой кезек деген таптырмайтын әдіс болды, ешкімнен құқай көрмейсің, маңдай теріңмен тапқан тиын-тебенінді шай-суыңа үнем қыласың. Әр түгіннен баратын қойшының кәсіптік деңгейіне қарай, малдың күйіс қайыруы да сан түрлі болады енді. Малға жаны ашитындары от жерлерге қайырмалап, қойының қоңын ойласа, енді бірі, сол күнгі кезектен құтылып, жоғалтпай басы түген, айырылып қалмай айдап келгеніне мәз болады. Тұщықұдықта қойдың кезегіне Жары деген ағамыз барған күні бір оқиға болыпты. Таңертеңгісін ерте шыққасын құмда қалғып кеткенін, не болмаса қой шегінде жүргенде біреулер кездесіп шағын отырыс болғанын, ағамыз мызғып кетіп, отар тоз-тоз болып, ауылдың әр тұсынан келіпті. «Бақсаң дұрыс бақ, баға алмайды екенсің кезектен кетесің! Мынауың не, малды іри-тіри қылып» деп алдынан ашу-ызғаға булыққан екі ағасы, Кенжегүл мен Әбдеш шығыпты. Отардың соңында қалып қойған, шабандау бірлі-жарым тоқты-торымды алдына салып, «кіш-кішгеп» келе жатырған Жары. ағаларының айбарлы сұсынан қаймығып «Тойған қойларды біріндеп ауылға қайтардым, оларды қалай ұстап тұрамын, қарындарының орталарын тойдырып, міне айдап келе жатырмын, маған негіл дейсіңдер» деп ысқырып, жандарынан өтіп жүре беріпті.

ЖАНҒАЛИ АЙТЫПТЫ

БАСТЫҢ АМАНДЫҒЫ

«Бажаның, бажаны көрсе басы қышиды» деген бар ел ішінде. Біздің Маңғыстауда бажалар бірін-бірі «жүқа жердің шатағы» деп атайды. «Екі аяқтыдағының татуы – бажа» дегенді дұрыс айтқан, құдалық, тойларда екі бажа араға ешкімді салмай-ақ әмпәй-жәмпәй бола қалады. Ол өз басымыздан өтіп жүрген жағдай. Күйеу сорлылардың, қайын жұрт жағы той тойлап шыж-пыж жасай қалса, қызметі сол

ошақ басынан әрі аспайды. Шаруа біткен соң да көп адам санатында жоқсың, бала-шаға қаужап бітіріп, жау шапқандай қылып кеткен дастарханның төменгі жағынан, оны-пұны теріп жеп жан сақтайсың. Тойдың ертеңіне «ауырып-сырқап» қалса да, бір-бірінің көңілін сұрап, әлінің келгенінше «ем-домын» жасап жататын да бажа байғұстар Құрып кетсін, балдыз-салдыздың қасында басың ауырып, балтырың сыздамасын. Әсіресе ұрғашы балдыздардың. Тұщықұдықта Жанғали және Жайтұрған деген бажалар бар екен. Бір ауылда тұрғасын жиі-жиі көрісіп, қауқылдасып жатады. Реті келіп қолдарында болып жатырса, бірінің-бірі бастарын жаза қояды. Бірақ кездесудің басым көпшілігінде Жайтұрғанның басы жиі ауырыңқырап тұрады екен. Жанғалиды көрсе болды анадайдан «Бас ауырып тұр, нең бар?» екен қойылатын сұрақтың басы. Бүгін де сол, ертеңде сол Жайтұрғанды көрсе сұрақтың мәтіні белгілі. Бір күні Жанғали сондайдан өзіне қарай жеделдете басып келе жатырған Жайтұрғанды көзі шалып, жанына маңайлатпастан дауысын көтере «Басыңнан басқа жерің аман ба?» – деп сұрапты.

ТӨБЕЛЕСТІҢ ҚЫЗЫ

Дүниежүзінде алты миллиардтай халық бар көрінеді. Халықтардың түсіне қарап ақ пен қара болып бөлінуі немесе тіліне қарап жіктелуін былай қойғанда, әрбір адамды бір-біріне ұқсамайтын қылып құдай шебер жаратқан.

Ер адамды әйелге ұқсатып, дауысын шіңкілдетіп, не керісінше әйелді ер адамға ұқсатып дүңкілдетіп қоюы жаратқанның қателігі болар деп шамалаймын. Алты миллиардты жасағанда мүлт кетуі әбден мүмкін, бірлі-жарым болса тап-тұйнақтай қылар еді. Сені әйелге ұқсатып майыстырып қойса, я болмаса еркекке ұқсатып тарс-тұрс еткізіп жатырса, өкпенді құдайыңа білдіріп, өзіңнен-өзің бүлкілдегеннен басқа жасар шарғаң жоқ. Тұщықұдықта да барлық ауылдағы секілді жұрттың қысыр әңгіме өрбітетін жері – сол поштаның, клубтың маңы. Ананы айтады, мынаны

айтады, Тұщықұдық дегенде бір Маңғыстаудағы сөзге түсініп, сөз айтудан алдыңғы орындардағы ауылдардың бірі. Кез келген ауылдың той-садақаларында «Тұщықұдықтағы Қошанай айтыпты, Жыңғылбай айтыпты, Аңшыбай былай деп жырлапты» дегенді әйтеуір бір естіп қаласың.

Ішінде Жанғали бар бір топ адам ауылдың орталығында әңгімелесіп, бірін-бірі қажап тұрса керек. Бір кезде сонадайдан өтіп бара жатырған жігітті біреуі, көзі жетіп баса тани алмай «Анау кім, бұрын-соңды біздің ауылда көрінбеген адам сияқты ғой» депті. Сөйтсе ол басқа жақтан келмеген, жігіт те емес, өздерінің ауылының бір қызы екен. Алдындағы айтқандай құдайдың қателігі, тегі қыз болғанымен, жүрісін, қарадүрсін сөйлеген сөзін, түр әлпетін қысқасы барлық болмысын ер адамға ұқсатып жасалған.

Кім екенін әбден жыға танығанда барып Жанғали «Осы қызды шашын алдырып тастап, төбелеске қосып жіберетін» деген екен.

НҰРСҰЛТАН ДҮЙСЕБЕК

ШАЛ ҚАЙДА?

«Жан бар жерде – қаза бар» қалалық жердегідей күнде болмағанмен, ауылда сиректеу болса да адамдардың бақилық болуы – өмір заңы. Кәделері өтіп, топырағы кепкенше көзкөрген ауыл адамдары, көңілдерін білдіріп, артының қайырын тілеп, бірін-бірі көңіл шайға шақырып жатады. «Көзден кетсе-көңілден кетеді» дегенімен, ауылдық жерде бүгін бар болып, ертең жоқ

болған, күнде көз көріп жүрген адамын қапелімде ұмытып естерінен шығара қоймайды.

Ертеректе Тұщықұдықтан қалаға көшпестен бұрын

журналист, заңгер Нұрсұлтан Дүйсебек ініміздің әкесіне уақыт болыпты.

Елу дегенді баяғы жас күнімізде, қарайған жас көретін едік. Елу жастағы адам көрсек «Жасарын жасап, біткен адам» деп, мүсіркеп қарайтынбыз. Енді келіп өзіміз елудің табалдырығын аттағалы, әлде көңіл болса да ит біле ме, елу деген Нұрсұлтанның өзі айтпақшы, «можантопай» жас емес сияқты.

Нұрсұлтанның әкесі Хибадолла ағамыз, сол біз әңгіме қылып отырған елудің үстіне шығып дүниеден өтіпті. Алладан бұйрық келсе «мұның жасы нешеде еді?» деп ешкімнен сұрамайтын болуы керек. Ағамыздың қырқы өткесін бе, әлде өтпей ме, ауылдың бір жігіті, Нұрсұлтанда шаруасы болып, үйіне іздеп келіпті. Нұрсұлтан сол жылдары совхозда мал дәрігері болып жұмыс жасап жүрген, түйесінің бір көзінің кіреукесі болып, соны айтқалы келген сыңайлы. Көңілі, ауырып тұрған түйесіне ауыңқырап тұр ма, не күнде көріп жүрген марқұм ағамыздың дүниеден өткендігі тап сол бойда есінен шығып кетті ме, әй жоқ, шәй жоқ «Шал қайда?» – дегені ғой жаңағы жігіттің. Күнде көріп, естіп біліп, ағамыздың барлық кәделеріне аяқтай қатысып жүрген жігітке «осылай да осылай, ол кісіге уақыт болды» деп қайтадан естіртіп жатудың тағы ретін таппаған Нұрсұлтан «Білмеймін, шал қора жақта жүрген шығар» – депті.

МӘДІБАЙ ҰЗАҚБАЕВ

МӘДІБАЙ, СӘДІБАЙ

Екі ауыз сөз айтса, бір сөзі қырын қарап тұратын ауыл адамдары болады. Ондайлар біреудің көңіліне тиіп, біреудің қотырын қасып ашуландырып жатпайды. Кәдімгіше көппен бірге жұмысын жасап, солармен көрген ұлы тойларын тойлап жүре береді. Каспийдің терістік жағалауындағы, шығанақ

теңіздің де арғы бетінде, «Көгал төбе» деген жерде, шөбі шүйгін шабындық бар. Теңіздің шамалына шыққан еркек пен жусаны аралас қалың жынысқа, жаздың ортасы ауа шаруашылықтар орақ салады. Бұрынғы үш колхоздың ізінен біріккен «Октябрдің 50 жылдығы атындағы» деген, аты сала құлаш совхозға, үкіметтің бөліп берген аймағы. Бірен-саран аспаз қыз-келіншектер болмаса, шал-шауқаны бар, жігіт-желеңі бар басым көпшілігі ер адамдардан құрылған еркек қос. Көпшілік жиналған жерде, көңілдің көп құлазымайтыны сірә белгілі. Тұщықұдықтан келген шөп тасушылардың ішінде ағайынды Мәдібай, Сәдібай деген екі жігіт болды. Кішісі Сәдібай менімен жасты, Орал қаласына екеуміз оқуға бірге барып, бірге «құлап» қалдық. Оқымаған адамға совхозда, қой мен шөптен басқа қызметтің түрі шамалы, өндірістің кең етек алып ашылмаған кезі. Үлкені Мәдібай – шопыр, бізге қарағанда тіскаққан, манағы әңгіменің басында айтқан, аузынан көп дұрыс әңгіме шыға қоймайтын жігіт. Шөп тасушылар шөптерін тиеп қойып барып, сонысын астарын ішеді. Олар өз алдарына бөлек қос, іштерінен біреуі қалып кезекпен тамақ дайындайды.

Ас әзірлеу кезегі өзіне келген Наурыз деген жігіт, түстік даяр болған шамада «Әй, Мәдібай, Сәдібай шәй ішіндер» – депті айқайлап.

«Екеуміздің бірімізді шақырсаң болмай ма, өзінді «Наурыз-Паурыз» деп шақырса жақсы көресің бе?» – депті Мәдібай.

ҚАРАЖАНБАСТАҒЫ ЖИНАЛЫС

Қаражанбас жерінде мұнай кәсіпшілігінің әлі ашылмаған уақыты. Ауасы таза, бөкені мен қарақұйрығы отарлап жосып жүретін, құмақ арымды жер – елдің ырысы еді. Таза жерді аң мен құс адамнан бетер біледі, мұнай шыққасын ол жерден безіп кетті, тек өлетін жерін білмейтін біздер, адамдар қалдық. Қалың шағырдың ортасында біздің ауыл, яғни шөпшілер ауылы. Ағам трактормен шөп тайлайды, мен артында тұрып тайланған шөпті, он-оннан шөмеле етіп, бөлек-

бөлек тастап кете беремін. Бригадирлер қатал-жұлдыздар жайнап тұрғанда ерте оятады. Күн көтеріліп ысып бастағанда, қосқа қайтамыз. Күн бұлтты салқын күндері таңертең оразаңды ашпастан кеткенің есеп емес, шөп бастықтар «Мынадай ауа райы таптыра бермейді»деп, дінкең құрып көзің қарауытқанша жүре бересің. Біз күннің салқын болғанынан, аспан жерге түсіп адам апшысын қуыратын ыстық болғанын қалаймыз. әйтпесе демалыс жоқ. Бәрі адамның емес, қара қойдың қамы, адамға болсын десе олай жасамайды. Сөйгіп жүргенде, соған сай еңбек те төленбейді, ол туралы сөз қозғасаң қоғам ренжіп қалады. Қоғамды қоғам қылатын адамдар екені, сол кездегі шаласауатты топас бастықтардың қыртына да келмейді. Олардың ойында, қоғамда адамды қинап, қоғамды гүлдендіру тұрады. Жалпы шөпшілер қосы жан бағатын жер емес. «Осылар осы елсіз жағада компартияны ұмытып кеткен шығар»деп ойлаған болуы керек, бір күні парторг жетіп келді. Қасында мойны қылқиған, шиборбай комсорг бар, қоғамды құлатпай ұстап тұрған екеуі сияқты, шіренулерінің кемі жоқ. Келе-сала, немістер Мәскеуге тақап, жау қуған кездегідей жиналыс ашты. Жиналыстың басты тақырыбы «Қазіргі заманғы империализмнің сипаты» деген.

Күнге қарап тұрып екі сағат көпірген парторг әлден уақытта «қандай сұрақтарың бар?» – деді. Арт жақтан Мәдібай көтерілді.

«Ойпырмай, мынаның көзі ашық жігіт болды-ау» – деп кейбіреулер тілдерін тығып қалып жатыр.

Сол бір көрініс күні кешегідей көз алдымда, басына тұмсық орамалдың төрт бұрышын түйіп телпек жасап киіп алған Мәдібай, кіндігінен келіп тұрған комсоргқа төбесінен қарап тұрып «Бізге масахана керек, Қаражанбастағы масаның көптігінен арқамызды айырмен қасып жүрміз» – деді

АҚШАНЫҢ ҚЫЗЫҒЫ

1976 жылдың көктемінде, кешігіңкіреп әскер қатарына шақырылдым. Ол кезде ауыл шаруашылығындағыларды, екі жылға әдейі қалдырады деп естідім. Бір жағынан бойым метрден сәл асатын мені «уақытында алғанда осы не қарық қылады» деп ойлаған шығар, бір-жар жыл ауылда болып, марқайып барып алындым. Әскерден де аспан тіреп, өсіп келгенім шамалы. Үстімде солдат киімі, тәлтиіп тұрған мені көрген Мұратбай нағашым «Саған да сеніп тыныш ұйықтадық-ау» – деп қайран қалғаны бар. Сол жылдары әскерден қалғанды ар санаушы едік. «Бұл неге әскерге жарамай жүр, яғни мұның бір жерінде жасамайтын, денсаулығының ақауы бар» – деп құрбы қыздар, саған күдікпен қарайды. Бәрібір ата сақалың ауызыңа түскенше шақырып тырқынды шығарады, одан да кетіп қалғанды тыныш көреміз. Бір жағынан оқыған оқуың жоқ, совхозда тоқсан сом үшін ит болып жүргенше, «Отан қорғап жүр» деген көп дәреже емес пе? Әскерге шақыру қағазын алғанда қатты қуандым. Барынды көрсетіп дәрігерлік байқаудан өтіп, қолыңа «солдатқа жарамды» деген біржапырақ қағазды алып, соғыс комиссары Оралбеков Ғарифолла деген капитан «18-ші майда отпавкисін» дегенде, Ғарекенді құшақтап сүйіп алғым келді. Отан қорғауға кететін болғасын аздап тойлайсың, кейбіреулер соғысқа бара жатқандай, енді елді көрмейтіндей, репертуарындағы бар өнерін көрсетіп кетеді. Бәрі ондай емес, кейбірі совхоздың жұмысынан кеше келіп, таңертең ерте тайып тұрады. Қысқасы әскерге аттанып кетудің, біздің ауылда түрлі-түрлі нұсқалары бар.

Шашымызды тоқырайтып сыпырып тастаған, Байбақты, Амалбай, Лашын, Мәдібай бәріміз, Шетпедегі үш қабатты қазіргі Сегізбайдың қонақ үйінің қасында отырмыз. Қонақ үйдің астында рестораны бар. Аудан орталығында қайбір құлпырған, қаладағыдай төрт құбыласы түгел ресторан болсын. Ауылдағыға ұқсап етті асып, сорпасымен қосып, «қазақский блюда» деп шалпылдатып алып келеді. Қатардағы

«столовыйдан» артықшылығы, мөлтілдеген жүз грамм, әлгі «қазақскиге» ере келеді. Жалпы бұл ресторанның ресторан болып, атының озып тұрғаны, осы жүз грамның арқасы болу керек.

«Үкімет аштан өлтірмейді» деп өлім-жітігімізді Кеңес үкіметіне артып, үй ішіндегілердің де қалтамызға салғаны, көңіл көншітпейтін тиын-тебен. Қарнымызға көп ештеңе барыңқырамай көңіліміз орталау отырғанбыз. Рестораннан кереленіп шыққан, ішкен-жегенді білетін боққарын ағаның, дәл біздің жанымызда тұрып, ішіндегі желге ие бола алмай қалып «тарқ» еткізгені. Өзіңнен үлкен дап-дардай адамның, тапа-талтүсте аудан орталығында, дәл желкеңнен тұрып өйткені жаман екен, біз ыңғайсызданып қалдық.

Біраз адам өлтіретін тыныштықтан соң Мәдібайдың нығарлап тұрып «Міне, ақшаның қызығын көрген адам» дегені.

100 ГРАМНАН КЕЙІН

Мен көптің бірі шөпшімін де, Мәдібай шөп тасып жүрген шопыр. Сондықтан ол туралы әңгіме, онымен бірге жүрген шөпшілер қосында өрбиді. Шөп тасушылар жаз бойы шабылған жеройдық шөпті, әуелі орталық базаға тасиды. Бірден қыстақ басына тасымайды, өйткені малшы ауылдар бұл уақытта әлі Үстірттен құлап үлгермейді. Иесіз тұрған қыстаққа барған шөпке, сұқ көздер мен сұғанақ қолдар көп, әй-шәйға қаратпастан құмға құйған судай қылады. Ел құлап, қыстақ басына кара-құра пайда болып, орныққан кезде барып тасылады. Күн жылы, қазан айының орта кездері. «Аласақ» деген қыстауға келін түсіп жатыр дегенді естідік. Үйленіп жатырған Шайырдың Емдібай деген жігіті. Мал ауылда болатын тойдың ерекшелігі өте қарапайым. Үйленіп жатырған жігіттің жақын-жуығы, аяқ жететін көрші қыстақтың адамдары шақырылады. Дәм бұйырып тап келгенге кет әрі жоқ, төрден орын беріледі. Күн барында Аласаққа жетіп жығылудың қарекетін жасап, түскі асымызды

ішпестен жұмысымызды тиянақтап, жанталасып жатырмыз. Үнемі далада қостанып жүріп үйреніп қалған, адам көзіне ұялмай түсуге дұшпанкөз киімдерімізді ұқыптап алып жүреміз. Шөпшілер тобына жақында қосылған Қосан деген жігіттің, өзімен бірге алып шыққан киімдері болмай шықты. Бере қоятын ауыс-күйіс киім бізде де жоқ. Қосан кәдімгідей жуасып, жабырқап қалды. Қапқа мыжырып-тыжырып тығып алған, үтек көрмеген біздікінің де оңып тұрғаны жоқ, бірақ әйтеуір Қосандікіндей алба-жұлбасы шыққан жыртқық емес.

Қосанға бірдеңе айтып жұбатып, жігерлендіру керек. Мәдібай оған «Көңіліңе алма, біздің шөпші екенімізді біледі, кішкене отырып 100 грамм ішкеннен кейін, «любой» киім сужаңа болып шығады» – депті.

ЧТО ЗА БАРДАК?!

Бұл енді Мәдібайдың әскери өмірінен алынған әңгіме. Біз дәм айдап Ресей жеріне борышымызды өтеуге, бір жағынан совхоздың қара жұмысынан қашып, сол 1976-ның көктемінде аттанып кеттік. Мәдібай да сол біздің шақырылыммен кетуі тиісті еді, бірақ күзге қалыпты. Неге күзге қалғанын Мәдібайдың өзі жақсы біледі. Мен білмейтінімді жазып, қағаз былғағым келіп отырғам жоқ. Әскерден адам болып келетіндер бар, керісінше құтырып келетіндер бар.

Ол енді адамның өзіне байланысты, кейде әскери ортаға да байланысты болады. Әскери маңызы бар, маңызды соғыс нысандарында солдаттық жарғы бойынша қызмет етіп, темірдей қатал солдаттық өмірді бастан кешкендер, жіптіктей болып келеді. Ал тәртібі бостау, құрылыс батальондарында болып, қолдарына мылтық ұстап көрместен, ауылға сол күйінде қайтып келетіндер де бар. Үстіндегі өздері жасауын келістіріп жасаған киімдеріне карап, ерекше отрядтын сарбазы ма деп қаласың.

Жалпы әскери қызмет әркімнің қалауынша таңдалмайды. отқа айдаса да, суға айдаса да, сенің еркің басқалардың қолында. Әскерден қайту, Бердібек Соқпақбаев ағамыз

айтқандай, түрмеден қайту емес, көңілің пәс көтеріңкі, қыздарда саған ерекше бір көзқараспен біртүрлі қарайды. Өзі сықылды әскерден келген жігіт үйінде отырыс жасап, Мәдібайды да шақырыпты. Мәдібай кешігіңкіреп келсе, шәй ішіліп болған, бірақ дастархан жиналмай, үйдің іші бытысыңқырап жатыр екен.

Қанға сіңген қыңыр тіл әскер емес, айға апарып тастаса да өзгермейді. Мәдібай «Что за бардак, вышли строиться!» – депті.

БИШЕН АЙТЫПТЫ

АРАҚТЫ БІҚШАМДАУ

«Маскүнемдік пен алкаголизмге» қарсы атақты Михаил Горбачевтың маусым жарлығы шығып, КСРО-ның қапылып жатырған, 80-ші жылдардың орта кезі. Ресейді білмеймін, біздің Қазақстанда жарлыққа байланысты қауырт жұмыстар басталып кетіпті. Ірілі-ұсақты шенеуніктер бірін-бірінің ауыздарын аңдып, 37-дей кей ауылдарда, асыра сілтеушілік орын алыпты. Оразасын арақпен ашатын, орманнан көп қалың орысқа арақты қойдыру, қасқырға қойға шабуды қойдырумен бірдей, ал арақ ішуден орысты жаңылдыратын, қазақтарға тоқтам салу одан оңайға соқпапты.

Кеше ғана кеңсесінде араққа тойып алып, қызара бөртіп отыратын бастықтар, дым білмегендей белсенді болып шыға келіпті.

Үкіметке шын берілгендігінің айқын мысалы ретінде, үйлеріндегі, талай бастың амандығы үшін көтерілген рөмкелерді, көшеде жұрттың көзінше отын қылыпты. Арақ ішкендерді тезге салатын жиналыс Тұшықұдық ауылында да өткізіліпті.

Баяғыдан бері келе жатырған совхоздың қатардағы есепшісі Бишен деген ағамыз болды. Есепшілер деген сырын сыртына көп шығармайтын тұйық жандар, іштерінде ит өліп жатырса да, сол баяғы қалыптары.

Менің бала кезімде сол Бишен ағамыз, шөпшілердің ақшасын таратып біздікіне жиі келетін. Менің жеңгеме нағашы болып келеді, өзі жаңағы айтқан, дүние төңкеріліп жатса да көп қозғалмайтын адам.

Тұщықұдықтағы арақты қойдыратын жиналыста совхоз директоры едірейіп «Сен арақты не істеп жатырсың?» – депті.

Бишекең «Жалпы қойып кетпегенмен, ықшамдап жатырмыз» – деген екен.

ТӘЖІМАНОВ ОМАР

БІЗДІҢ ҮЙ ЕМЕС

Қашаннан Тұщықұдықта қоныс тепкен менің нағашым Омар Тәжіманов – бала оқытқан көзі ашық шалдардың бірі. Жасы келіп, зейнеткер атағына ие болғанша балаларға, Ом заңы мен Карл Гаусты кезекпе-кезек оқытып, Тұщықұдықтың талай баласын алдынан өткізген. Бар ғұмырын балаға арнап, улап-шулаған мектептен іргесін аулақ салғасын, құлаққа ұрған танадай болған.

Қаншама тынымсыз кәсіп болғанымен, үйреніп қалған мұғалімдіктің де өзіндік «кәйпі» бар. Тыныш өмірге қапелімде көндіге алмаған Омекең, кемпірі Патшахан апамды ертіп алып, мотоциклмен арым-арымнан түйе қарап сабасына түседі. Кемпірі де үйдегі тыныштықты көтере алмай еріккеннен ермейді. Шалымен бірігіп түйе қараудың үлкен мәні бар, себебі Омекең өзі кетсе түйе қарап мандытпайды. Жағалай отырған ел, бірі нағашы, бірі жиен, не малда отырған құрдастары, Омекеңді бәрі біледі. Табылып жатырған түйе жоқ, күнде бір ауылға қонақ болып, шал үйге шалабурыл «зарядкімен» оралатын көрінеді.

Айтатын мақалы «Түйені табу міндет емес, бірақ іздеу парыз».

Бір күні апам екеуі, шаруада отырған бір ауылға, түйелерінің хабары шығып, жетіп барыпты. Мезгіл түс болып қалғансын, түскен үйлерінен бір-екі аяқ су ұрттап шыққысы келеді. Үй иесі, баяғы өзі оқытқандардың бірі болса да құдай білсін, дастарханға бір шөлмекті желкесінен қыса тізе бүгіпті.

Ол ішілсе түйе қарау кестесінің қалт өзгеретінін сезген кемпірі «Жоқ, жоқ шырағым, біздің шал ішпейді» – деп азарда-безер болыпты.

Омекең сабырлы қалпынан айнымаған күйі «Патшахан-ау, бұл біздің үй емес қой» – десе керек.

БАСҚА ШӘЙ

Бұл да Омекеңнің қалай түйе қарағаны жайында, бірақ өзгешелеу.

Қазақта «Түйе қараған мыжың» деген мақал бар, ол айнымаған шындық әңгіме. «Бәленшені көрдің бе?» деп сұрай салатын түйе-адам емес. Барған ауылында жоғалған түйесінің «погорнайын» айтуға Омекеңнің, мектептің өлшемімен бір қырық бес минуты кетеді. Түйесінің түсі, ұрғашы не еркегі, өркешінің қалай қисайғаны, қашаннан бері жоғы, барған жерде осының бәрін тізбелеп айтуың керек. Басының ауған жағына жүре беретін түйені, іздеп таба алмайсың, әркімдерден жаңағы тізілген ұзыннан шұбак белгісімен сұрап табасың. Магнитофонға жазып алып, барған жерінде қосып жіберетін тәсіл жасауға болады, бірақ «Омар сөйтіп жүр» деген әңгімесі, Маңғыстауда бір ғасырға жететін тақырып болуы мүмкін. Мүмкін емес, дәл солай. Жамалдатқыр түйесін әркімдерден сұрай-сұрай, тамағы құрғап, діңкесі құрыған Омекең бір ауылға көлік басын тірепті. Түйесін табудан біржола болмағанмен торығып, әбден шаршап жүнжіп келгенде бір жүз грамм болса, көзі жарқ ете түсер еді-ау? Дастархан жасалып, әлгі үйдің бәйбішесі қонағына қолда барын қойып, қою бұйра шәйін құя бастапты.

Шәй ішуді кішкене созыңқырап, көңіл ашар тамақты қанша күтсе де, дастарханға бөтен өзгеріс бола қоймапты.

Күдерін үзіп, шынысын төңкеріп жатқан Омекеңе үй иесі «Шәйді аз іштіңіз ғой, «әбедтің» кезі ішсеңізші» десе Омекең «Бұл шәйінді болдық» депті.

СҰҒАНАҚ БАЛА

Қазақтардың үйлеріне құлып салуы, берігеректе пайда болған. Ауыл қазақтары күні бүгінде есігіне тас бастыра салып, қаннен-қаперсіз тойын-тойлап, басқа да барар жеріне әрқайын жүре береді. Даланы былай қойғанда «Тақиялы періштедегі» Тайлаққа ұқсап, үйдің ашарын, есіктің алдындағы аяқ сұрткіштің астына тастай салатын қазақтар, қалада да жоқ емес. Үйлерін тонатып алып барып, есіктерін жөндеуге кірісетіндер де бар. Тұрмысында ата-бабадан балаға мирас болып, есік қапсыруды әдет қылмаған кең даланың аңқылдаған қазағының болмысына, есік құлыптауды заман тыққыштап үйретті.

Кейде өзімнен-өзім отырғанда «Осы Қазақстанның бар темірі, есік жасауға кетіп жатырған жоқ па екен?» деп ойлайтыным бар. Патшахан апам жұмыстан келсе, Омар тұратын үйлерінің есігін айқара ашып тастаған, өзі сарайдың көлеңкесінде бір баламен шүйіркелесіп отырған көрінеді. Әлгі баланың бір үйді көтеріп кетпегенмен, осы қалай жатырған, қолға ілінетін дүнианы ұстап кететіні бар екен.

Содан секем алғанын апам шалына «Мынау не мынау, есікті аңырайтып ашық тастап, бала-шаға бірнәрсені ұстап кетсе қайтесің?» депті.

Омар «Әй, кемпір-ау, несіне сасасың, бір нәрсені ұстап кететін бала жанымда отырған жоқ па?» – депті сұғанақ баланы басынан сипап.

30 ЖЫЛ КЕРІС

Сөйтіп жүрген зейнеткер Омекең, талай бейнеті мен рахатын сыйлаған өмірдің сынынан мүдірмей өтіп, алпыстың жақын ағасы жетпіс жастың есігін қағыпты. Қай уақытта

туғаны беймәлім, өлгенін бір білетін қазаққа туған күнді атап өту, жаңа заманда көжесінің қатығы молайғанда пайда болды. Құдай көпсінбесін! Қай заманда туғанын сұрағанымызда менің марқұм шешем «Орыс шұбырған жылы, меке жүгері піскенде» деп отырушы еді. Омекең көзі ашық, жоғары білімі бар адам, менің шешеме қарағанда туған күнін біледі. Жетпіс жас дегенде Маңғыстауда екінің бірі келе бермейтін жас, жақын-жуықтары, бала-шағасы бас қосып, ат шаптырмағанмен атап өтуді ұйғарыпты. Қазақ тойға ас дәметіп бармаса да, сөз дәметіп баратыны рас.

Омекеңнің туған күні өтіп жатыр, адамға жақсы тілек артық ете ме, сөз бұйырып тост көтергендердің барлығы жалынды жүрек жарды әңгімелерінің соңын «Ой, Омеке, жүзге келіңіз!», «Ой, бапа, жүзге келіңіз!», «Ой, құда, жүзге келіңіз!» деген мәтіні бірдей лебізбен дөңгелектеп жатырған көрінеді.

Адам алжымай, тыңдау болып, жүз жасағанға не жетсін!

Барша жұрттың «Жүзге келің» тыңдап болған Омар «Сонда мен, кемпіріммен әлі отыз жыл керісем бе?» деген көрінеді.

Менің де шашылып жатырған сендей нағашым көп емес, не де болса жүз жасты байқап көр, Омеке!

АҢШЫБАЙ НАУҚАНОВ

Аңшыбай Науқанов – Маңғыстау облысы, Маңғыстау ауданының Тұщықұдық ауылынан онша қашық емес, Қияқты деген ауылда тұрады. «Халық ақыны» деген атақты ел берген, суырыпсалма, шындықтан басқаны көрмейтін қып-қызыл демократ ақын.

БЕС АДАМ

Аңшыбай ақын күндегі әдетінше, өрістен кешке салым отарын қайырып, қыстаққа оралыпты. Келсе қорадан көп қашық емес, әдейі түйе тиеуге дайындалып қазылған орында төрт-бес жігіт бір тайлақты мәшіндеріне тией алмай жатыр екен. Күні бойы көк қуалаған отарды тоқтатам деп, қия шабуылмен ат үстінен түспей діңкесі құрып келген Аңшыбай, олармен жүре амандасып жандарынан өтіп кетіпті. Өзі шаршап келе жатырса, бұдан не қайыр және оның үстіне тиеліп жатырған жануардың түйе дегені аты болмаса, шарғасы ботадан сәл мазарлылау жаман тайлақ екен. Болмашыға байбалам салып елді көшіретін келіншектер қайда кетсін, әлгі «қарулы» төрт жігітке солардың біреуі еріп келген көрінеді. «Бұл да адам-ау, бұл байғұс күні бойы ашқұрсақ мал соңында салпақтап жүр-ау» деп халық ақынын мүсіркеудің орнына, оның қайдан келгені ойына кіріп шықпаған келіншек қолын орынды-орынсыз сілтеп «Ойбай, мыналар әлі жүр екен ғой, ақсақал барып көмектеспейсіз бе?» – депті Аңшекенді өз қарауында жасайтын мекеменің жұмысшысына ұқсатып. Сонда Аңшыбай ақын:

Бір тайлаққа жабылды,
Сайдауылдай бес адам.
Сала алмаса мәшінге,
Бес адамның несі адам? – депті.

«Осы мен кімді жұмсап тұрмын» деген болу керек, келіншек кері бұрылып жүре беріпті.

ДОСҚА АРНАУ

Аңшыбай ақынның досы да, құрдасы да көп. Аңшекенді компьютермен шатастырып алған кейбіреулері орынсыз жерге пышақ ұрып, өлеңнің қандай жағдайда шығатынымен хабары жоқ, одан аяқ астынан өлең шығаруын өтінетіндері бар. Өлең деген меніңше жаның жайлауда, көңілің шарықтап көкте жүргенде шығуы тиіс. Бірақ ар жағында Құдай берген

дарынның арқасында Аңшекең – күй, жер талғамай шығара береді. Тек кішкене бабын жасап, ойлануға мұрсат берсең болды.

Бұл енді кейініректе болған жай көрінеді. Аңшекеңнің жанағы айтқан, әрі ауылдас, әрі көңіл тату бір досы «Маған бір шумақ арнап жібер» деп жата келіп жабысыпты. «Басқа пәле тілден» деген, дүлей біреу болып тарпа бас салуы әбден мүмкін. Мына досы қашаннан сыралғы, бірақ «сақтықта – қорлық жоқ» дейді, талайды бастарынан өткіргендер айтып қалдырған халық даналығы. Аңшекең сақтық шараларын жасап оның алдынан өтіп, уәдесін алып алады.

«Өлең болған соң оның адамға жайсыз тиетін шумақтары болуы мүмкін, ренжіп жүрмейсің бе?» – дейді басты кейіпкерге ескертіп.

«Жоқ, ешқандай әңгіме болмайды, мақтасаң да, даттасаң да әйтеуір осы бойы шығарсаң болды» – депті

Сонда Аңшекең бұйра мұртты бір ширатып жіберіп:

Қарны қабақтай,

Бұты таяқтай,

Беті табақтай,

Шашы селеудей,

Кірпігі егеудей.

Екі беті албыраған,

Мұрты салбыраған –

Жұмыс десе баспаған,

Арақ десе қашпаған,

Жүрген жері кең жайлау,

Сұрауы бар деп саспаған, – деп төгіп-төгіп жіберіпті.

Аңшекеңнің өлеңінен өзінің образын айнытпай таныған досы «Ойпырм-ай, мынау шынымен менен аумайды екен» – деп ысылдап күліпті.

РЕСТОРАН СИЯҚТЫ

Қайда қара бар, елегізіп тұратын ақынға қойшылық деген – келіспейтін кәсіп. Колхозда «Халық ақыны» деген штат қаралмаған. Байлағанның қасында қойшылыққа әзер шыдап жүрген Аңшыбай, балалары қарақанат болғанын қойды соларға тапсырып, гастрөлде жүргеннің есебінде қайда той, қайда отырыс, басының ауған жағына болмағанмен жүріңкіреп қалатын көрінеді.

«Анда-санда Тұщықұдыққа бір келеміз,

Онда да бір өліп, бір тірілеміз» –

деген Аңшыбай ақынның қанатты сөздері осындай кезеңдерде шығарылса керек.

Ертеректе Маңғыстауда «коммунизм жылдары» атанған, сол колхоз дәуірінің салтанат құрып тұрған кезі болса керек. Тұщықұдыққа малдың жайымен келген Аңшекеңді колхоз бастық олай-былай қарауға шамасын келтірмей, астына бір көлік беріп ауылына қайтарыпты. Олай жасайтын себебі, Аңшыбайдың Тұщықұдыққа тұқайы ілініп, біреумен тілдесе болды, одан шаруаның жайынан тамғы күтпейсің. Өзі алдына әспеттеп көлік беріп аттандырып жіберген Аңшыбайы, Қияқтыда жүр деген «суық хабар» көп уақыт өтпей-ақ Тұщықұдықта «Дүңк» ете түсіпті. Ауыл арасы көп қашық емес, барса Аңшыбай ақын желбіреп жүр екен.

Ашуы басына тепкен колхоз бастық «Мынау не жүріс?» – дейді ғой баяғы.

Сонда Аңшыбай:

Мына тұрған қияқты,

Кім білмейді бұяқты.

Азық-түлік дүкені,

Ресторан сияқты –

дегенде колхоз бастық қолын бір сілтеп, көлігіне мініп Тұщықұдыққа тартып отырыпты.

БІР АҚЫНҒА АРНАУ

Жетпісінші жылдардың орта шенінде бір ақынның мерейтойына қызу дайындық жүріп жатыпты. Ол кездер жұрттың бәрі біледі, қазақтың өз билігі өзіне тиіңкіремей тұрған заман. Оның үстіне Мәскеуге білдіртпей өз ішімізде «Ұлы», «Орта», «Кіші» болып бөлінетініміз тағы бар. Қандай дәрежедегі ақын болса да, көп дабырық қылмай, Кеңес үкіметінің сызып қойған шеңберінен шықпай, үнсіз бүркеніп отырғанның қасында атап өтіледі. Үкімет мойындамаған халық ақындары болса өте қиын шаруа. Жергілікті бастықтардың қолынан келетіні, елеусіз ақындарды мектепке шақырып алып, пионерлерге күшентіп горн тарқызып, тарсылдатып барабан соқтырып, мойнына үшбұрышты қызыл матадан қарғыбау байлап үйіне қайтару.

Бастықтар Аңшыбайды шақырып алып, қыстағанның қасында әлгі ақынға арнау жазу керектігін айтыпты.

Ақын болсын, жазушы болсын, мына дүниеде тапсырыспен өзінің ықтиярынсыз бірдеңе түрткізуден өткен азап және қорлық жоқ. Бірақ тапсырыспен өлең жазып, кітап жазып, бала-шағасын асырап жүргендер бар, тек өздерінің келісімімен, ол да екінің бірінің қолынан келмейтін шаруа. Жазатын адамға, бәрі ақшамен өлшеніп тұрған заманда қаламақыны кімнің төлегені бәрібір.

Арнау өлең жазылуға тиіс ақынды Аңшекең ұнатпай ма, әлде бастықтардың қылып отырған қысымына жасаған қиямпұрыстығы ма былай деп сүйкей салыпты:

Байды мақтап нар алған,
Биді мақтап пара алған.
Осы ақынның несібесі,
Халықтың үстінен жаралған —

десем қайтеді депті.

Мынаны естіген бастықтардың зәресі ұшып кетіпті. «Аңшеке, мынаны жүрекке тимейтіндей қылса қайтеді?» — деп қанша жалынса да Аңшыбай сынбапты.

И.О. БАСТЫҚ

Дүниеде бастықтың өзінен, ақылы жоқ болса, оның орнына уақытша қалғандар жаман болады, Құдай күнінді оларға сала көрмесін. Бұрынғы бастықтың тұсында оны менсініңкіремей, адам есебіне қосып онымен сөйлеспей жүрсең шаруаң бітті дей бер. Өзінің уақытша екенін білетін ақылы бар жігіттер, тігісін сыртына шығармайды, ешкіммен жүз шайыспайды. Бірде Аңшыбай ақынның сондай Сәндібай деген уақытша бастыққа күні түсіпті. Негізгі бастықтан сұрағанын алып жүрген Аңшекең, әлгіден ақшасына сұраса да ештеңе ала алмапты.

Ақындығы сол жерде қозып кетіп:

Діңгілдік-ау, діңгілдік.
Сәндібай бастық үш күндік.
Шын бастық болса қайтер ед,
Онда қара аспанды қабыстырып,
Қара жерді жабыстырып,
Бірді-бірге шабыстырып.
Қатындарды алыстырып.
Салар еді бізбілдік,
Қой мұнымен сөйлеселік,
Қырық қадам алыс тұрып –

деп тайып тұрыпты.

Соңынан ырсылдап қуып жеткен Сәндібай «Өй, сен шал не, ойнағанды көтере алмайсың ба?» – деп Аңшыбайдың сұрағанын беріпті.

ДОСҚА ӨКПЕ

Ақынның көңілі деген шыны тәрізді болады. Болар-болмас нәрсеге бұлтиып қалатын, титтей де болса жақсы сөзге марқайып қалатын ақындарын қазақтар балаға теңеген. Ренжуді, баладай шаттанып күлуді білмейтін ақын болмайды. Атағы дардай, жырларын бүткіл қазақ елі шулап жатқа айтып

жүрген, бір ақын ағамыздың газетке бір шумақ өлеңі шыққанда қарқылдап күліп мәз болғанын көргенмін.

Бір газеттің редакторы қазақтың бір ақынына телефон шалып «Қалай менің газетімді оқып тұрсың ба?» – депті. Өлеңдерін баспай жүргенін қайдам, ақын ағамыз немқұрайдылау « Өзімнің өлеңдерім шыққанда болмаса көп қарамаймын» – деп тастаған көрінеді. Аңшыбай өзі халық ақыны болса, ақын бойында кездесетін соқпа мінезбен, кінәмшіл бала болмыстан жұрдай ада болуы мүмкін емес.

Ақынмен дос болсаң, онымен бар көңіліңмен құлай дос болуың керек. Оның ұлылығына қызығып, бәленше ақынның досы деген дақпырт атақ үшін «Қай жағынан шығып қаламын» деп жалбақтап жүрсең, олар сенің күндікшілігіңді ғұмыры кешірмейді. Ақынмен дос-жаран болу үшін сен де ақынжанды болуың керек. Сөз қадірін білмейтін біреу болсаң қызығы олардан қашық жүргенің абзал.

Көп жылдар бойы ауыл шаруашылығында маңдай терін төгіп қызмет жасаған Меңдіғали Досмағанбетов деген ағамыз болды. Құлық-сұмдығы жоқ, ата-бабасынан аңқылдаған ауылдың қазағы. Сол ағамыз Аңшыбай ақынмен көңіл тату, тіпті құрдас болса да білмеймін, ақын досын баласының үйлену тойына шақыруды қалыс қалдырыпты. Негізінде күнде көріп жақын жүргесін, шақырту күтпей келетін болар деп дәметкенін қайдам. Әйтеуір сол той Аңшыбайға бұйырмапты, кездескен жерде арғы жағында батпандай зілі жоқ мына өлең жолдарымен жеңілдеу өкпесін білдірген екен:

Меңдіғали, арғы атаң Досмағанбет,
Сөзіңді осы күні қостаған көп.
Жігіттер көп болса да іздемедім,
Қадірлі сенен артық дос табам деп.
Бұл қалай сіздің ауыл той жасаса,
Өлеңшіні қатарға қоспаған ба ед?
Кешегі келін алған мерекеңнен,
Ойлаған жоқ едім мен бос қалам деп.

КӨЛІКТІҢ ТӘРТІБІ

Бегенішов Бесінбай Ондыда мектеп директоры болып тұрған кездер болса керек. Үш ай жазда, арасында көктемгі, күзгі, қысқы каникулдар болмаса, мұғалімдердің ел қатарлы той-садақаларда арқасын кеңге салып отырғанын көрмейсің. «Жағдай қалай?» – деп сұрағанда бір мұғалім « тоғыз ай бойы баламен – мұндас, әйелмен – сырлас болып жүріп жатырмыз» деген екен. Жылдың қай мезгілі екенін білмеймін, сондай бір каникулдың кезінде бір топ мұғалім, бірінің үйінде бас қосып отырыпты. Шайды орталап бола бергенде, Бесінбайға жезде болып келетін, өзі соғысқа қатысқан Қарағұлов Жұмаш деген шал кіріп келіпті.

«Жезде жай жүрсің бе, суыт жүрісіңе қарағанда ертеңге қалдыруға болмайтын шаруа шығып қалған емес пе?» – депті Бесінбай әңгімесінің соңғы жағын әзілге шаптырып.

«Бесінбай, сен айттырмай-ақ түсінетін жігіттің сортынансың, мына тұрған Жармышқа тойға шақырған, соған сенің көлігіңді сұрай келдім» – депті Жұмекең.

Шетінен шертіп мініп кетуге мектеп автобаз емес, қақалып-шашалып кәбеңкесін зорға көтеріп жүрген, жүргенінен тұруы көп ескі көлік бар екені бар. Дөңгелегі дөңгелеп бара жатырғасын қайдан білсін, жұрт дәметіп сұрайды ғой баяғы. Мәшіннің қай жерінен қирап шойырылып жатқанын айтып, Бесінбай әңгімені көп созбайын деген шығар, қолына деру қаламын алып, сүйкеп жазып жіберіп шалға ұстата салыпты. Шопырға берілген бұйрықты алысымен Жұмекең, балдызына тілінің ұшына келген бар білетін алғысын жаудырып, жүргізушінің үйіне қарай кете барыпты. «Билет қолда, пойыз қайда барады» деген бұйрықты алған Жұмекең жайбарақат, мәшіннің астында жатырған шопырға ұстата салады. Бесінбай директордың берген бұйрығын оқыған шопыр, ішін басып он бес минуттай күлді деген бар, Ондының жігіттеріне айтқызсаң. Бұйрықтың мәтіні былай екен:

Жұмекендей жездеміз,
Көлік іздеп кезбеңіз.
Қыс болмаса, жаз болар,
Күдеріңізді үзбеңіз.
Уәде беру қиын ғой,
Ішіп жатқан кезде біз.

ЖҰМБАҚ

Маңғыстау ауданында салауатты өмір салтын қалыптастыру мақсатында, арақ дүкендердің бәрін тып-типыл қылып жауып, аудан орталығы Шетпеді жалғыз үйшікті қалдырыпты. Өлермен қазақ сонда да қонағын алдауға, итарқасы қияннан сол бір қарғыс атқыр бір шиша үшін, салпаңдап сапар шегетін көрінеді. «Тракторға – елу, мәшінге – жүз шақырым бұру емес» деген мақал сол тұста айтылған болуы керек. Маңғыстаудың бар ауылының басына туған күн, қайдан Оңдыны айналып өтсін, қайта жақын жер болғасын бірінші сол ауылға бармаса. Мектеп директоры Бегенішов Бесінбай кабинетінде отырса бір мұғалім келіп, үйіне қонақ келіп қалғанын айтып, Шетпеге барып келуге ұрықсат сұрапты. Шетпеге айдың күні аманында тек бір нәрсе үшін барады, оны директор біліп отыр. «Шырағым, қарайған сабағың бар, арақ бермесең үйіңнен шықпай қала ма?» деп біраз бөгеген екен, анау өлердегі сөзін айтып қоймапты.

«Онда саған бір жұмбақ айтамын соны шешсең, үскен тау асып кетсең де өзің біл» депті Бесекең. Сондағы директордың жұмбағы:

Басында кепкісі,
Қолында «сеткісі»,
Келеді кеткісі,
Ол кім?

Ойланып келуге шығып кеткен мұғалім біраз уақыттан соң келіп, өзі аңқау, жуас жігіт екен «Бесеке, мынау біртүрлі маған ұқсайтын адам сияқты» десе керек.

МЫРЗАТАЙ БОЛАТ

Ақын, әдебиетші, журналист, педагог және сазгер Мырзатай Үйсінбайұлы Болат 1947 жылдың 12 қарашасында Маңғыстау ауданы-ның Тұщықұдық ауылында дүниеге келген. Өзі әдебиетші болса Мырзекең үнсіз жаза бермей, арасында сөйлеп те қалатыны бар. Мына бірқақпайлар сол кісінің ауызынан шығып кеткен, әдемі қазақи әзілдің нақ өзі.

«АДАЙДЫҢ НӘШКҮРІ»

1966 жылы Құдай сәтін салып Мырзатай ағамыз Ұлттық университеттің филология факультетіне оқуға түседі. Ол кезде басың істемесе, қалтаның қалыңдығы рөл ойнамайды. «Біржапырақ қағазы бар адам жерде қалмайды» деген ұстаныммен, мектепті бітірген соң әйтеуір оқудың есігін сығалап қайту бір міндет. КАЗГУ-ге түсу дегенің сол заманда үлкен абырой, неде болса Маңғыстаудың шағылынан аттанған шарғасы шамалылау Мырзекеңнің миының қыртыстары жөнді қызмет атқарып тұрған болуы керек. Әйтпесе «Біліп тұр едім, әдейі құлатып жіберді» деген сол кездегілердің бетперде қылатын жаттанды мақалын айтып жөніне кететін болар.

Оралдың СХИ-да бірінші курстың студенттерін әскердегіше, жоғарыда оқып жүргендер «тоқтылар» деп атайтын көрінеді. Бұлар да сол тәріздес қазақ жерінің әр түпкірінен оқуға түскен, бес-алты шикі өкпе біріншінің студенттері, оқуға түскендерін өздерінше «оқуып» отырыпты. Кім қайдан келді, аты-жөндерін сұрасып, кішкене бір-біріне бойлары үйрене бастаған соң, жер-су бөлісетін баяғының шалдарынша ру сұраса бастапты.

Балалардың бірі – Найман, бірі – Арғын, біреуі – Қыпшақ, енді бірі – Үйсін және бір жігіт Керей болып шығады. Үлкен жерге ауылдан кеше келген жасқаншақтау Мырзатайдың әп дегеннен «лидерлігі» шамалылау, оның үстіне өндірдей болып көрінуге тұлғасы да бәкенелеу екен. Қасындағылар керісінше торы еттері бар, көрсетуге тұратын жігіттер. Шынтағынан келіп, үнсіз отырған Мырзатайға әлгілердің біреуі «Сенің не руың жоқ па?» депті.

Мырзатай болар-болмас дауыспен «Мен – Адаймын» депті. Қасындағылар әлгі сөз «шынымен осыдан шықты ма?» дегендей бұған үрке қарапты.

Адай болса олардың естуінше, бурасан, апайтөс, ауық-ауық көтеріліп отыруға тиіс еді, ал мынау көйлегінің иықтары салбырап шынтағына түскен, шілтиген біреу.

Құдай сол мезетте жарытып бой бермесе де, бір жағынан қарасып тіл берген Мырзекең «Мен Адайдың ең нәшікүрі боламын» десе керек.

ГОЛ СОҒЫЛСА БОЛМАЙ МА?

Студент Мырзатай бір күні курстастарымен, орталық стадионға «Қайраттың» ойынын көруге барады. Жоғарғы топта ілініп-салынып жүрген «Қайрат» сол күні Тбилисидің «Динамо» ойнайды екен. Грузиндер командасының «Қайратқа» қарағанда шоқтығы биіктеу, құрамында Метревели, Месхи деген допты көп аяқтарынан түсіре бермейтін шебер ойыншылар бар. «Қайрат» үшін ауыра-ауыра «созылмалы дертке» шалдыққан жанкүйерлер бұл жолы да дәмеленіп, стадион у-шу болып жатыр. Доп андасанда грузиндердің қақпасына барып қайтқаны болмаса, көбіне «Қайраттың» қақпасын маңайлап жүріпті. Грузиндер баспен соқсын, тұмсықпен соқсын, басымдылық танытып қазақтардың апшысын қуырып, адымын аштырар емес. Футболдан біздің әуелден ауызымыздың салымы жоқ, спорттың басқа түрлері болмаса. Баяғыда Серік Қонақбаев Мәскеу олимпиадасында күміс алғанда, біздің ауылдың бір

шалы «Біздің балалар төбелестен алса жарайды, қалғанының қажеті жоқ» деген екен. Аңдыған жау алмай қоя ма, ақыры грузин жігіттер, шықпастай қылып бір голды «Қайратқа» айдап жіберіпті. Қосқан атың шаң қауып қалса қандай күй кешесің, стадион бұйрықсыз жерден демалып үнсіз қалыпты. Бүткіл қазақ елі қайғырып жатырса, Мырзатай жалғыз өзі стадионды басына көтеріп айқайлап тұр дейді. Оны грузиндерге сатылып кетті деп ойлаған курстастарының бірі «Сенің есің дұрыс емес шығар, доп «Қайратқа» кіріп кетті ғой» – депті. «Кімге кірсе оған кірсін, қазір «Қайрат» салса оған да қол соғамын, жігіттер қызықсындар гол соғылса болмай ма?» – депті Мырзекең бүйірін таянып тұрып.

МӘНЕТТІ АЛАР ЕДІМ!

Уақыт сынаптай сырғып өтіп жатыр, Мырзатай білдей төртінші курстың студенті. Баяғы қолпылдаған көйлекпен мойны қылдырықтай болып, Алматыға арман қуып келген баланың орнында, студенттік жылдар шыңдап ысылған сака жігіт Мырзатайды көресің. Төртінші курс дегенің – оң мен солыңды байқап, орынсыз жерге ыссылай сұғынбай, студенттің кәдімгідей ақыл тоқтатар кезі. Өзіне-өзі сенгендер бұл шамада, қолды бір сілтеп үйленіп те үлгереді. Қазіргілерді білмеймін ол кездегі студенттер, әлде қызықтайтын басқа ермектері жоқ па, жиі-жиі бас қосатын. Мұғалім араласып құқ-сұқ көрсетпей-ақ, өздері тақырыбын ойлап тауып, өздері уақыт белгілеп кестесін жасап, жасандылықтың ұрғыны да жоқ шын жүректен сырласатын. Ал ұстаздардың айдауымен бір бөлмеге қамап, құдайға қажеті жоқ «ананы таны, мынаны таны» деп студенттердің басын шарадай қылу ол кезде атымен жоқ. Оған ол заманның студенттері мылтықпен айдасаң да бармайды. Ол кездегі студенттердің бірен-сараны болмаса, шетінен білімді, керек десең декан-пекандарынды жаңылдыратын аса дарынды екшеленген жастар. Сонымен бір күні Мырзекеңнің курстастары бір кеш өткізіпті. Ол кешке

жиналғандар «Кім қандай, кімнен қандай отағасы, қандай бәйбіше шығады» деген сұрау тастап, бір-біріне күлбілтесіз баға беруді ұйғарыпты. Жігіттердің қандай екенін қыздар айтуы тиісті, ал қыздардың қандай жақпас жақтары бар, бет-жүзіне қарамай жігіттер сайрауы керек. Озалда Мырзекеңе «кет әрі» емес бір қыз тұрып, мұны жер-көкке сыйғызбай мақтай жөнеледі. Мұның оқуға алғырлығын, әншілігін, күйшілігін, бәрінен бұрын ақындығын айтып біраз жерге апарып тастайды. Сөзінің соңында қызды-қыздымен «Қысқасы, бұған тиген қызда бір грамм өкініш болмайды» деп барып тоқтайды. Мынадай жігітті кім жек көреді, қалған қыздар да бірауыздан мұның кандидатурасын мақұлдайды.

Бір кездерде барып Хожеліден келген, бұрымы балтырына соғып жүретін, тентектеу Мәнет деген қыз тұрып «Сендер сияқты ақымақ біреуді бұл табады, бірақ тұрмыспен ісі жоқ қиял қуып кеткенде, сендерді кім бағады?» – депті Мат болмағанмен шах жағдайында отырған Мырзекең «Сендердің араларында менің жанымды түсінетін жалғыз Мәнет екен, әттең соның өзін алар едім, бірақ ол маған тиер дейсің бе?» – деген екен.

БАЖА БОЛА АЛМАЙМЫН

Бес жыл бес күндей болмай 1971 жылы оқуын бітірген Мырзатай Гурьевке келеді. Атыраудың Балықшы аудандық газетіндегі әрі аға, әрі досы белгілі ақын Марат Отаралиевтің үйіне барады. Ақын деген халық, сенен жас сұрамайды, әңгімесі жарасса болды көп адам жатырқамайды.

Ақындардың сөзі таусылып қалады деп қауіптенбейсің, айтуға шамасы келмей «шаршап» қалмаса, содан бұл екеуі Атырауды біраз ойқастап аралайды.

Алдыңғы күні «ащыға» жайылғаны бар, екеуі таңертеңгісін сумен бастарын алдап тұрса, бұл үйден бұрын-соңды Мырзатайдың көзіне түспеген бір әдемі бойжеткен шыға келіпті. Қолында екі шелегі, суға барған қыздан өткен сұлу көрініс бар ма? Бұл аңқиып тұрғанда, ерні болар-болмас

жыбырлап әдеппен сәлемін берген қыз, суын алып жөніне кетеді. Мырзатайдың қызға көз салғанын байқап қалған Марат ақын «Мырзаш, мына қыз туған балдызым, кеше біз жоқта келген екен» – дейді.

Азгана тыныштықтан соң тағы «Мен сені жақсы көрем, жаман жігіт емессің, мына қыз сенен артық кімге барады, бажа болсақ қайтеді?» – деп оқыс ұсыныс жасайды.

«Марат аға, шынымды айтсам өкпелемейсің бе?» – дейді бұл кібіртіктеп.

Мұны «жалп» ете қаладыға жорыған ақын ағасы «Қайдағы өкпе, айта бер» депті болашақ бажалықтан дәметіп.

Мырзатай «Мәке, сен де, мен де араққа көп қамшы салдырмаймыз, сондықтан әйелдің алдындағы беделіміз жоғары болмайды. Пейіліңе рахмет мені аяқтандырмақ болған, балдызың да тәуір қыз екен, тек менен екі есе ірілігі болмаса. Саған ұқсаған мен де жүдеулеумін, ішіп келген күні бір аяғын арта салса соның өзі маған жүк болатындай екен, жоқ саған бажа бола алмаймын» – деп үзілді-кесілді бас тартыпты.

«СЫҢСУ» ДЕГЕН НЕМЕНЕ?

Мына әңгіме Мырзатайдың ұстаздық еткен жылдарынан баяндалады. Мырзекең мұнайлы Жетібайдағы №8 мектепте мұғалімдіктің нанын жеп жүрген кезі.

Оқу жылы бітіп, оқушылардың каникулы жақындап ала-көңіл болып, ұстаздар оның аржағында қуанып жатқан, мамыражай мамыр айының соңғы күндері екен.

Қазіргідей тест, мектеп дегендер ешкімнің түсіне де кірмеген заман. Мектеп бітіретіндер болмаса, төменгі жақтағылар бірен-саран сабақтардан емтихандарын тапсырып, тоғыз ай бойы ығыр қылған мектептен «Құтылдым ба, жоқ па?» деп жүректері алып-ұшып мәз болып жатыр.

Ол кездегі заң бойынша сегізіншіден соң, өзің шамаңды байқап, оқуды онан әрі жалғастыруға дәтің бармаса кітапты жылы жауып, жеңіл-желпі кәсіптік білім беретін жерлерді

сағалап жылыстап кете беруіңе болады. Оныңа мұғалімдерің қуанбаса, сені мүсіркеп ренжімейді. Сондықтан сегізіншінің де ортанқол емтихандары бар.

Айтқандай сол сегізінші сыныпта, емтиханның билеттерін Мырзекең жалбыратып алып келіп жайып тастап, сынақ алып жатыр екен. Билеттегі жазылған екі сұрақтың біріншісіне, онша көңіл көншітіндей қылып жауап бермей, екінші сұрақтың тақырыбын мүлдем кітаптан көрмегендей, бір оқушы «кессең бас мынау» деп тұрып алыпты. Сұрақ «Тұрмыс-салт жырлары» деген, талпынып білсем деген адамға онша қиын емес, тіпті кітаптың бетін ашпасаң әрине қара аспан таудай болады. Бұл оқушы да сол сегізіншіден соң мектептің маңайын көргісі келмей жүргендердің бірі болса керек, оны ұстап не қылсын, оған бір соқыр үшті қою үшін Мырзекең жетекке алып қарайды.

«Сыңсу деген неменсе? Оны өлім үстінде айтқан ба, әлде тойда айтқан ба?» деп сұрайды баладан Мырзатай.

Бала кішкене кібіртіктеп ойланып тұрып «Сыңсу тойда айтылады» дейді.

«Мынауың дұрыс болды» дейді Мырзекең «ал сонда айтшы, бүгінгі тойларда ұзатылатын қыз сыңси ма, жоқ әлде машина сыңси ма?»

Бала тағы да кішкене ойланып «Машина сыңсиды ағай!» – дейді дауысы қуанғаннан қаттылау шығып.

«Жарайсың, балам! Бара бер! Бағаң «үш» деген екен. Мырзағай емтихан тапсырып тұрған баладан бетер қуанып.

НАР КҮЙЕУ

Бір жылы Мырзатайдың жақын балдызының қызы күйеуге кетіп, соның құдалығына баруға тура келіпті. Бар тырын салып жинап, жасалатын қазақтың құдалығының дастарханы. Үтір қойып айтылатын құрмалас сөйлемдерден тұратын, шеті жоқ сала құлаш тостар. Құдалық пен тойға ас дәметіп бармаса да, сөз дәметіп баратын дастарханды жағалай отыратын ағайын. Бірінші дастархан ұзаққа

созылады. Ешкім еш жерде сөз бермей сөзде өші қалғандар өңештеп жатыр.

«Алып қой, алып қой» деп арақ бергесін, содан соң өзі бабында отырған адамға сөз бергесін не болсын? Мырзатайдың аздан соң берекеті кетіп шаршай бастайды. Әркімнің жүзіне барлап қараса, өзі сықылды эзер шыдап отырғандарды, түсіп кеткен қабақтарымен, күреңіткен жүздерінен сезе бастайды.

Бір жаны қысылған шал айтты деген бар «Қазақтың құдалығынан, баяғы немістің плені жақсы екен, уақытында зәріңді шығарасың» деп. Бір арасы болғанда Мырзатай асаба мен балдыздарына қарап:

Құдалықта отырған,
Мен – Матайға шал-күйеу,
Аяқтары сырқырап,
Болып отыр дал күйеу!
Шығар ма еді далаға,
Бұт созуға зар күйеу?
Шыдайды ғой амалсыз,
Шал да болса нар-күйеу! –

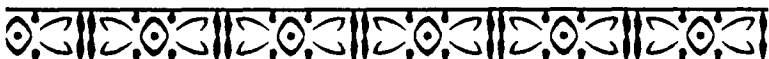
деген екен.

ЕКІНШІ БӨЛІМ

*Тежемейтін мір сөзді көңілдегі
Пай-пай шіркін, қазақтың әзілдері!*

АБЫРОЙДЫҢ «СТАВКАСЫ»

Мұсылмандықтың бір белгісі – баланы сүндетке отырғызу. Компартияның уақытында, «ескіліктің қалдығы» деп, көбінесе қала қазақтары балаларының бұтына тиіспеді. Билік Ұлы орыс халқының қолында болғасын, он бес мемлекеттің халқы өздеріне ұқсап бүріліп, сасық текеге ұқсап сасып жүрсін деген болар. Жергілікті басшылардың топастығы да, әйтпесе сонау Мәскеуде кім ауылдың қара баласының шопатайын сөз қылып жатыр дейсің. Ауылдарда үкіметтің ол жарлығына пысқырған да жоқ. Тапқаны молдаға, таппағаны дәрігерге, жасырын, балаларын «ат» қылып жатты.

Біздің Шайырда 70-ші жылдарға дейін Ізтұрған ақсақал талай баланың сауабына қалды. Кейін жеке адамдардан ол кәсіпті ешкім машық қылмай, халық дәрігерлерге жүгінуге мәжбүр болды.

Кешкісін Шайырға белгісіздеу астыртын, көзге түспей келін. атакты хирург Мүрсалы Күшікбаев ағамыздың талай кең жазираға сыймай, сайын далада шапқылап жүрген қара домалақ тентектердің он-он бесін бір түнде піштіріп, жуасытып, «төсек тартқызып» кеткенін талай көрдім. Дәрігердің аты – дәрігер, хирургияның барлық заңдылықтарын сақтап сүндеттейді. Баяғының молдаларындай бұтына бір уыс күлді үйіп, үстіне тостаған төңкеріп тайып тұрмайды. Шайырдың бар баласы хирург Мүрсалы мен балалар дәрігері Жәңгірге өмір бойы риза шығар.

Қазақтар баласының сүндетке отырғызылуын ерекше, кәдімгідей той жасап, елеусіз қалдырмайды. Пішпе той күні үйдің қақ төрінде сүндеттелген батыр жатады. Әркім өзінше оған тарту жасайды. Баяғыда біздер кемпірлердің берген құрт-ірімшіктеріне алданып жата беретін едік, қазіргі балаларға қатаң түрде теңге ұстатуың керек. Көбірек берсең пышаққа түскен. бұтының арасындағы дүниясын ұмытып кетіп жатады.

Бір ағасына белгілі журналист Сұлтанбек Құдайбергенов баласы Шәкәрімді сүндеттеп қойғанын айтса, ағасы «Шәкәрімнің «ставкасы» қанша?» – деген екен.

АТЫЛАТЫН НӘРСЕ

«Әке – балаға сыншы» деген, баласының, ел аузына алып жүрердей жақсы адам болғанын тілемейтін әке-шеше жоқ. Өмір бойы елдің баласының қисығын түзеймін деп, бар ғұмырын сарп еткен Жанар мұғалімге де солай. Баланың кемшілігін басқаны білмеймін мұғалімдер көргіш. Жұрттын бәрін бала көретін кейбірі, үлкендерге де тәлім-тәрбие бере салуға кет әрі емес. Біздің Шайырда бір мұғалім, садақада дабырлап сөзге қонақ бермей жатырған шалдарға «Тыныш!» деп ақырып жіберді деген бар. Қайтсін енді, әркім үйренген өз кәсібінің құлы. Басқаны білмеймін балаға ақыл айтып, шектен шығып бара жатырса ұрысудан өзі мұғалім болса, Жанекен қалай кенде қалсын, баласы алжып сақалы шықса да өзінен өнгесін, оған бәрібір баяғысындай бала болып қалады. Жанекеннің өндірісте жасайтын ұлы Берік түнімен қыдырып үйіне кеш келіпті.

«Түздегі май ішеді, үйдегі қан ішеді» деген, кемпір-шал оны түнімен уайымдап көз ілмей шығыпты.

Түске таман, ұйқысын қандырған Берік үйден шығып келе жатып, еркелеп аяғына оралған итін теуіп жіберіп «Осы итті ататын» депті.

Түннен ұйқысы шала, сіркесі су көтермей отырған Жанекен баласына тиісудің амалы табылып «Ата берсе, осы үйде басқа да ататын нәрсе көп» депті.

ЧЕРНЫЙ ИВАН

Кеңес кезеңінде әскери борышын өтегендер тек Қазақстанның ғана аймағында емес, дәм қайдан бұйырып, отан-ана қайда бұйырса сонда кете беретін.

Ол кезде сонау батыстағы Калининградтан бастап, Қиыр Шығыстағы Владивостокқа дейін біздің отанымыз саналатын. Әскер қатарынан оралғандар ел танып, жер көріп біраз еңселері көтеріліп қайтатын. Солдаттық өмірдің екі жылын орыс жерінде атқарған кейбір жігіттердің қазақшаны

«ұмытып» қалып, елге шүлдірлеп қайтқандары да болды. Олардың хикаялары өз алдына бір төбе.

Әскерден келген бір жігіттің қазақи болмысты, елінің тұрмысын ұмытып қалғандығы сондай, өзін құрметтеп жайған дастарханға шашылған бауырсақты қолына алып, таңғалып қарап отырып-отырып «Что такой сары домалақ» депті.

Сықиып Кеңес әскерінің киімімен келген ұлын көріп, оның аман-есен елге оралғанына қуанып жылап көріскен анасына ұлы «Мама не плачь» депті, сол кезде шешесі өзінің үстіне қарап «Мынаны айтасың ба, баяғы өзің кеткендегі бір плаш кой» депті дегендер сол замандағы біздің тұстастарымыздың өмірінен айтылған әзілдер болатын.

Он бес республиканың аумағы былай тұрсын, ол кезде Кеңес әскерінің етігі баспаған жер жоқ, жігіттердің әскери борышын өтеуге шетел асып кеткендері де болды.

Шығыс Азияда Моңғол жерінде, Шығыс Еуропада Кеңес үкіметімен ым-жымы бір социалистік лагерь елдерінің бәрінде дерлік КСРО-ның соғыс бөлімшелері тұрды.

Біздің Шайырдың бір жігіті дәм айдап Шығыс Германиядағы әскери бөлімшеге түсіпті. Туысқан республикалар жеріндегідей емес, шетелдегі әскери тәртіп қатал. Өз ішіміздегідей босбелбеуліктің ол жерде бірі жоқ, арасын тауып басың ауған жаққа жүре беру деген атымен болмайды. ГДР-дің немісін қаншама біздікі дегенмен, немістің аты – неміс, іштерінде не жатқанын құдай білсін, бүйірлерінде баяғы фашист аталарының кегі қайнап жатпасына кім кепіл? Арасында берілетін бой жазып қайтудың өзіне біздікілер топ-тобымен, бірқора солдат болып жүретін көрінеді.

Еуропаның аты – Еуропа, біздің одақтағыдай емес көлденең жатқан затты ұстап кету деген болмайды. Біздің солдаттар бір дүкеннің алдына келсе жабық екен, бірақ жанында жәшік-жәшік болып тұрған азық-түлікті көздері шалыпты.

Жігіттер жәшіктердің сұрауы бар екенін біліп тұрса да.

«Піскен астың күйігі жаман» бір-екі шұжықты ешкім көріп тұрмаған соң ала салыпты. Кім хабарлағанын құдай білсін, көп ұзамай бұларды полиция қуып жетіп, тінту жұмыстарын жүргізіпті. Қырсыққанда шұжықтың бірі біздің жігіттің қойнынан шығыпты.

Шұжықты салаң еткізіп суырып алып жатып неміс полицейдің бірі біздің жігітке «Черный Иван хулиган» деген екен.

36-НЫҢ ШӘЙІ

Шәйқорлықтан, шәй өсіретін Үндістаннан соңғы орынды біздің ауылдың кемпірлері алатын болар. Шәй ішудің де өзіндік реттері бар көрінеді.

Мысалы, жапондар шәйді белгіленген мөлшерден бір грамм да ауытқымай мұқият демдеп, дайын болған кезде үн-түнсіз отырып ішетін көрінеді.

Ал біздің қазақтар шәйдің қалай дайындалатынына көп бас ауыртып жатпайды. Он литр суды қайнатып жіберіп, құманға шәйді уыстап салып демдеп, әбден қызарып шыққан соң, сүт қатылған қою шәйді әңгімені сапырып отырып, тұмсықтары жіпсігенше тарта береді. Тер шықпаса – шәйдің батпағаны.

Ал білгіштер шәйда аздаған наркотиктің сесі барын айтады. Онда біздің ауылдың кемпірлерінің тоқсан пайызы наркоман шығар, бірақ ауысып сөйлеп, жынынан айырылған бақсыдай әрпіл-тәрпіл әңгіме айтып жүрген кемпір көргенім жоқ.

Шәй атамзаманнан бергі көшпенді халқымыздың шөлбасар сусындарының бірі.

«Шәй – ішсең көңілің жәй» дегенді біздің даналарымыз бекерден-бекер айтпаған. Марқұм менің шешемнің шәйдан басқа қорегі болған жоқ. Жаман шәй ішсе басын көтермей басыр болып жатып қалатын.

Түн жарымында жұмыстан келіп, біржар шыны ыстық шәй ішкім келіп, дайын болған кезде шешемді оятсам, «сағат қанша?» деп уақытпен санаспайды «Ішсем ішейінші, тамағым

құрғап жатыр еді» деп төсегінен сүйретіліп тұрып келе жататын. Біздің ауылдың кемпірлері жаман шәйдің сортын иіскеп қарап-ақ айта береді.

Жүрген жері күлкі, жүрген жері бір оқиға ауылда Сәнімгүл деген жеңгем бар. Жаздың бір аптапты ыстық күнінде, сол жеңгемнің қолынан асықпай жайланып отырып шәй ішуге, бес-алты шәйқор кемпір ойда жоқта сау ете түсіпті. Біздің Маңғыстауда жазда басқа тамақты білмеймін, шәй жақсы жүреді, тек бабымен құйып беретін келінге тап болса. Жеңешем жас, әлі бойына шәй сіңбеген яғни шәй талғамайды, сондықтан кемпірлердің талгамынан шығатын жақсы шәй үйінде жоқ болып шығыпты. Абырой болғанда үйден үнді шәйінің босаған қорабы табыла кетіпті. Сол қорапты дастарханға көз қылып қойып, тасадан 36-ның шәйін уыстап салып жіберіп, кемпірлерге сарылдатып құя беріпті. Шәй ішіліп болып шөлдерін басқан кемпірлер Сәнімгүлге алғысын жаудырып кете барыпты.

Шәйқорларды алдап соққанына жеңешем мәз болып отырса кемпірлердің бірі қайтып келіп «Сәнімгүл, суларын ашып кеткен бе, әлде жаңағы шәй 36-ның шәйі ма, жүрегімнің тырысып тұрганы» деп қайтадан шығып кетіпті.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖАҒДАЙ

Ауылдың кәрісі бар, жасы бар қолы бостардың жиналып. өткен-кеткенді қазбалап, алдағы күнге болжам жасап, сан қилы тақырыпта әңгіме-дүкен құратын орны – клубтың немесе гараж маңы. Ол жерде бәрі айтылады, бірін-бірі сөзбен жанап әзілдеп, енді бірі оналмай жүрген шаруасының жайын айтады. Кейбіреулер өз басына да, жұртқа да пайда бермейтін қыршыңқы әңгімелерді беталды жоқ төпеп, елді бездіріп жібереді. Кейбірі үнсіз тымпиып қана тыңдап, жүйкесін жұқаратпай-ақ мылқау адамдай тұра береді. Жалпы адам бейберекет сөйлей берсе, бір жер болмаса бір жерде алдырады, сөз білмесең тыныш тұрған ғой абзалы.

Ауылда бір сөзден ағат кеттің болды, тыңдап

тұрғандардың жауы сенсің, бәрі жабылып, қалай тығырыққа тықсырылып қалғаныңды сезбей қаласың. Ауылдағы көпшілік жиналған жердегі әңгіменің тақырыбы, теледидарды әр арнаға бір аударған секілді, аумалы-төкпелі болады. Біреу итжылғы болған бір жайды бықсытып айта бастаса, оның әңгімесі басына қонбаған біреуі сол бойда басқа бір, ананың тақырыбына үш қайнаса сорпасы қосылмайтын жайды бастап лағып кетеді.

Бір күні клуб маңына жиналғандардың бәрін айтып-айтып тоқтағаны, Иран мен Ирак жанжалы болыпты. Тұрғандардың бірі Иранды жақтаса, екіншісі өжектеп Иракқа болысып кетеді. Сөйтіп тұрғанда үшінші біреу Палестина мен Израиль жанжалын бастап жібереді.

Жалпы дүниежүзіндегі болып жатырған қақтығыстардың бәрі айтылып болған соң, өзін көп білемін деп есептейтін Тоқсан басын шайқап «Қиын, халқаралық жағдай қиын» деп жасалып жатырған сараптаманы қорытындылайды.

Сонымен әлден уақытта ертені кеш қылып, жапатармағай үйді-үйіне тарасады. Танертеңгі басқосуда айтылып «халықаралық жағдай қиын» деген құлағында қалған Уәли шал «бізде де соғыс басталып кетер-ау» деп уайымдай ма кім білсін, өзінен басқа тірі жанға ұстатпайтын радиоқабылдағышын іске қосады.

Уылдатып-шуылдатып радиотолқынды кешіп жүріп, бір күңіренген музыканың үстінен шығыпты. «Ойпырмай, мына бір музыка тіпті ерекше күңіреніп кеткен екен, шынымен халықаралық жағдай бүлінген болар» депті.

УАЗ-ДАҒЫ ДИСКОТЕКА

Маңғыстаудың еліне УАЗ деген көлік құт болды. Жол талғамайтын, өзіне ерекше күтімнің де қажеті жоқ. Жігіттер майын, суын қарап жіберіп қуа береді. О, баста УАЗ-дың үстіне кенеп ұстаған түрі болды, соңынан доғдырлардың жедел жәрдеміне арналған секілді, тұтас қаңылтырмен қапталған «крыйти» дегені қаптап кетті.

Әлемдік базардан орын ала алмаған, орыстардың осы көлігі біздің Маңғыстаудың даласына мәп болды. Мықтылығы мықты, бірақ майды үнемдеу жағынан шетелдің көліктерінен басып оза алмады. Сондықтан орыстың өз жерінде сұраныс азайып, шетқақпайлық көріп, өгейсіп қалды. Алушылар да айналып өте бастағасын, бағасы адам үрікпейтіндей арзансып, қалтасы жұқалу қазақтар үшін көліктің көкесіне айналды.

Ресейге УАЗ қуып келуге барған жігіттер айтады, Ульяновск шаһарындағы алып заводқа бара қалсаң, өңің қазаққа ұқсайтын болса болды, «Маңғыстаудансың ба, не болмаса Бейнеуденсің бе?» – деп сұрайтын көрінеді. Соған қарағанда ол заводтың саудадан шығып, жабылып қалмауына дәнекер болып, абыройын жауып тұрған біздің жігіттер болуы керек. Маңғыстау жігіттерінің аз-ақ алдында Моңғолдың жігіттері тұрған көрінеді.

Басқа жақты білмеймін, ақшасы тамағынан ауысып, қор айналса болды, біздің Шайырда УАЗ сатып алуға талаптанады. УАЗ-ы жоқ үй ауылда шамалы, бұрын айдалып, не төңкеріліп қайта жөнделгені болса да, аула сайын сүмірейіп біреуі тұрады.

Неде болса халықта болғаны жақсы, жазда ыстықтан аузың кеуіп, қыстың қара қатқағында бүрісіп, үлкен жолдың бойында қолыңды әркімге бір сілтеп мәшін тоқтатып тұрмайсың. УАЗ-дың ауыл жігіттеріне оңаша жеңіл-желпі отырыс жасай қоюға да болатын жақтары бар.

Біздің ауылдың бір топ жігіті көліктерін тасалау жерге қойып, оңаша өзді-өзді күбірлесіп отырса, үстеріне ауылдың бір шалы келіпті. Шалды жоғары өткізіп, аздап астарынан ауыз тигізіпті. «Қой» дейтін ешкім жоқ, қалай қанша отырсаң да ешкім кіржіңдемейді риза болған шал «Мынау бір таптырмайтын көлік екен, мұнда үйдегідей емес еркін, ойына не келсе соны жасайсың ғой» – депті. Сонда шопыр жігіт «айтатыны жоқ, мұның ішіне билеп те көргенбіз» – депті.

ДИРЕКТОРДЫҢ МАФИЯСЫ

Баяғының шалдары барар жерлеріне атқосшы ертіп жүрген. Барған жерінде атын әкеле қояды, дәрет алса құманын дайындап береді. Атқосшыны кез келген шал ертіп жүрмейді, атағы бар беделді шалдар, не қартайып жасы жеткен, адамның көмегінсіз қозғала алмайтын мүжәлсіздері. Атқосшы болып еріп жүрген шалдың дұрыс шал болса, жаман емес кәсіп, ішкенің алдында, ішпегенің артында, ешкімнен қағу көрмейсің. Ал шақшасы ұртынан төгіліп, ақсақалдылығы мардымсыз шамадағыларға еріп қажеті жоқ. Ол ит болса, барған жерінде ел сені де ит қылады.

Баяғы атқосшы балалардың орнын қазір, шопыр балалар басты. Бастықтардың лауазымы жоғарылары бар, онысы төмен болғанымен жоғарыларға ұқсап бағып жүргендері болсын, бәрінің басыбайлы шопырлары бар. Бастығы арам, зымиян болса өзіне шопырды, сұмдығына найза болмайтын өзі сияқтылардан таңдап алады. Не болмаса аңқау, оқыған тоқығаны жоқ надан, не ақылының бір орамы кемдерді таңдайды, ондайлардан оған келіп-кетер қауіп жоқ. Қазіргі бастықтардың құдай дегені жоқтың қасы, соған орай шопыры да құдайсыз болуы керек.

Ертеректе көрші совхозда менің Баракбай деген құрдасым директордың шопыры болды. Алтыншы кластан соң көп оқып жарытқан жоқ. Ол кездегілердің басы сабақты қабылдамайтындарының жетіп жығылатын оқу орны Таушықтағы СПТУ-82 еді, соны оқып шопыр болды. Үй жағдайына байланысты әскерге де барған жоқ.

Мұхтар Шахановтың қорықпайтын – түсінігі жоқтардың қатарын көбейтіп жүрген адамдардың бірі. Ал қазіргі бастықтарға сондай шопыр керек. Директор не жасап жатырса да оның шаруасы жоқ, көлігінің рөлі бұрылып, дөңгелегі дөңгелеп тұрса болды.

Бірде директор өзінің тонның ішкі бауындай араласып, жең ұшынан жалғасып жүрген сыбайластарын шақырып қонақ қылыпты. Қонақтар кеткесін, төрт сағат бойы мұның

итіне ұқсап мәшінінің көлеңкесінде жатқан Баракбайға ас құйыпты.

«Шаруаның бәрінің бітуі сенің арқаң, шаршап жүрген шығарсың алып жібер» деп арақ ұсынып, қонақтардан қалған оны-мұны тамақтарды алдына қойыпты. Баракбай бастығы ұрықсат бергесін араны ашылып кетіп, үйіне әрпіл-тәрпіл сөйлеп мас болып қайтыпты. Үйіне келіп қойдан жуас келіншегіне тиісіп, балаларын шулатып, көрші-көлемнің көзіне түсіпті.

Ертеңіне сау алғасын әйелі «Сорлы-ау мұның не, бастығың лақтырып тастаса қайтесін» деп ұрысса, түйсіксіз Баракбай «Қорықпа кемпір, біз директордың мафиясында жүрген адамбыз» деп қарап тұр дейді.

ТАЗА АРАҚ

Он сегіз мың ғаламда, тіршілік иелерінің арасында адамнан өткен есте сақтау қабілеті төмені жоқ шығар. Жас кезінде дүниені бүлдіріп жүріп, қазір дым білмегендей тымпиып өзінен кейінгілерге ақыл айтып жүргендер қаншама?

Менің ойымша жастарға ақыл беру үшін шамалы шегініс жасап «Мен осының жасында қандай болдым, ешкімге жайсыздық жасағаным жоқ па?» деп өткеніне шолу жасағаның дұрыс секілді. Оның жасында ақылың асып, елді аузыңа қаратып жүрсең онда айта бер, қашанғы айтасың. Жасыңда отты отқа, суды суға құйып жүрсең, біреу соныңды бетіңе басып қораға тықпай тұрғанда қоя ғой. Қазіргі заманда ең арзан дүние ақыл тәрізді маған. Баяғының шалдары айтқан «Әке тұрып, бала сөйлегеннен без» деп, «Ол былай ғой» деп сұқ саусақтарын шошандатып, балалардың бапаларына ақыл айтып жүргенін де көріп жүрміз. Қысқасы, қазір бір адамға екі данышпаннан келіп тұрған дәуір болды. Біздің бір көрші шал болды ауылда, сәл қолы не ауызы босай қалса, жарып бара жатырған ақыл ол жарықтықты. Ол шалдар әлемді жалпағынан басып шайқап жүргенде, біз де есімізді дұрыс біліп қалғанбыз. Ішкен арағының мөлшерін шамалап айтсақ

Каспийдің десек сәл артықтау болар, тартылып қалған Аралдың суындай анық болады.

Сол шал бір күні кенже баласын, жеті атасынан бері қарай сықпыртып боқтап, ұрсып жатыр. Арасында нервiсi бастапқы деңгейiнен жоғарылау көтеріліп кетсе, баласының жанына қалшылдап, ұрмақ ниетпен барып қайтады. Бірақ ұрмайды, баласы да қара жаяу емес ұр да жық о жар неме, өзін салып қалып жалп еткіземе деп сескенеді.

Сөйтсе баласы ішін алып, түнімен көрші үйді терезесін қағып жатқызбапты. Көрші үйдің үріп ауызға салғандай әп-әсем қызы болса керек. «Ғашықтың тілі – тілсіз тіл» жігіт сау кезінде үндей алмайды, аздап ұрттаған соң кеудедегі жаңа тұтанып келе жатырған махаббат оты «лап» ете түспей ме? «Ұшқыннан жалын қаулап» сол екен көршінің терезесін қақтырып жүрген.

Шалының түкірігі шашырап өршіп бара жатырған соң кемпірі «Әй, сен алжыған күні кеше емес пе еді, мені алған соң он жыл өткенде, сақалың құрағанда ішіп алып, «екіспедисияның» орыс қатынын тырқытып түнімен қуғаның, бұл әлі бала ғой қызықтап жүрген шығар, қоятын уақытың жетті ғой енді» деді шалын ата жаздай қарап. Кібіртіктеп қалған шалы, манағы тоқтамастай қарқын алып кеткен ашуды эзер тоқтатып, кемпіріне жаныраң-жапыраң қарап «Сен кемпір балаға орынсыз ара түспе, мен ішсем ол кезде арақ таза болды ғой» бопты бар тауып айтқаны.

«SOVEREIGN» МЕН «ҚАЗАҚСТАН»

Ауыл әкімінің кеңсесі жанында бір топ ауыл адамдары оны-мұны әңгіме етіп тұрса керек. Әлгілердің ішінде қашаннан мұнайшы болып өндірісте жасайтын мақтаншақтау жігіт, майлығын-шайлығын айтып, дарақылана күліп көшені басына көтеріп, ерекшеленіп тұрыпты.

Сөз арасында қалтасынан қорабы жалтыраған темекісін шығарып (оны да көрсетіп қалу керек) қоқырайып тұрып «Япырым-ай пастаянны «Қазақстан» шегетін едім, білмей жүр екем, мына «SOVEREIGN» тартқалы жақсы болып

жүрмін» – депті. Ана жылы темекі атаулы жоқ болып кетіп есектің қиын шеге жаздағаны жадында жоқ, адамға сәуе бермесе қиын ғой.

Мақтаншақ жігітпен нағашылы-жиенді ойнайтын бір шал, бетінде әзілдің нышаны жоқ таңырқай қарап тұрып «Бәсе, өңің кіріп қалыпты» – депті

МӘДИНАНЫҢ БИЛЕТІ

Абысын-ажынды бір топ келіншек, бірінің үйінде кезекті сағат 4-тің шәйін ішіп отырыпты. Әңгіме әртүрлі тақырыпта өрбіп жатыр. Ауылды қойып ауданды жағалап, арагідік қаланы шарпып өтіп, арасында шетелдерге шолу жасап қояды. Арасында ауылға қайта бір соғып, қандай жігітпен қай қыздың жүретіні, кіммен-кімнің ұрсысып қалғанын төңіректеп өтеді.

Бабына келтіріле сүт қатқан шәйға терлеп бусанып отырған бір келіншек «Біздің қалаға Алматыдан көп әншілер келіп жатырған көрінеді, ішінде Мәдина Сәдуақасова да бар екен» депті бір қозғалып, аяғын созып жатып.

Үнемі қалжыңы арылмайтын қылжақбас тағы бір келіншек «Билет жоқ, билет жоқ деп ән салатын қыз ба, ақыры бір жерден тапқан болды-ау» – депті.

РНН МЕН СИК

Бірі ауылда, бірі қалада тұратын екі құрдас жігіт өндірісте мұнайшы болып бірге жұмыс жасайды екен.

Жұмыс арасында бірі қаланың тірлігін, екіншісі ауыл жайлы әңгіме қозғап отырыпты.

Ауыл жігіті қалалыққа «Он бес күн бойы қалада не бітіресің біздікіне келіп ет жел, шұбат ішіп қайтпайсың ба?» – дейтін көрінеді, баяғы далалық дархан көңілмен.

«Мен барғанда өзің ауылда болмай қалып, әйелің кіргізбей жүрмей ме?» – депті қалалық құрдас, бейтаныс адамды үйінің маңынан жүргізбейтін өз тірліктеріндей көріп.

Жұмыс орнына бағыт алып, орнынан тұрғалы жатып ауылдық құрдас «Әйеліме ескертіп кетермін, дегенмен де нағыз кіргізбей жатырса РНН мен СИК-ті көрсетерсің» – депті.

БЕРИВАННЫҢ ПРОБЛЕМАСЫ

«Көктемнің он жетінші сәті» деген Штирлицтің киносын көргенімізде «Ойбай, мынау қашан бітеді?» деп сарыуайымға салынғанбыз.

Рита, Бобби, Гита мен Зиталар бар, баяғы кейіпкерлері еңіреп жылап тұрып шырқай жөнелетін үндінің фильмдері көзден бір-бір ұшты. Сол үнді кинолары патшалық құрып тұрған дәуірде ауылда бір жеңгеміз, Үндістанда жер сілкінгенін естігенде үш күн төсек тартып жатып қалыпты. Кішкене тақыл болып, басын көтергенде алғаш сұрағаны «Митхун деген бала аман ба екен?» болыпты.

Көретін қызығымыз әлі алда екен, «Изаура Күң» фильмінен басталып кеткен телехикаяларды әлі көріп тауыса алмай жатырмыз. Бразилияның «Жабайы Розасы», «Қарапайым Мәриясы» ауылдың келіншектерінің туған сіндісіндей болып кетті. Олар жыласа жылап, күлсе күліп, қайғырса тамақ батпай біраз әуре-сарсаңға түстік.

Еліктеуден алдына жан салмайтын қазақтар, сол хикаялардан соң «шортик» деген киімнің барын көріп, бұты бұралған сарықарын бәйбішеден бастап, қырма сақал қырықтағы жігіттерімізге шейін, жарассын-жараспасын шортиып киіп алдық.

Өзі оңбай жүрген қазақшамызға енді «Фазенда» «Ранчо» деген терминдер сыналасып сіңіп кетті.

Есімізді алған Оңтүстік, Солтүстік Американың телехикаяларынан соң, ішектей шұбатылған Түрік пен Корейдің кинолары көрсетіле бастады.

Арасында бір-екі қара тепкі салып, біздің киношылар да «Қилыс» пен «Шегірткелерін» көрсетіп көрермендердің тамырын басып көрді.

Сөйтіп жүргенде телевизорды ашып қалсаң, қаптап жүрген орыстың бандыларынан көз ашпауға айналдық.

Енді келіп мән-мағынасы жоқ теле хикаяларды, қазақшаға кадрдың сыртында тұрып аударып, қара терге түсіп жатырмыз. Аударғанда балаларымыз үлгі алатындай. қыздарымыз қылықты бола түсетіндей жөні түзу фильм болса ғой, қатындарын шұлғауша ауыстыратын түріктің несі қызық.

Аудармашылар да санаулы төрт-бес адам. «Қыналы қардағы» есалаң Қамбар бірде кәріс, бірде неміс болып сөйлеп жатады.

Түріктің бір киносында «Сен кеше Илханмен неге сүйістің?» деп сұраса оған жауап «Ия, мен де оны қаламап едім» дейді түйеден түскендей етіп, сондай әңгіме болып па?

Я болмаса ешкім ұрмай-соқпай еңіреп жылап отырған қызға жігіті келіп «Бәрі дұрыс па?» – дейді. Мен мұндай сұрақты көбіне-көп сантехниктердің ауызынан естуші едім. Олар әжетханада су жүрмей қалғанда осылай деп сұрайтын. Фильмдегі кейіпкерлер күлсе күліп, жыласа жылап аударатын баяғы шебер аудармашылардан ұрғында жоқ, олардың орнын робот аудармашылар басқан.

«Бұлары несі екен?» деп сұрағанымда бір қыз «осы заманда осылай сөйлейді» дегені беті былш етпестен. Қай елдің фильмі болмасын орыстар өз тілдерінің қаймағын бұзбастан шебер аударарды. Сонда заман қазақ тілінің басына ғана қара бұлт төндіріп тұр ма? Қазақшаға аударылған басқа елдің киносы басталса, бүгінде телевизорды ауып тастайтын жағдайға жеттік. Ол қазақ тілінен безгеннен емес, адамды жынды қылатын аудармашылардың былшылынан. Қазақ тіліндегі аударылған киноны көріп отырып, орысшаға аударылған фильмге жылап көрісетін болдық. Өзіміз өнжейлі жарытып кино түсіре алмаймыз, енді келіп біреудің түсіріп қойғанын, өзі аржағында оңбай тұрса да қазақшаға аударып, онан әрмен итке тастағысыз қыламыз. Шетелдің дүниелерін көрген жақсы, іргемізді қымтап тастап отырғанда да шыққан мүйіз жоқ, себебі әлемдегі адамдардың мүддесі ортақ болуға айналып келеді. Бір кемпірден «Өткендегі күйеуге кеткен

қыздарыңмен араластыңдар ма?» десе шешеміз «Ол қыз, ол қыз-ау, оған Бериванның проблемасы қосылды» деген екен.

АЛЖЫҒАН СИЫР

Күні бойғы тірліктің күйбеңінен шаршаған бір жігіт, кешкі ас алдында тынығып жатыр екен. Келіншегі қашанғы тездетейін десе де, қазандағы еті пісіп болмапты. Еркегі де бір «дыз» етпе шыдамсыздау неме екен, қайта-қайта қазан-ошаққа мойнын созып қарағыштай беріпті. Әйелі байғұс қайтсін енді піспей жатқан етке, қазанға түссін бе?

Күйеуінің алдында өзін ақтап алғысы келген ол «Құрымбай құрдасың жас сиырдың еті деген соң, бір жілігін ала салып едім» – депті.

Өзі ашқұрсак, ашуы терісіне сыймай ұрынарға қара таба алмай жатырған күйеуі «Ол ит саған, сиырын алжыған деп қайдан айтсын» – деген екен

РЕКС ПЕН ВАЛЬС

Бір жылдары күзететін қора-қора қойы болмаса да, біздің ауылда ит ұстау әдетке айналды. Күшік пен иттен мал жинайтын көбінесе балалар. Ісің түсіп қай үйге барсаң да, алдыңнан арсылдап иті бірінші шығады. Біреудің үйіне бармастан бұрын иті бар ма, жоқ па соны білуің керек. Абайламай барып қалып, итке таланып қызыл қан болғандарды талай көрдік.

Қай мейрам екені дәл есімде жоқ, амалдың кезі ме, әлде Жаңа жылдың қарсаңы ма Кеңес деген біздің ауылдың жігіті қол ұшын беруге, шет жақта тұратын ағасының үйіне бармақ болыпты. Ойында дәнеңе жоқ ысқырып қойып келе жатырған ол үйге тақалғанда барып, ағасының үйіндегі аулаға тірі жанды жолатпайтын, Рекс деген иті бары есіне түсіпті. Ауланың шарбағынан байырқап қарайды, ит көрінбейді. «Рекс, Рекс» деп екі-үш қайтара дауыстайды, жоқ өлі тыныштық. Рексті ағасына еріп барғанда күшік күнінде бір

көргені бар. Одан бері де бірталай уақыт өтті, иттің мұны танып-танымауы дүдәмалдау, сонда да «құдай сақтасын» деп, жан-жағына қырағылау қарағыштып аулаға енеді. Енген соң да иттің атын атап дауыстайды. «Иттің аты – ит, қаңғып біржағында жүрген болар» деген оймен жеделдетіңкіреп келіп сыртқы есікті ашып қалады. Не болғанын Кеңестің өзі айтады «қапелімде түсінбей қалдым» деп. «Кішкенеден соң есімді жиып қарасам, менімен вальс билеп жүрген адамдай, алдыңғы екі аяғымен иығыма асылып алған Рекс тұр екен»дейді. Вальсті ер адаммен ер адамның билеуі, әйелдер қат болып қалғанда болмаса сирек жағдай. Елестетіп қараңызшы, иығыңызға асылып, еркек те емес, әйел де емес тісі ақсиып, тілі салақтап қабаған қасқыр ит тұрса қандай күй кешер едің. Дегенмен иттің есі бар хайуан ғой, күшік күнінде көрсе де Кеңесті есінде сақтап қалған, айбат көрсетіп залал салмапты. Ауылда қабаған деген тізімде Рекстің атағы бар, оқыс қимыл жасап қашып кетуге мүмкін емес. Иттің алдыңғы аяғынан, Вальс билеп жүрген қыздың қолын ұстағандай болып тұрған Кеңестің дауысы дірілдеп тұрып айтқаны «Рекс біз ағайынбыз ғой» болыпты.

ШЕКТЕУЛІ ЖЫЛДАМДЫҚ

МАИ бекеті .Бақылау үйшігінің жанынан, өткінші көліктер үшін орташа жылдамдықты 20 шақырым сағат етіп бекітіпті. Полицейлер тоғыз жолдың торабы болғандықтан өткен-кеткенді асықпай қарап, ұңғы-шұңғысына дейін тексеруге ыңғайлы болсын деген болу керек.

Кең сахараның төсінен 100-120 шақырым сағат жылдамдықпен айдарыңнан жел есіп келе жатырғанда, оқыстан тасбақа жүріске түсіп қалғанда жігерінді құм етпей ме?

Бір күні ауылдың егделеу шопыры бекет жанынан өтіп бара жатырса, оны тоқтатқан инспектор жігіт «Аға, сіз жол тәртібін бұзып «жиырма беспен» келесіз» – депті.

МАИ қызметкерінің бетіне оқырая қараған шопыр «Айналайын, бұратала мәшінімізді итеріп өтетін қылсаңызшы» – деген екен.

Жүргізушілердің жүрісіне қолайсыздық жасаған жол ережесі, олардың наразылығын тудырып, кейіннен орташа жылдамдық 40 шақырым сағат болып өзгертіліпті.

ТАР ШАЛБАР

Ауылдан келген жігіт базар аралап жүріп, бір шалбарға көзі түсіпті. Адам осы заманғы киімнің жақсы-жаманын айырып бола ма, былай қарағанда тігісі, үлгісі жаман емес екен, алуға бекініп киіп жіберіп айнаға қараса қырсыққанда тарлығы байқалыпты. Тікесінен-тік жүретін біреу болмаса, тынымсыз қозғалысы көп ауылда тар киім қол емес. Оқыс отырып тұрғанда «дар» ете қалуы әбден мүмкін.

Тіпті әр жерлері тосырайып балеттің әртісіне ұксап кетіпті. Онымен ауылдың шетіне кіргеннен-ақ қатар жігіттердің әжуасына ілінесің. «Бәленше балетке жұмысқа жүріпті» деп біреулері айта салуы ықтимал.

Саудагер келіншекке тауарының өткені керек, қайтерін білмей пұшайман боп тұрған бұған «Ағай алыңыз өкінбейсіз, бір жуған соң кеңіп кетеді» – депті.

Шалбарды шешіп қайта беріп жатырған жігіт «Жуып кеңітіп қой, ертең келіп алып кетермін» – депті кетіп бара жатып.

ТОМПАҚ АУЫЗ

Бет әлпетінде болсын, тұла бойында болсын, ерекшеленіп тұрған оғаш бітімің болса ауыл адамдары көргіш келеді. Содан болар ауызы томпайып, біреуге үнемі бұлданып тұратындай көрінетін Бөпіш кемпірдің келіні Болдықты, ауылдың үлкен-кішісі «томпақ» деп атап кеткен. Атына заты сай «томпақтың» томпақтығымен бірге ұрыншақтық мінезі

тағы бар. Таңертеңгілік ұйқысы қанбай қалсын, немесе шәйдің уақытын өткізіп алып басы ауырсын мейлі, өшін момын енесінен алып жатырғаны.

Жуастан жуан шығып, үндемей жүріп-жүріп, анда-санда Бөпіш кемпірдің де келінін «нокаутқа» жіберетіні бар. Бірде Болдық келін, көшеге шыққанда киетін біркиер дұшпанкөз көйлегін, үй-ішін түгел қопарып таба алмапты.

Қуыс-қуыстың бәрін ақтарып, жасар шарасы таусылған келін ақыр соңында, таңғы шәйін бейқам ішіп отырған енесіне «Жайыңа тұрған осы үйдің дүниясын былайда-былай аударыстырасың да жүресің, үйімде жүргенде еш жерім ауырмайтын, осы үйге келіп ауру болдым» – депті.

Нанның қабығын шәйға жібітіп қаужап отырған кемпір «Сенің аузыңды да томпайтқан мен бе?» деп тұмсықты бір тартып жіберіп, ішіп отырған шәйін «спокойны» жалғастыра беріпті.

БАЙЛЫҚ

Біздің ауылда Күнімше деген жеңгеміз бар. Құдай етегінен беріп он баланы дүниеге әкелген, солардың тілеуін тілеп біреуден ілгері, біреуден кейін кешіп жатырған қоңыр тірлігі бар. Жұрт мына заманда, бір-екі баланың өзін күй айтып әрең бағып отырғанда, жеңгеміз бар-жоғын білдірмей, шалымен екеуі бар тапқандарын ұқсатып, жоққа мойымай жүріп жатыр. Балалары да жүдеулеу тірлікке мойынұсынып бейімделген. Үлкендеріне сыймай қалған киімді кішілері киіп, жылтыраққа көңілдері алып-ұшпай, біріне-бірі тіркесіп өсіп келеді. Осы күнгінің адамының үлкенінің де, кішісінің де, бір жыны телевизор емес пе? Балаларын кез келгеннің үйіндегі, бар әлемді көз алдына айнытпай әкелетін көгілдір әйнекке телміртпей біреуін алу, Күнімшенің көптен бергі көңілінің түбінде жатқан түйткілі еді. Топырлап кіріп-шыққаныңды жақтырмайтын көршілердің қытымыр мінезділері тағы жоқ емес.

Бүгін сары ала таңнан тұрып, ауыс-түйістен сығымдап

жиган азғана пұлын жанына басып «Қала қайдасың?» деп тартып кетті.

Балаларын әркімнің босағасында телміртіп, көптен арман болған, қорабы жалтыраған шетелдің телевизорын алып тынды-ау әйтеуір.

Қазексімнің кейде адам таңданбайтын нәрсеге басын шайқап таңданатыны бар, әлде бұлар да телевизор сатып алып елдің алды болып кетер деп көпсініп тұрма, қарсы жолыққан Жанымгүлдің әй жоқ, шәй жоқ «Мә, Күнімше сіздер де телевизор алғансыңдар ма?» – дегені.

Телевизорды үпірлеп-шүпірлеп кезектесіп көтеріп, қуаныштан жарылайын деп мәз болған балаларының соңын ала келе жатырған Күнімше «Бізді де жұрт бай екен деп ойласын деп алып жатырғанымыз ғой» – деді.

«СТО ТРИДЦАТЬ ОДИН М»

Маңғыстауда ертеректе бір ауылдың жанына көшпелі экспедиция келіп қоныстаныпты. Бірде ауылдың бір ашкөз сиыры әлгілердің жуып жайып қойған кірлерін түсіріп, ашық тұрған шикілі-пісілі азықтарын жеп кетіп әбден зықыларын кетіріпті. Сиырмен ерегесіп абырой таппасын сезген экспедиция бастығы, ауыл советке шағымданыпты. Хабар-ошарын мал қарағандардан естіп-біліп көңілдерін бірлеу үшін ауыл адамдарының қалың резеңкеге ойып есімдерін жазып, сиырларының мойнына салбыратып іліп жіберетіні бар-ды.

«Мойнында белгі, жазуы бар ма?» – деп сұрапты ауыл совет.

«Да, да есть, там написано, сто тридцать М» депті экспедицияның бастығы.

Мал иелері көбінесе өздерінің есімдерін жазатын болғандықтан, әлгі жұмбақ жазуға түсінбеген ауыл совет, көлігіне міне сала құйындатып жетіп барса, сиырдың мойнындағы белгідегі жазу ІЗІМ деген шалдың аты екен.

ДҮНИЕНІҢ ЫЛҒАЛЫ

Асубайдың арақтан аузының кепкенін көргендер ауылда некен-саяқ болар. Ол мас болып құлап та қалмайды, болмаса біреумен сөзге келіп төбелесіп жатқанын тағы көрмейсің. Бірақ айлап-жылдап ауызы құрғамайтыны рас.

Бірде реті болмай қалғанын, жоқ әлде ешкім ұсына қоймады ма, қайдам әйтеуір бір арасы болып Асубай құлантаза сап-сау тұрса, көрші кемпір жанынан өтіп бара жатып «Бүгін неғып сау тұрсың, әлде дүниенің ылғалы тартылып қалды ма?» депті.

ҚОЙ МАШҚАРА!

Анау бір жылдары барлық мекемелерде, жыл соңына қарай жасаған жұмыстарынан есеп беретін үрдіс болған. Қия шабуыл жиналыс, қара терге түскен мекеме басшылары жау шапқандай қапылады екен. Жиналыстың адам үркетіндей атауы бар – есеп-беру сайлау жиналысы. Жыл бойы не бітірдің, нені қираттың, бәрінен есеп бересің. Жұмысыңнан ши шығып, есебің қисық болса, он жерден құдай болсаң да қарамайды, қызметіңнен қол сұрткен майлықтай лақтырып тастайды. Ең қорқыныштысы сол. Аудандық байланыс бөлімшесінде жиналыс болып, бір ауылдық бөлімшенің жасаған жұмыстары тыңдалыпты. «Бәлен айда бәлен жеделхат иесіне тапсырылды, түген адамға хат-хабар уақытында жеткізілді» деп пошта бастық желпініп саулата жөнеліпті. Қолында онысын дәлелдейтін еш құжаты болмапты.

Онысын сезіп қалған аудан басшысының бірі «Соларды нақтылап сандармен айтыңызшы» – депті

Сасып қалған пошта бастық «Несін санап тұрайық, кой машқара» – деген екен.

АУЫЛДАҒЫ СВИДАНИЯ

Совхоз орталығынан қашықтау, бір түпкірде жатқан шағын ферма орталығында, бар болғаны отыз шақты шаңырақтай тұрады. Ауылда жас қыз бен жігіт бірін-бірі ұнатып қалып оңаша кездесіп жүріпті. Алақандай ауылда басқан адымың санаулы, сонда да екеуі есебін тауып жолығатын көрінеді. Көзден таса отыра қоятын бау-бақша деген атымен жоқ, тек маусымында болмаса жабық тұратын қой қырқатын пункт бар екен, екеуі соны паналап ғашықтық күндерін өткізіп жүріпті.

Әлгілердің кездесіп жүрген тұрағын сезіп қалған бір жігіт «осылар не айтып жүр екен?»деп білуге өте құштар болып, пунктке күн барында ертелеу барып, тығылып жатыпты. Қараңғылық түсе әуелі ғашық жігіт келеді, біраздан соң аңсатып қалыңдық келеді. Одан кейінгі әңгіме былай өрбіпті:

– Неғып жүрсің? – дейді жігіт

– Қой тек жай, бір лағымыз бүгін қораға келмей қалды, – дейді қыз.

– Біздің де бір тоқтымыз жоқ, көзінде болсын, – депті жігіт шығып бара жатып.

Кешкі асын ішпей, қойдың шуашы сасыған пунктте, бірнеше сағат тығылып жатқандағы куә болған, ауылдағы свиданияның түрі әлгіндей болыпты.

АКУЛАНЫҢ ШАБУЫЛЫ

Жаздағы шөп шабу науқаны кезінде, бір топ шөпшілер теңіз жағасында қостанып тұрыпты. Арасын тауып теңізден балықтарын аулап, қазандықтарын алып тұрады екен. Маңғыстау теңізге тиіп жатырғанымен, жігіттердің ішінде ғұмыры аяқтарын теңізге салып көрмегендері бар көрінеді. Ішіндегі әлгідейлері түнеріп, жұтып қояйын деп жатырғандай көрінетін теңізге баруға жүректері дауаламайды. Бірақ табақ, табақ болып алдына келген балық етіне ұялмай қол салу үшін, көппен ілесіп теңізге шығу керек. Балыққа салынған ау,

ДҮНИЕНІҢ ЫЛҒАЛЫ

Асубайдың арақтан аузының кепкенін көргендер ауылда некен-саяқ болар. Ол мас болып құлап та қалмайды, болмаса біреумен сөзге келіп төбелесіп жатқанын тағы көрмейсің. Бірақ айлап-жылдап ауызы құрғамайтыны рас.

Бірде реті болмай қалғанын, жоқ әлде ешкім ұсына қоймады ма, қайдам әйтеуір бір арасы болып Асубай құлантаза сап-сау тұрса, көрші кемпір жанынан өтіп бара жатып «Бүгін неғып сау тұрсың, әлде дүниенің ылғалы тартылып қалды ма?» депті.

ҚОЙ МАШҚАРА!

Анау бір жылдары барлық мекемелерде, жыл соңына қарай жасаған жұмыстарынан есеп беретін үрдіс болған. Қия шабуыл жиналыс, қара терге түскен мекеме басшылары жау шапқандай қапылады екен. Жиналыстың адам үркетіндей атауы бар – есеп-беру сайлау жиналысы. Жыл бойы не бітірдің, нені қираттың, бәрінен есеп бересің. Жұмысыңнан ши шығып, есебің қисық болса, он жерден құдай болсаң да қарамайды, қызметіңнен қол сұрткен майлықтай лақтырып тастайды. Ең қорқыныштысы сол. Аудандық байланыс бөлімшесінде жиналыс болып, бір ауылдық бөлімшенің жасаған жұмыстары тыңдалыпты. «Бәлен айда бәлен жеделхат иесіне тапсырылды, түген адамға хат-хабар уақытында жеткізілді» деп пошта бастық желпініп саулата жөнеліпті. Қолында онысын дәлелдейтін еш құжаты болмапты.

Онысын сезіп қалған аудан басшысының бірі «Соларды нақтылап сандармен айтыңызшы» – депті

Сасып қалған пошта бастық «Несін санап тұрайық, қой машқара» – деген екен.

АУЫЛДАҒЫ СВИДАНИЯ

Совхоз орталығынан қашықтау, бір түпкірде жатқан шағын ферма орталығында, бар болғаны отыз шақты шаңырақтай тұрады. Ауылда жас қыз бен жігіт бірін-бірі ұнатып қалып оңаша кездесіп жүріпті. Алақандай ауылда басқан адымың санаулы, сонда да екеуі есебін тауып жолығатын көрінеді. Көзден таса отыра қоятын бау-бақша деген атымен жоқ, тек маусымында болмаса жабық тұратын қой қырқатын пункт бар екен, екеуі соны паналап ғашықтық күндерін өткізіп жүріпті.

Әлгілердің кездесіп жүрген тұрағын сезіп қалған бір жігіт «осылар не айтып жүр екен?»деп білуге өте құштар болып, пунктке күн барында ертелеу барып, тығылып жатыпты. Қараңғылық түсе әуелі ғашық жігіт келеді, біраздан соң аңсатып қалыңдық келеді. Одан кейінгі әңгіме былай өрбіпті:

– Неғып жүрсің? – дейді жігіт

– Қой тек жай, бір лағымыз бүгін қораға келмей қалды, – дейді қыз.

– Біздің де бір тоқтымыз жоқ, көзінде болсын, – депті жігіт шығып бара жатып.

Кешкі асын ішпей, қойдың шуашы сасыған пунктте, бірнеше сағат тығылып жатқандағы куә болған, ауылдағы свиданияның түрі әлгіндей болыпты.

АКУЛАНЫҢ ШАБУЫЛЫ

Жаздағы шөп шабу науқаны кезінде, бір топ шөпшілер теңіз жағасында қостанып тұрыпты. Арасын тауып теңізден балықтарын аулап, қазандықтарын алып тұрады екен. Маңғыстау теңізге тиіп жатырғанымен, жігіттердің ішінде ғұмыры аяқтарын теңізге салып көрмегендері бар көрінеді. Ішіндегі әлгідейлері түнеріп, жұтып қояйын деп жатырғандай көрінетін теңізге баруға жүректері дауаламайды. Бірақ табақ, табақ болып алдына келген балық етіне ұялмай қол салу үшін, көппен ілесіп теңізге шығу керек. Балыққа салынған ау,

шамамен жағадан екі-үш шақырымдай қашықтыққа салынады. Себебі, бұлар тұрған жаға таяз, шөпшілердің қайбір қайығы дайын тұр, жаяулатып кешіп баруға тура келеді. Теңізден иманы ұшып қорқатын Өтембай, сылтау тауып жағада қалып қояды, немесе су тілерсектен келетін шамада «аяғым сырқырап барады» деп кері қайтатын көрінеді.

Бірде орта жолдан кері қайтып, топтан ұзай бергенде тракторшы Аяп «Өтембай, жолда акула шабуыл жасап, жарып кетіп жатырса, бізге ренжіме» – депті.

Көзіне кинодағыдай тістері ақсқан акула елестеп кеткен Өтембай «Жайратса осылармен бірге жайратсын» дейтін болуы керек, лажысыз топқа қайта келіп қосылатын көрінеді. Каспийден акула не алсын, Өтембайдың бейнетіне қаңғып басқа теңізден келмесе?

ПРОСТЫ МАРИЯНЫҢ СЫРҚОСЫ

Ауылда бір шағын той болып жатырса керек. Ошак басында бауырсақ пісіріп отырған келіншектер, бауырсақты пісіріп те, әртүрлі тақырыпта әңгімелерін айтып та үлгеріп жатыр. Сөйтіп отырғанда ноқтаға толықтау, білегін түріп, көйлегінің етегін ышқырына қыстырып алған Күнім әңгімені, кешегі телевизордан болған киноға аударып жіберді. Кесіп отырған қамырды табағымен ысыра салып «Байғұс-ай, кеше Просты Мария қатты ауырды» деді, кәдімгідей өзі де ауырсынып.

Қазанда әңкі-тәңкісі шығып қуырылып жатырған қызыл бауырсақты қолы-қолына жұқпай былғап тұрған Айнаш мандай терін сыпырып жіберіп «Ауырмай қайтсін, осы кино басталғалы отырып бір ыссы тамақ ішкен жоқ» – депті.

МИНАҒА ТҮСКЕН ШАЛ

Соғыс жылдары ауылдың бір шалы, аяғын тізесінен беріп үйіне қайтыпты. «Бастан құлақ садаға» ауылға жаны аман келген соң ағайын-тумалары «шүкір» десіпті. Соғыстан келу әмейі бір сапардан келу емес, әркім көрпесіне қарай көсіліп, үйлерінде барларын қойып қонақ етіпті. Ол кезде үйіп-төгіп дастарханға қоятын не бар дейсің, тары-мары, қолдан шайқаған май-сайларын көрсетіп, әйтеуір қонақтықтың рәсімін жасайдыдағы. Шәй ішіліп болған соң шалдың аяғына қарап отырып үй-ішіндегілердің бірі «Аяғыңды қалай алдырып жүрсің?» – дейді. Шал сау аяғын жинап жатып «атакаға шығып келе жатқанда минаға түсіп қалдым» – дейді. Ауыл адамдарының мина жөнінде түсініктері шамалы «Мина деген не пәле?» – дейді үрейленіп. Тарыны дастарханның ортасына үйіп жіберіп, үстіне кәдімгі қойдың кепкен ащы құртын қойып, бар пәрменімен әлгі үйіншекті періп келіп қалады. Тары бұрқ етіп жан-жаққа шашылып кетеді.

Минаның не екенін іс жүзінде көрсеткен шал «Мина деген примерні осындай болады» деп жантайып жата кететін көрінеді.

ҚҰДАЙҒА ДА КӨЛІК КЕРЕК

Шопыр Есен совхоз конторына еңсесі түсіп, ілгері басқан аяғы кері кетіп зорға келеді. Алғанына көп бола қоймаған, совхоз сеніп берген «Газ 53-ті» төңкеріп алды. Сәл жаңбыр шықтаса болды, жүргізушілерге бейнет болатын «Құртұрмастың» құлауынан, мәшіні бұл тежегішті қанша жанталасып басса да ырқына көнбей, сырғыған күйі, жолдың қапталындағы терең сайға төрт «аяғы» аспаннан келіп кептеліп қалған. Әйтеуір көретін жарық күні бар екен, сыртынан көргендерге адамның тірі қалғандығына сеніңкіремейтін адам шошырлық, шелпек болып қалған кабинадан аман қалды. Ауыл адамдары «Мәшіні құрсын. өзің басың қайырылып өліп жатырсаң қайтер еді» деп мұның аман

қалғанына шүкір айтысты. Есен «Бас инженер» деген жазу ілінген кабинетке жасқана енді. Бас инженер білімі таяздау, біліміне ақылы сай о жар біреу еді. Бүткіл автомобиль тарихында машина төңкеріп тұрған осы Есен сықылданып, бұған ажырая қарап «Құдайдың көзі соқыр, сенің су жаңа көлігіңді іске алғысыз еткенше, сенің өзінді алу керек еді» – деді өкіре орнынан атып тұрып.

Колхоздың, кейін совхоздың көк есегіндей, өмір бойы жебір бастықтарға есесі кетіп жаншыла еткен еңбегі былай тұрсын, бағасының қу темірден төмен болғанына Есен күйіп кетті. «Аға, сенен де күшті жаратушы бар, Құдайға да жаңа көлік керек болған шығар» – деп есікті тарс жауып шығып кетті.

ПАРЛАМЕНТ ПЕН СЕМЕЙ СУ

Өндірістегілер жиналып, бір жігіттің туған күнін атап өтіпті. Тойланатын жер жағажайдағы кафелердің бірінде өтетін болып белгіленіпті. Он бес күн вахтада болып, шаршап келген жігіттер дұрыстап отырмақ болыпты. Дұрыстап отыруға ең қажетті сусын арақ қой, онсыз мерекенің сәні бола ма? Аты түрлі-түрлі болғанымен, есіңнен айыратын заты бірдей, арақтан үстелдің үсті көрінбей тұрыпты. Ішінде «Нүреке» деген арақ та қылқиып тұрыпты. Президент емес басқа «Нүреке» шығар, бәлкім? Ал басқа бір құрметті адам болғанда да, дені дұрыс адам, оның есімін шайтан суға бере ме?

Қазаққа қапыда бұйырған тәуелсіздік пен демократияны топастардың түсінуі солай болғасын не шара?

Жігіттер жемсауына бірдене барғасын, бірі билеп, бірі ән салып, ырду-дырдудың қызған шағы. Жүрегі көтеріп кеткен бір жігіт лоқсып жатырса екіншісі «Не болды?» – депті.

Сонда лоқсып жатырған жігіт «Семей Су шыққысы келеді, Парламент жібермей жатыр» – депті.

ҚАҢҒЫҒАННЫҢ ПАЙДАСЫ

Әлімбайдың әскерден келгеніне тура екі айдың жүзі болды. Әуелгі кезде әке-шешесі «жас балаларды қойша қамап қоятын солдат өмірі оңай ма, тынығып біраз бойжазсын» деп бесікке салып бөлемегенмен соған жақын бәйпөктеді. Анау да найзаласып соғысатын Шыңғысханның нояны тәрізді, жауды жапырып жалғыз өзі қиратып келгендей қоқырайып, «қой ұят болар» деген жоқ. Адамның жастығы болар, ертеректе шинелдің буы деуші еді, жалпы армияның он-он бес күн желі болатыны рас. «Баламыздың үлкені Отан алдындағы борышын орындады, енді қарайлайтын ештенесі жоқ, ауызымыз аққа тиетін болды»деп шал әркімге гәукіп мақтанып жүрсе, мынаның жатысы мынау. Төленнің баласы әскерден келе жатып «жыл бойы сары сиыр жоқ деп хатпен мазамды алып едіңдер, жатыр ғой мына Ақмышта»деп жолай автобустан түсіп қалып жаяу айдап келген. Өне есі бар бала. Оңаша қалғанда «оқуға пұл жинап биыл ауылда бол, аздаған жандықты бағыс» – деп құлақ қағыс еткен-ді.

Баласы «ой бапа, қой баққаннан қандай төлкі» – деген қойдың жілігін мүжіп отырып.

Шал не десін «Қаңғығаннан төлкі болса, қаңғи бер» – деді

АВТОРАЛЛИ

Москва-Пекин мәшін жарысы маршрут бойынша Маңғыстаудың үстімен, соның ішінде біздің ауылдың Үстірт жазығындағы қой қырқатын «Басарға» келіп аяқ суытып алады. Бұл анау-мынау емес, әлем көз тігіп отырған халықаралық жарыс болғандықтан, ауыл адамдары үшін елеулі оқиға. Көз көрмеген түрлі техника, әлекей-күлекей алабажақ сырланған мәшін, мотоциклдер, жапон дейсің бе, неміс дейсің бе, әйтеуір жоқ емес пәле жоқ. Ол кезде, қазір кез келген жерде төгіліп жатырған «Коко-кола», «Пепси-кола» деген сусындарды елдің көзі көрмек түгілі, құлағы естімеген. Ымына түсінбейтін, неміс екенін, француз екенін құдай білсін,

әлгілер мырзалық танытып біздің ауылдың Сәбит, Тұрған деген екі шопырына екі қалбырын ұстата салыпты. Күннің аптабында кенезелері кеуіп шөлдеп келе жатырған екеуі, қара мұздай сусындарды әп-сәтке келтірмей қағып салыпты.

Шөлі қаныңқырамай қалған Сәбит Тұрғанға «Тағы сұрап көрші» – депті.

Сонда Тұрған серігіне «Сен не мені француз деп ойлап тұрсың ба?» – депті.

ХАЙЛЬ ГИТЛЕР!

Бір топ жігіттер бір шетелдік экипаждың қасында тұрса керек. Әлгі экипаж мүшелері тілін кесіп алсаң да өзге тілде бір сөз айтпайтын көрінеді. Тек қолдарын көтеріп «Сәлем» деп амандасқаннан басқа. Кімдер екенін жақынырақ білуге тіл жетпейді, ауыл жігіттерінің бірі қолын гитар қылып сабалап көрсетіп «Битлз, Битлз» десе аналар басын шайқапты. Екінші бір жігіт «Франсуа Миттеран» десе, әлгілер тағы басын шайқап өздерінің француз емес екендігін байқатыпты. Қуаныш деген бір қулау жігіт бар еді, қолын қақшаң еткізін алға созып «Хайль Гитлер!» дегенде әлгілер жалт қарапты. Барлығы жамырай «Я, Я зер гуд» деп өздерінің кім екенін білдіріпті. Аталарының атын атағасын риза болған немістер, бұларға өздерінің шнапсынан құйып беріпті. Біздің жігіттер оларға ұқсап қайдан дүрішкілеп отырсын, біреуі кесе толы арақты басына бір төңкеріпті.

Көзі шарасынан шыға жаздаған бір неміс «О, майн гот!» деп жағасын ұстапты.

БЕТСІЗДІК

Маңғыстау әулиелердің мекені екені белгілі. Әр әулиені «жекешелендіріп» алып, алаяқтардың табыс көзіне айналдырып алғалы қашан. Жолай түсіп бата оқи қояйын десең де, шалдардың басына түнеп зиярат ете қойғың келіп барсаң да, олардың штатын кім тағайындағаны белгісіз.

сүмірейіп телпекті бастырып киген біреу отырады. Такпақтап бата оқығанда жағанды ұстайсың, батаның мәтінін филология ғылымдарының докторлары да анадай қылып киюластыра алмас. Әлгілердің көбі Қазақстанның барлық түрмелерін адақтап немесе жанұяларынан безіп араққа салынғандар. Кейбірі өтірік түшкіріп-үшкіріп ем-дом жасайтынын қайтерсің. Біздің ауылда Талап деген кісі баласы ауырып, дауасы түсіп жазылып кетер деген үмітпен, ауылдан онша қашық емес, бір әулиеге түнеуге барыпты. Барса шырақшы қып-қызыл болып араққа тойып алған, өзінше намаз оқып тұр екен.

Ағамыздың үйіндегі жеңгеміз «Намазды құбылаға қарап оқымайды ма, мынаның теріс қарап оқып тұрғаны несі?» – деп сұрапты.

Шырақшының қылығына күйіп кеткен Такең «Ой соның құбылаға қарауға беті қалды дейсің бе?» – деген екен.

ҚОШҚАРДАН ҮЙРЕНУ

Дәм тартып бұйырмыс болмағанын, біздің ауылда Туғанбай деген жігіт үйленбей ұзақ жүріп қалыпты. Жаратылысынан нәті жуас, артық сөзі жоқ жігіт еді. Қыздармен сөзге келіп, өзің құнттаңқырамасаң «мынау байғұс жуас екен» деп сені мүсіркеп, олар қайдан сенің үйіне салып-жетіп келсін. Мен де үйленіңкіремей бойдақ жүрген кезімде, аңқаулау Қалилан деген құдам «Ерекенжан қыздарға бару керек, жағдайды түсіндіріп айту керек» дейтін, менің тезірек аяқтанғанымды тәуір көріп. Оны кімнің іші жек көрсін, бірақ жағдайыңды айтатын қыздар мекеменің бастығы емес. Бір күні Туғанбайдың бір жолдасы оны іздеп үйіне барса, ол үйінде жоқ екен. Қайда кеткенін сұраса, қыркүйектің кезі болғандықтан совхоз оны қой қашыруға жұмсап жіберіпті. «Солай да солай» деп жөнін айта салса болды емес пе, бірақ қысыр әңгімесіз біздің қазақ сөз айтса, бірденесі кетеді ғой.

Туғанбайдың бір жақын жеңгесі «Қалай үйлену керектігін қошқардан үйренуге кетті» депті.

ТӨРТТІҢ ШӘЙІ

Баяғының бастанғысының жаңа бір түрі – ауылда «төрттің шәйі» деп аталады. «Төрттің шәйінің» дастархан мәзірі, құда келетіндей көп қапылуды қажет етпейді. Жеңіл-желпілеу күнде өздеріне арнап жасалған шәй сияқты, кәмпит-сәмпиттің өзгелеу түрлерін төге салады Ойдан-қырдан естіген әңгімелерін жанартып қайта айтып, қою күрең шәйді сораптап ішіп, келіншектердің бусанып отырғаны. Олар күндегісін күнде бір үйге топырлап мезі қылмайды, өздерінің жасап қойған «жұмыс кестелері» бар, бәрі заңды ешкімді ренжітпейді. Күндердің-күнінде келіні жоқта, біздің көрші үйге қонақ келіп қалыпты.

Енесі салмақты, әңгімесі дұрыс кемпір еді, немересінен шешесінің қайда екенін сұраса «Мамам Қаншаның үйіне «төрттің шәйіне» кетті» – депті, уақытын өзгертуге болмайтын партияның құрылтайына ұқсатып.

Көп даусын жоғары тонға көтермеген күйі кемпір «Бар, шақыр шешенді, «төрттің шәйі» Қонаев пен Брежневтің бекіткен шәйі емес» – депті.

КОЙ ДЕСЕҢДЕР-АУ ҚОЯЙЫН!

Шалғайдағы бір ауылда көп жасаған, тоқсанның үстіне дұрыс шыққан шалға уақыт болыпты. «Кәрі өлсе той»деп жатамыз, балалары марқұмды ақырғы сапарға қолда барымен, ел қатарлы кәделерін жасап шығарып салыпты. Жасы келген адам болғанымен, келін-қыздары қартты жоқтап, жоқтауларын айтып жатырған көрінеді. Әлгі шалдың кемпірі, шешеміз, он сегізінде жесір қалып жатырғандай шарылдап елдің берекетін алыпты.

«Артының қайырын берсе болады да» деп, көзінің жасын сығып қоя қойса да ерсілігі болмас еді.

Айтары таусылды ма, әлде әлі бітіп шаршады ма, бір заманда барып «Қой десеңдер-ау, қояйын Уһ!»деп әзер дегенде тежеліпті. Жанында қашан тоқтар екен деп, жыны

кұрсып күтіп отырған құрдас кемпірі «Әй, кім саған қой деп отыр, жылай бер» деп сары майға бауырсақты былғап жіберіп жайбарақат жей беріпті.

ӨЙДӨЙТ ДЕРСІҢ!

Қыстың бір аязды күні, ауыл адамдары қайтқан кісіге қайыр болсын айтуға келе жатыр екен. Жолдан недәуір қызғындау жігіт қосыла кетіп бұларға. Жігіттер «Сен сау алғасын барарсың, мына түріңмен абыройды жұтатарсың» деп өздеріне ергенін жаратпапты. Ішкен адам қасқа болып, өзінің мас екендігін жалп етіп мойындай қоя ма? Қайта бұрынғысынан бетер жолкер болып кетіп «Қой, мен есімді білем, осыдан бір қалып қойсам, «вабше» қалып қоямын»деп жеңістік бермей, ақыры көппен бірге ол да кіріпті. Сақырлаған сары аяздан жылы жерге кіргесін, жұтқаны буынына түсіп кетіп, былқ ете қалған жігіт қалғып кетіпті. Батаға мынадай жағдайда келгенін ерсілеу көргенімен, «қақалған деген елде бар» ешкім көңіл аударар қоймапты.

Жоқтау айтқан дауыстан бір уақытта оянып кеткен әлгі жігіт, не болып жатырғанын түсінбей қалғанын, әлде біреу «вешірде» ән салып жатыр деп ойлаған шығар «Өйдөйт дерсің» деп бар дауысымен айқайлап жіберіпті.

ҚЫЗДЫҢ «ПРИЕМЫ»

Біздің ауылда екі құрдас жігіт «Қаламқаста» мұнайшы болып жұмыс жасап жүріпті. Біреуі бойлы-сойлы, бұлшық еттері ширатылып теуіп тұрған, тепсе темір үзетін қажарлы да, екіншісі тәпелтектеу, тықырақтаған пысық жігіт екен. Қашанда талай марқасқа жігіттерді отқа салатын, махаббаттың араласқан жері ғой. Жаңағы екеуі ауылдың, ақылын білмеймін бірақ көретін көз керек, әдемі қызына өліп-өшіп ғашық болыпты. Бойжеткен «Қыздың көзі – қызылда» деген, тапал жігітті көп «қол» көрмей, ұзын жігітке «кет әрі» емес көрінеді. Тапал жігіт те адам баласы, оның да сезімі

тоқтайды, мектепке біреу зорлағандай болып келіп жүргендердің сірә мұралы беріп, кітаптарын жинастыра бастапты.

Бүткіл мұғалімдер жабылып, ондаған паяльникпен қой үйткендей өртеп, түстің қайтуында жылуды қосыпты.

Мыңнан аса бала оқитын мектептің жұмысы тоқтағасын, директордың да көңіл-күйі қайбір адам қызығарлықтай дейсің, «күнәһар» шалды шақырып алып «Жасыңыз болса біразға келді, ұялмайсыз ба?» – деп жерден алып, жерге салып ұрсып жатырса Қажекең «Сендерді де оқыған дейді-ау, маған судың темірден күшті екенін ескертіп айтпайсындар ма?» – деп өзіне бажырайыпты.

ШАШ АҒАРТУ

Бұл оқиға 8 наурыз әйелдер күні қарсаңында, қаланың бір мектебінде болған көрінеді. Бір сыныптың оқушылары өзді-өзді кеңесіп, құдайдың құтты күні бұлар үшін басын ауыртып жүрген сынып жетекшісіне, сыйлықтың ырымын жасап, қаржыларының көлеміне орай жеңіл-желпілеу бір нәрсе атағысы келіпті. Көлдей қылып құттықтау қағазын жазып, қағаз дорбадағы белгісіз сыйлықтарын апайларына ұсыныпты.

Тегін сыйлық деген жақсы ғой, оның үстіне тапқаны-тапқанына әзер жететін мұғалімдерге.

Жүрегі жарыла сыйлықты қабылдап алған мұғалім қыз «Менің балаларым маған не сыйлады екен?» деп жіберіп оқушыларының көзінше ашып қараса, «Лондоколор» атты шаш бояуы екен.

«Сыйға тартқан аттың тісін санамайды» деген орыстың мақалы бар, апайы шәкірттеріне қарап, күлімсіреп алғысын айтып тұрса бір аңқау бала «Апай өзіңіз айттыңыз ғой «сендер менің шашымды жасыма жетпей ағарттыңдар» деп, мына бояуды күнде басыңызға жағып жүрсеңіз дым білінбейді» – деп шынын айтыпты.

СПИРТТЫҢ ҚАСИЕТИ

Кезінде одақ бойынша «Жалпыға бірдей – орта білім» деген ұран болды. Әуелі сауатсыздықты жоямыз деп қапылып, арты осылай орта білімге ұласты. Елдің сауатты болуы, берік мемлекеттің қалыптасуына керек. Бірақ бізде қанға сіңіп қалған сан қуатын әдет бар. Мына шаласауаттылар оқып, үкіметке пайдасын тигізсін деген ой ешкімнің басына келген емес. Шаласауаттыларды тізіп алып, жылдың аяғында өтірік қозбояушылықпен емтиханның ырымын жасап, аттестат үлестіріп бергенді, жалпыға бірдей орта білім беріп жатырмыз деп жар салады, біздің атқамінерлер елге жаны ашитын түр көрсетіп. Оқу жылы бітіп жаңағы айтқан сырттан оқитындарға өтірік емтихан басталып кетіпті. Химиядан сынақ тапсырып отырған Айекенге спирттің қасиеті келіпті.

«Спиртті ішіп алып, ертеңіне су ішсең қайтадан мас қылады» – депті Айекен.

НЕМІС ЖҰТҚАН ШАЛ

Біздің ауылда Қадірбай деген шал бар. Өзі соғысқа қатысқан, көрмеген пәлесі жоқ. Баяғыда байдың баласы деп, ана бір кездерде көзін ашпай жатып сотталған. Түрмеден шығып алып, ешқайда соқпастан «айыптылармен» бірге соғысып, одан немістің тұтқынында болған. Біздікілер немістің тұтқынынан азат етіп, елге әкеліп шалды қайта соттап жіберген. Сібірде он бес жылдай отырып, елге келген соң түрменің жайын сұрағандарға «Ақ орыстардың түрмесі тақыл еді, мына өзіміздің сары орыстардың түрмесі жайсыздау болды» деп шынын айтыпты. Өмір бойы түрменің бәрін адақтап шыққан аламда қайбір денсаулық қалсын, бірақ «адам – итқанды», «қырық жыл қырғын келсе де ажалды өледі» деген сөздердің жаны бар. Мұнымен тұстас шалдардың, өмір бойы шөп басын сындырмағандары баяғыда бақилық болды. Ал Қадекең күні кешеге дейін атқа

мініп, той-садақасынан қалған жоқ. Кей күндері етті аузына шамадан тыс көп салып қойса, тозып жүрген асқазанында арпалыс басталады. Шеті жоқ ұзын сонар кекірік. Орыстар естісе ыңғайсыздық танытуы мүмкін, Қадірбай шалға, азған ауаның қайдан шыққаны жанын жегідей жеп көп толғандырмайды.

«Атамның мынасы несі» деп немересі сұрай қалса « Атаң баяғыда неміс жұтып қойған» – дейді әжесі.

Сәл нәрсені шын көретін бала көңіл «Атам оны фарш жасап жұтқан ба?» – депті.

СОҚПАЙТЫН ЖҮРЕК

Етжеңді адамға жасы келген соң қозғалып жүріп-тұрудың өзі мұң болады. Семіздік дегенде құдайдың адамға беріп қойған бейнеті. Кейбіреулер жаратылысынан дейді, семіздіктің пайда болуы адамның былапыттап тамақ ішуінен сияқты.

«Қайғысыз – қара суға семіреді»деген бар, ол адамның былшиып семіруі жөніндегі пәлсапа емес әрине. Ішкен-жегенді білмей, қатып-семіп жүргендер де жер басып жүр. Олай да болмай, былай да болмай, адам шошымайтындай торы етің болып, ел қатарлы жүрсең содан артық не керек. Біздің ауылда Таңсық деген кемпір бар, жанағы айтқан семіздіктен қорлық көріп, қарға адым жерге барып келсе, жүрегі қысылып қалады.

Күн ыстық болып «уһ, жүрегім соғып отырғанын қарашы»десе, немересі Алым шошып кетіп «Сонда менің жүрегім тоқтап тұр ма?» – депті.

ҚАНАШ ПЕН МАНАШ

Бір жылы «Ембі» тауының үстінде, күзеуде отырған біздің ауылдың отарларына қайта-қайта қасқыр шауып, мал шығыны болып тұрыпты. Таулы жердің қасқыры кәнігі, әккі болады, шамалыға алдырмайды. «Аңдыған жау алмай қоймайды» деген ақыры, Манаш пен Қанаш деген екі

ағайынды жігіттер, таудан есебін тауып екі арланды соғып алыпты. Жұрттың көңілі бірленіп, еркін тыныстап қалыпты.

Қойын иесіз тастап кеткен Ағыбайға «ана малыңа бар» десе, ана шетімен мына шегі ат шаптырым «Ембінің» үстін мекен етіп жүрген, тек екі қасқырдай болып көрінген ол «Ембіде екі қасқыр бар еді, біреуін Манаш алды, екіншісін Қанаш алды» деп қамсыз шәй ішіп отырғанда, таудағы тұқымға қалған басқа қасқырлар бірнеше қойын тамақтап кетіпті.

ҚҰСҚАН МАЙОР

Бұл оқиға бұдан қырық сегіз жыл бұрын болған екен. Екі иттен соң, Юра Гагариннің ғарышқа барып келген 1961 жылдың көктемі. Бұл туралы бұрында да әр жерлерде түртіліп жүрген болар, менің де кітабымда тұра берсін деген оймен жаза салдым. Жерден басқа жаққа, адамның бірінші болып барып қайтуына әлем ауызын ашып, тарихты дүр сілкіндірген айтулы жыл болды. Жер бетінде бөркін аспанға атып қуанбаған адам жоқ шығар. Юраның ғарышқа ұшқанын біздің Маңғыстауда да өзінше атап өтіпті. Жайлаудағы киіз үйде, ішінде аудандық соғыс комиссары майор бар, бірнеше адам, іргені түріп тастап тойлап жатыпты. Көбірек алыңқырап қойған болар, майор жігіт ішкенін кері қайырып, өзін жайсыз сезініп жатыр екен.

Бұл көріністі сыртынан бақылап тұрған ақын ағамыз (аты-жөнін әркім әрқилы айтады)

«Жұрттың майоры аспанды айналып ұшып жүр,
біздің майор үйді айналып құсып жүр» –

деген екен.

ҚАРАУЫЛ МЕРЕКЕ

КСРО-ның күні өтіп, империяның шаңырағы ортасына түскен жылдар болса керек. Бұрын Мәскеудің нән жұдырығының арқасында, қорыққаннан бірін-бір сыйлап

бірігіп отырған он бес республика. он бес жерде шашылып қалыпты. Елдің ең соңын ала, далада қалғанның есебінде енші алып шыққан, қазақ елінің де жағдайы адам қызығатындай емес еді. Үкіметтің әлсірегені ұры-қарыға таптырмас шақ. Тонап кету, сойып кету кең етек алып, ел енді қайттік күйге түсіпті. Ондірістің бір мекемесінде ұрылардан қорғану үшін берілген мылтықты сейфке салып қойып, қарауылдарға бермепті. Қолына қару тигесін кез келгенді жайратып салар деп, қарауылдарға бастықтың сенбегенін қайдам. Кезекті бір гараж тоналғаннан кейін мекемеде жиналыс болыпты.

Ұрыны жасқайтын қаруды бермегесін күйінген Мереке деген жігіт «Сен қазір осы жерде тұра тұр, мен барып мылтық алып келейін»деп ұрыға түсіндіру жұмыстарын жүргіземіз бе?» деген екен.

ОТЫЗ ҮШ КВАС

Ақтау қаласы жаңадан бой көтеріп, шағын аудандар бірінен- соң бірі салынып жатырған кез. Ауылдан аттап шығып көрмеген даланың балаларына, Ақтауға бару қол жетпес арман. Құрдай шұбырып жатырған көлік жоқ, бір тон бала пойызбен арып-анып қалаға келінгі. Қала тұрғындарының басым көпшілігі, қайда ақша бар, өкпесін қолына алып жететін орыстар. Шанда-шұнда бір қазақ көріп қалсаң, басқа планетаның тұрғынын көргендей, таңғалып қарайсың. Балалар ауылда жүргенде естіген «Қалаға барсаң шөлден олмейсің, әр жерде сары бөшкемен квас деген сусын сатылады»деп. Бір уақытта ел ішінде «сары сиыр» атанған, әлгі бөшкедегі ғажайып сусынға кез келіпті. Еріндері кезеріп шөлдеп келе жатырған екі-үш бала жақындап келіп, орыс сатушыға еркін тіл қатуға тіл жоқ, мыж-мыж болған бір сомдықты ұстаға салыпты.

Квастың бір бақалы үш тиын, яғни бір сомға отыз үш бақал түседі.

Отыз үш бақал дегенің бүткіл Ақтауды суаруға жететін сусын.

Орыс келіншек бажырайып қарап «На все!» десе, біздің балалар басын изепті.

Не көп, бос бақал көп, келіншек сарылдатып құйып жатыр, құйып жатыр.

Қарынның да сиятын шамасы бар, әбден шөлдерін қандырған соң, «болды, жетті» деу ұзақ әңгіме, балалардың бірі тұрып «Апай әрі қарағанда қашып кетейік» депті қасындағы қарындары сыздап жарылуға шақ қалып тұрғандарға.

СЛАВА КПСС!

Шайырда аңқаулығы басым бір клуб меңгерушісі бар еді. Сол жігіт, ауылдың жігіттерінің басын қосып асар жасап, үйінің қасынан қой қора салыпты. Қарайған адам жабылғасын қора деген сөз болып па, бір күнде қабырғаларын тұрғызып, төбесін қараңғылып беріпті жігіттер.

«Артынан әйнек сала жатармын» деген оймен, клубтан бір пәнер әкеліп терезеге қағып тастапты.

Қырсыққанда әлгі пәнердегі «Агитпункт» деген жазу анадайдан мен мұндалап тұрыпты. Көп ұзамай әлгі жазу партия жиналысында шулы сөз болыпты.

«Бәленше клубтың дүниясын жеке шаруасына пайдаланып жатыр» деп шолақ белсенділер өре түрегеліпті.

Үкіметте дүмпу болмасын, айтпесе жаңа көбейіп келе жатырған қазақ халқы азайып кетуі ықтимал, себебі бірін-бірі қара қойдай қосақтап ұстап беруден, біздер елу елдің алдындамыз.

Парторг өзі «тәйт» десең жүрегі жарылып кетуге шақ қалып тұрған клуб бастыққа, «өлтіріп алып обалына қалармын» деп ойлаған болуы керек жайлап қана «Шырағым-ау, анау деген үлкен саяси қателік қой, ең болмаса ана пәнердің арғы бетін қақпадың ба?» – депті тістеніп.

Сүмірейіп тұрған клуб меңгерушісі дауысы шығар-шықпас болып міңгірлеп «Арғы бетінде «СЛАВА КПСС» деп жазылып тұр» – депті.

Ауыл адамдары күлдіру үшін редакциялап әңгімені өсіріп айта береді «Содан әлгі парторгтың жүрегі ұстап қалып жан сақтау бөліміне түсіпті» – дейді

29 КҮН

Баяғыда цехтық партия ұйымының жиналысы деген болды. Шағын мекемелерде, немесе адам саны аз ауылдарда өтетін, коммунистердің отырысының бір түрі. Ол жиналыстың әлі жетіп қарайтыны, сол ұйымның бітіріп жатырған шаруасының қорытындысы, партияның шеңберінен шығып кеткен тәртіпсіз коммунистерің ісі. Сол замандағылардың аяқтан алдырып алатыны, көбінесе арақтың араласуынан болады. Шамадан тыс сілтенкіреп жіберсең, қалтадағы қызыл билетті қорлағаның болып есептеледі. Сондай бір жиналыста мас болып, елді қырып кете жаздаған, партия мүшесінің тәртібі қаралып жатыпты. «Торғайдай болған бір басың, топқа бір түссе сол жаман» деген, әлгі сорлыға дүниедегі күйенің бәрі жағылып, әлемдегі ең құрыған адамдардың санатына қосылыпты.

Жуырда арақты қойып адам болған Қалдыбайды мысалға алып сөйлеген парторг «Міне, өзіндей адам қойды ғой, бұл да бір адамдай ішті, іше алмайтынын білді, арақпен қоштасты» депті сөзінің арасында нақты мысал ретінде Қалдыбайға қарап «Қойғаныңа неше күн болды?» – деп сұрапты.

Ауылдың өзіндей жігітін жүндеген парторгқа жыны құрсып отырған Қалдыбай «29 күннен кейін бір ай болады» – депті.

АУРУХАНАДАН АЛАСТАТУ

Шетпенің аудандық ауруханасына соқырішегі жарылып кетіп, шешемнің бір айдай жатуына тура келді. Жасың жетпістің алтауына келгенде пышаққа түсуде оңай емес, марқұм шешем қатты қиналды. Дегенмен көретін жарық күні

бар екен, ол кеселден Құдай сақтап аман қалды. Жұмыстағы жігіттермен келісіп, шешем аяғына тұрғанша, қасында мен болдым. Ауруханаға адам ертелі-кеш бір соғатыны анық, бірақ бетін аулақ қылсын, сау адам паналайтын жер емес. Кезекті бір дәрігерлік байқау біткен соң, мені медбике келіп, аға хирургтың шақырып жатырғанын айтты. Ойымда дәнене жоқ, «шешемнің денсаулығы жайлы бір нәрсе мәлімдейтін болар» деп салып ұрып жетіп бардым.

Хирург, жасы менен көп кіші, Рысбек деген жігіт еді, менімен салқындау сөйлесіп «Ереке, шешем жақсы болды ғой, енді үйге қайта берсең де болады» – деді.

Артынан біреулерден естігенім, менің айтқан әзіл әңгімелеріме күлемін деп, шешемнің палатасындағы басқа да соқырішектердің тіккен жерлері сөгіліп кетіпті.

МЫҚТАП ҰСТАП ОТЫР

Ауылдағы шаруадағыларға мотоцикл таптырмайтын көлік. Әсіресе «Орал» атты мотоцикл, машинаға бергісіз, ішіндегі ең мықтысы, әрі төзімдісі. «Орал» – кім көрінгеннің қолына түсе бермейтін көлік. Еңбек озаттарына, соғыс ардагерлеріне кезекпен сатылады. Көп жылғы қой баққан еңбегі ескеріліп, тізім бойынша келіп тұрған «Оралды» балалары тарылдатып қуып келгенде Мұратхан қатты қуанды. Әркімге бір жалынып ызасы өткен, көлік ауласында тұр. Баласының көлікті қалай айдайтынында шаруасы жоқ, көптен бері хабарсыз кеткен қара қашарды көздеп келуге бекінді. Қара қашарды іздеуін бір адамдай іздеді-ау, бірақ қара таудың сілемінде қалып қойған «Оралды» ертеңіне сүйретіп алып келді. Оқиға былай болды. Қызыл сайдың құлауына келгенде тежегішті басып үлгері алмай қалған баласы, өзі секіріп түсіп қалыпты.

Салдыр-гүлдір мотациклдің қорабында кетіп бара жатырған әкесіне «Мықтап ұстап отыр» деп айқайлапты.

ИНЖЕНЕРМЕН БІРГЕ ІШУ

Совхоздың бас инженері Амандос, директордан сөгіс алып шығыпты. «Гаражыңда тәртіп жоқ, шопырлар мен тракторшылар басына кеткен, техниканың жүруінен тұруы көп» деп директор үстелді жұдырықтап тұрып айтыпты. Шайырдың барлық еркек кіндіктігісі жиналатын гаражда қайдан тәртіп болсын. Біреу «ақ мотор» алып соны жуа қояды, бір шопырдың әйелі босанса да, қайдан үйіне шұбыртып жүрсін, сол гараждан жеңіл-желпі аталып өтіледі. Ең құрығанда бұты сынған ошағы, я болмаса үзіліп түскен жүгенінің ауыздығын да жөндетуге сол жерге барады. Директордан сөгіс алғанына бір-екі күн өткен соң, өзінің жұмыс жасап жатырғандығын көрсету мақсатында, аздап арақ иісі шығып тұрған моторист Ақжанды құрбандыққа шалып, директорға сүйреп анарыпты.

Ақжанда гараждағы беделділердің бірі, директордың алдында тұрып «Жалғыз мен бе ішіп жүрген, ұстап жазаласандар алаламай бәрін жазалан» – депті дау шығарып.

Сөзден ұстағысы келген инженер «Кім, айтшы сенен басқа ішіп жатырған, сен өзіңе жауап бер» – депті директордың көзінше бастықтықтың ишарасын жасап айқайлап.

Ақжан оған сұқ саусағын шошайтып «Өткенде бірге ішкеніміз қайда?» – депті.

ҚЫСЫР ҚАЛҒАН БИЕ

Шайырда бір жігіт үйленіп, кешкі жастардың отырмағы болып жатыр екен. Бірен-саран жан-жақтан келгендер болмаса, басым көпшілігі ауылдың жастары. Қазақтың тойының «ананікі керемет болды» деп бірінен-бірін айырып алатыны жоқ. шәй ішіліп болып қызыра бөрткен жастар билеуге шығыпты. Тойға дейін де бұйырған жерден ауыз тиіп, тойға недәуір қызғын сөйленкіреп келген, жылқышы Амалбайдың көзіне директордың қызы түсіпті. Адам жас кезінде, бетіңе күле қараған қыздың бәрі сенікі секілді болып

тұрады, әлде шәйдің үстінде қыздың өзі жылы шырай бергенін қайдам.

«Директордың қызы» деген статусының жоғарылығы болмаса, ауылдың басқа қыздарынан асып бара жатырған оғаштығы шамалы. Неде болса ішімдіктің буы болсын, махаббаттың азабы болсын, сол түні Амалбайдың ісі сол қызбен болыпты.

«Қарындас, қарындас» деп соңынан қалмапты. Ішкен адамның қатесі көп, қыз ана бұрышқа бір, мына бұрышқа бір тығылып қашып жүрген көрінеді.

Тіпті болмаған соң, осы қалың жұрттың ішінде не жасар дейсің деген оймен, оған байырқап тоқтап «Амалбай, сенің маған не айтқың келіп жүр?» – депті.

Амалбай басын қасып, тұрып-тұрып «Әкеңе айтып бар, былтырғы бізге қосқан биесі тағы қысыр қалды» – депті

БАРЛАУШЫ МЕН ШПИОН

Ертеректе Шайырда, басқа жақтан көшіп келген Құсан деген бір тарихшы мұғалім болды. Үлкен білімдар адам болатын. Сол кездің өзінде СССР тарихын «Мынау өтірік тарих» дейтін. Негізінде сөз саптасына қарасаң, қаланың қазағының белгілері бар. Айтарын абайламай айтып қалып, содан біздің ауылға шеттетілген секілді. Өзі біздің ауылға көп тұрақтаған жоқ, бір жылдай бала оқытқан соң басқа ауылға кетті. Бір жерге табан тіретіп тұрақтамағандығына қарағанда, неде болса біреуден, я өкіметтен күк-сүк көрген адам. «Ұрының әйелі өзіне лайық» деген тарихшы мұғалімнің өзінен аумайтын баласы бар. Біз жалаңаяқ тыным көрмей ойнап жүргенде, оның баласы басын кітаптан көтермейді.

Бірде баласы әкесінен «осы папа, шпион деген кім, барлаушы деген кім?» – деп сұраса әкесі «Ана жаққа бізден баратын болса барлаушы дейді, олар бізге жіберетін болса шпион болады» – депті. Әрине мұғалімнің сөзінің қиқымы бар, бірақ шындыққа да қиысатын секілді.

ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСУ

Маңғыстауда халықтың күнелтгісіне, мұнайшылықтан өзге қолайлы кәсіптің ыңғайы шамалы. Әйтеуір мұнайдың маңына қарауыл болып болсын тұмсығыңды тықсаң жетіп жатыр, елдің алды болмағанмен әжептәуір күнелтесің. Басқа кәсіп те шамалы, болған күнде де мұнайшының тырнағына татымайды. Жұрт оқытса, балаларының мұнайдың оқуына оқығанын құп көреді. Қазақстан халқының күнелтгіс көзін іздегендері осы Маңғыстаудан табылады. Жең ұшынан жалғасып, тамыр-таныстық бар, жігіттер далада қаңғып қалып жатырған жоқ. Мұнай кәсіпшілігінің үлкен бір транспорт бөлімін басқарып тұрған марқұм Жәкүлаев Артелбек ағамызға, бір танысы інісін жұмысқа орналастырмақ болып алып келіпті.

Танысы, інісін жер-көкке сыйғызбай мақтап жатыр. Өзін мұнайшы қылмақ ойы болса, шектен шыққан қиық құлақ болсын мейлі, таныстырған мезетте оны қойдан жуас өте инабатты кылып, қазақ жерінде одан өткен салауатты адам жоқ қылып көрсетеді ғой, сірә. «Артық жүрісі жоқ, қылтың-сылтыңды білмейді, арақ ішпейді, темекі тартпайды» – деп, қазіргі заманғы адам жиіркенетін әдеттің бәрінен алыстатып айтып жатырса, Артелбек ағамыз «Әкеліп тұрғаның тірі адам ба өзі?» – деген екен.

40 ГАРМОШКИ

«Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы» деген Абай сөзінің, қай заманда да жаны бар сөз. Ой, жас кезінде басыңды тауға да соғасың, тасқа да соғасың. Кім боларыңды білмей, әліне қарамай әр нәрсенің басын шалып, шарғаң жетпейтін шаруаға араласатының бар. Жиырмадан кейін де ақыл кіре қоймайды, бірақ соған дейінгі тірлігің жаңағы.

Сөйтіп жүріп әскерге кетесің, содан бір тоқтап қалсаң, қаласың.

60-тан бастап, 70-ші жылдардың басында, бүткіл Кенес жастары «ВИА» деген аурумен ауырды.

Бұл – вокальды аспаптық ансамбль деген сөз.

«ВИА-лар» дегенмен таза өнер үлгісі еді.

Қазіргідей «минус», «плюс» деп жазып алып, аузыңды қисандатып ән салғанның репетін жасап тұрмайсың, дауысың болса жарадың, болмаса «бұқаның сүзгеніне өгіз қуанады» деген, солардың қасында ысқырып қойып тұра бересің. Қайтесің енді, Құдай сені өнерден мақұрым қалдырса.

КСРО-ның астанасы Мәскеуден бастап, Маңғыстауда Қаратаудың қуысында жатқан біздің Шайыр ауылының өз «ВИА-сы» болды. Қырсыққанда ансамбльдің құралдарының бағасы ұшынып тұр. Совхоз директоры өнерді түсінетін адам болмаса, ауыл әртістеріне аспап сатып алғаннан гөрі, қара қойға жем сатып алғанды ыңғайлап, соны құп көріп отырады. Өнерің жұртты тамсандырып, оған Райком араласып жатырса ғана, қорыққаннан сатып алып береді. Шайырда комсомолдар жиналысы болып, мүшелер қызыл кенірдек айтысып жатырған көрінеді.

«Қоғамның малына жем-шөп жетпей жатырғанда, гитар аламыз дегендерің ұят» – деп директор екі сөзбен тоқтау айтыпты. Бірақ оған қоғамның жастары келісер емес.

Ойлап-ойлап тығырықтан шығар жол осы-ау деген болар, өзі Қазалының ауылшаруашылық техникумын сырттай бітіріп келген жігіт еді, бас инженер орнынан атып тұрып «Жолдастар біз неге совхозға алақанымызды жаямыз, осы отырған комсомолдар, он сомнан жинасақ 40 гармошкі түседі, пажалысты естрады!» – депті

ОТАН МЕН ШОТАН

Маңғыстау өңірінде Тәжімаддин, Исамаддин деген ағайынды, орақ тілді, сөзді айтқанда түбін түсіріп айтатын, сөзге шешен шалдар болды. Тәжімаддин ақсақалды көрдім, Шетпенің поштасында, ауылдарға ақша апаратын күзет бөлімінде, зейнеткерлікке шыққанға дейін де, кейін де ұзақ жыл қызмет жасады. Оның туысы Исамаддин Құрық бетінде қоныстанған. Исакеңнің ұлы Отан көп жылдар бойы Ішкі

істер бөлімінде автоинспектор болып қызмет жасады. Заң – қай заманда болсын жұртшылыққа ортақ болуы тиісті. Заңның алдында сен президент бол, премьер-министр бол, бәріміз бірдейміз. «Тура биде туған жоқ» дегенді шалдар осы турасында айтып қалдырып кеткен. Бірде Отанның інісі Шотан жол ережесін бұзса, ағасы өзін қорқытайын дегенін жүргізушілік куәлігін алып, мәшінін қаңтарып тастапты.

Жұрт әртүрлі айтады, бірі куәлігінен айырылған дейді, енді бірі үйіне көмір түсіруге іздеп барыпты дейді, қысқасы бір шал Шотанды үйіне іздеп барған көрінеді. Іздеп бару себебінің соңғысы шындыққа жанасады.

Әлгі көрші шал Исамаддин ақсақалдан «Осы Шотан көрінбейді ғой, маған бір керек болғаны» десе Исакең «Отан. Шотанды ұстап алып, қара қотан болып отырмыз, әйтпесе өзімізге де керек болып отыр» деген көрінеді.

КҮЙКЕНТАЙДЫҢ БҮРКІТТІ ҰСТАУЫ

Түпқарағанның Кетік қаласында бір автоинспектр ағамыз болған. Аты Күйкентай көрінеді. Баяғының шалдары, не соларды көргендер аталы сөзге тоқтап, сөз қадірін білген ғой. Алдында қылышынан қаны тамған әмірші тұрса да, сөзбен «Дат» сұрап, айтарын айтып кеткен. Қарадан шыққан дұрыс сөзге, хандар тоқтаған. Бірде қызмет бабында Күйкентай ағамыз, Бүркіт деген шопырды ұстап, әлгінің жүргізушілік куәлігін алып қойыпты. Бүркіт те қайбір жөніне жүр дейсің, куәлік алуға тұратындай бірдеңе бұлдірген болар. Бүркіт әлгі жайды әкесіне айтса, әкесі тас-талқаны шығып кейіпті.

Баласына бір сөзді айтып «осыны сәлемдеме ретінде Күйкентайға жеткіз» депті.

Әкесі айтқан сөзді Күйкентайға жеткізуі мұң екен, ол қарқылдан күліп, жүргізушілік куәлігін сөзге келместен қайырып беріпті.

Бүркіттің әкесінің Күйкентайға жолдаған сәлемдемесі «(О заманда, бұ заман, Күйкентайдың Бүркітті ұстағанын кім көрген» деген сөз екен.

ЕКІ МАТЕМАТИК

Баланы біз бала дейміз-ау, баланың білмейтіні жер астында. «Әкемнің ала өгізді ұрлап сойғанын ешкімге айтпаймын» депті бір бала. Баяғыда мектепте оқып жүргенде, барлық мұғалімнің мінез-құлқын, білімінің қандай дәрежеде екенін жатқа білетінбіз. Біздер жоғарғы кластарда оқып жүргенде, мектебімізде мұғалімдердің жетіспестігінен өз мамандығы болмаса да, олар кез келген пәнді оқыта беретін. Есеп сабағынан беретін мұғалім, өзінің білетін әндерін барылдап айтып ән сабағын, химиядан беретін мұғалім өзі ілініп-салынып жүріп, дене шынықтыру сабағын жүргізе беретін.

«Бәрібір ауызша сабақ қой» деп, біздің әдебиеттен беретін апай, саудыратып оқып беріп ботаниканы оқытып жүрді. Алдыңғы партада отыратын Мұхит деген бала, апайдың көзін ала беріп, «Ботаниканың» парағын аударып жіберсе, апай басқа тақырыпты оқи береді. Бұл баяғы біздің бала кездің оқиғалары. Қай заманда да баланың аты – бала. Бір мектепте, екі ерлі-зайыпты математик бар екен. Келіншегі күйеуіне қарағанда білімділеу, таза өз мамандығының иесі көрінеді. Ал күйеуінің білім деңгейі недәуір төмен, институтта сабақтан қалмай жүргесін дипломды ұстата салған болар. Баладан өткен сыншы жоқ, ағайдың математикаға қараң екенін сезіп қойыпты. Есепті шығара алмай жаны қиналған адамның кейпіне еніп, ағайға бір есепті шығартып алады да, сол бойда ағайдың келіншегіне, өздері шығарған болып тексертетін көрінеді.

Күйеуінің балаларды алдарқатып берген шимайы екенін апай білмейді, терісіне сыймай ашуланып «Мына есепті шығарған адам мектепте оқитын адам ба, қай милау мынаны шығарған» деп ұрсыпты.

ҚАЙЫН ЖҰРТТАН КЕЛУ

Біздің ауылдың жігіттерінің көп басбұзарлығы жоқ, бірен-саран есі бар тентектен құр да емес. Ел ішінде бір тентек қай ауылда да бар. Бір жылы біздің ауылға студенттердің құрылыс отряды келді. Аптасына екі рет болатын ауылдың би кешіне, жұмыстан соң олар да келеді. Қыздар жүрген жерде қырғиқабақ, қызғаныш еріп жүреді. Өздерінің шулап жүрген қыздары жетпегендей, олар біздің ауылдың қыздарына «ауыз» сала бастапты. Біздің ауылдың қыздары «өз жігіттеріміз бар»деп айтпапты. Күнде көріп көз үйренгесін бе ауылдың қыздарынан гөрі, басқа жақтың қыздары ерекше ажарлы болып көрінетін әдеті-ау, студенттерге де солай болған ғой. Құрылыс отрядының командирі біздің ауылдың дүкенші қызымен қоймай билепті. Менің Орынғали деген ағам бар еді «Командир болмақ түгілі құдай болсаң да» деп жақтан салып қалыпты. Қазіргі кинолардағыдай өлгенше тепкілеп төбелесу ол уақытта жоқ, ол уақыттағы төбелестің түрі сол – оқсаулы бір шапалақ. Ертеңіне әлгі командир, іші пысып отырған ауылдың ушасковойына барып, өзінің көрген қорлығын айтып беріпті. Бұрында да тентектікпен көзге түсіп жүрген ағамның зәресін алайын дегенін, әлде бөтен студентке қоз қылғанын мелісанер жігіт Орынғалиды аудан орталығы Шетпеге алып кетіпті.

Бірнеше күннен кейін оралған Орынғалиға ауылдың бір шалы «Әй, бала, қорінбейсің ғой бір жаққа барып келдің бе?» – деп сұрапты.

Орынғали «Екі-үш күн қайын жұртыма барып келдім» – депті түк болмағандай..

АСТРАХАННАН КЕЛГЕН КЕЛІН

Шетпенің халыққа қызмет көрсету мекемесінде радио, магнитофон жөндейтін Ханша деген қыз болды. Өзі орысша оқыған, Астраханның қызы. Радиотехника деген, біздің қазақтың пайымдауынша қыз балаға қол емес жұмыс. Солай

десе де, Ханша қыз мықты маман еді. Ел ішінде тұрмыста қолданылып жүрген радиомыз бар, басқасы бар, бәрі орыстардың зауыттарынан шыққан, қара зілдей техника. Ол кезде не көп темір көп, орыстар қолға түскен темірді, шығарған заттарына оңды-солды жамай береді. Ханша қыз, соларды шашып-жинап істетіп жатады. Дәмнің қайдан бұйыары бар, сөйтіп жүрген Ханша біздің жақтың жігітіне тұрмысқа шықты.

Әуелде өзінің де көздеп келген мақсаты сол болу керек, сөз арасында айтатын «Әкем мені неде болса, елге бар деп жіберді» деп.

Келін болып түскен соң абысындары «Біздің жақта күйеуіңнің жақындарын атымен атамайды, жанама ат қоюға тиістісің» депті. Күнделікті үй арасының қазақшасы болмаса, жалпақ қазақ тілін қайдан білсін, Ханша келін өзінің білгенімен, күйеуінің жақындарына былай деп ат қойыпты.

Алдыңғы маңдай тістері түсіп қалып «ысылдап» жүрген қайнағасына, «Стерео қайнаға» деген ат беріпті.

Жаратылысынан мыңқылдап сөйлейтін бір қайнысын «Моно қайным» дейтін көрінеді. Жасы келгендіктен бе көзі жасаурап, жыпылықтап отыратын шалды «слабый контактысы бар атам» депті.

Ауыл адамдары да қызық қой, Ханшаның келін болып түсіп, ат қоюын тосып жүргендей, оның қайнағасы бар, атасы бар, қайнысы бар, бәрін Ханша келіннің қойған атымен атап кетіпті.

РАЙКОМНАН ҚОНАЙ ҒОЙ!

Ертеректе күзет құралдарының жетіспестігінен, Шетпеде барлық мекемелерге адам күзетші қойылып, маңызды-маңызды деген мемлекеттік орындар, қатаң бақыланатын көрінеді. Аудандық Ішкі істер бөлімі қайта-қайта телефон шалып, оларды түнімен тексеріп отырады, қанша дегенмен адамның аты – адам, қалғып кететіні болады, басқасы болады, тәртіп солай. Ішкі істер бөлімінің түнгі кезекшілігінде

жаңадан келген жас мелиса жігіт отырса, түн жарымында телефон шар ете қалыпты. Кезекші абдырап-дабдырап тұтқаны көтерсе, арғы жақтан бір шіңкілдеген дауыс «Әлеу, бұл райкомнан Қонай ғой» – депті. Райкомның аты аталғасын жігіт сасып қалып, не болғанын сұраса әлгі шіңкілдеген дауыс, бір кабинеттің ашық тұрғанын хабарлапты. Кезекші жігіт дереу бастықты оятып, екеуі салып жетіп райкомға келеді. Келіп, ашық тұрған кабинетті тексеріп, күдікті ештеңе байқалмаған соң қайтпақ болыпты.

Кезекші жігіт «Кабинеттің қожасы, бастық, Қонай ағай үйіне кетіп қалған болды-ау» деп ойлап, шақшасын салып алып шырт-шырт түкіріп отырған шалдан сұраса, карауыл шал «Шырағым, Қонай деген мен ғой» – депті шалқайған күйі.

ТОНАЛҒАН ДҮКЕН

90-шы жылдардың басында, азық-түлік түрлері азайып, елдегі өтпелі кезеңнің жаңа-жаңа басталып жатқан кездері болса керек. Дүкендердің тек дүкен деген аты болмаса, ішінде қолға ілінетін түктен жоқ, қаңырап бос қалған. Ел ішінде жабайы сауданың қызып тұрған шағы, халықтың шатқайлап тұрған Кеңес үкіметінен үміті үзілген. Ауылдарда ұрлық күшейіп, малдың шашпау шыққаны әп-сәтте қолды болып, қақсап қалып жатырғандар қаншама.

Бірақ әйтеуір ел тыныш, соғыс жоқ. Шетпегедегі №2-ші мектептің артындағы ауылды «Қызылтұран» ауыл деп атайды.

Сол ауылда, маңайындағы елді күнделікті керек-жарағымен қамтамасыз етіп тұрған, шағын дүкен бар екен. Дүкеннің де дүкен сиқы жоқ, төбесін жалаң шифрмен жаба салған будка көрінеді.

Кешкі ымырттың кезі екен. Дүкеннің маңындағы үйлердің бірінде тұратын бір келіншек, жанынан өтіп бара жатып, дүкен ішінде қозғалып жүрген біреулерді байқап қалыпты. Дүкеннің қаңырап бос тұрғаны екібастан белгілі, негізінде

елді борлықтімей-ақ қоюға болатын жағдай. Жоқ, қалайда хабарлау керек, заман қалыптастырған тәртіп солай, келіншектің қоғамның мүлкіне деген көзқарасы қайдан тыныш жатқызсын, шу көтеріп хабарлап тастапты.

Дүкенде не бар, не жоғы есеп емес, «Ұры түсіп жатыр» дегесін мұздай қаруланған 4-5 мелиса жетіп келіпті.

Жалма-жан дүкенді қарауылға алып, біреуі күшейткішпен «Вы окружон, сопротивления бесполезно!» деп қаһарлы дауыспен команда беріпті.

Сонда қолдарын көтеріп шыққан «бандиттер» кімдер дейсіздер ғой? Ол – біріншіде оқитын Ізболдың Сақтағаны, екіншіде оқитын Кәкімнің Тұраны, әлі мектепке жасы жетпеген сауатсыз Ақай көрінеді. Ал дүкен баяғыдан бері ашық жатырған, есектердің түнемелігі екен.

КҮРКІСІН МЕН БҮРКІСІН

Халықта «Хан жарлығынан, бөк жарлығы күшті» деген мақал бар.

«Халық айтса – қалып айтпайды» деген, бұл мақал ел ішінде сынақтан өтіп, шалдардың басынан өткенсін айтылған мақал. Шал дейін десең шалға жатпайды, иығын жұлып жеп тұрған жас та емес, біздің ауылдың бір шалы, тапа-талтүсте абыройсыздыққа ұшырап қалыпты. Сырттан қарағандарға өз дененің өзіндікі болғанымен, өзіне бағынбай кететін жайлар да кездеседі.

Қаннен-қаперсіз отырған шалдың әлден уақытта, артқы мүшесінен бірнәрсе «жып» ете қалыпты.

Болар іс болып, тазалық жұмыстарына кірісіп кеткен кемпірі, наразылық білдіріп жатыр «Бала емессің, шаға емессің, осы үйдің басқа бөге аз болғандай, мұның не?» деп. Қолындағы сапалақпен маңайындағы шыбындарды үркітіп отырған шал «Кемпір айып етпе, күнде болып жатырған оқиға емес, мен әншейін күр «күркісін» шығар деп ойлаған едім, ол «бүркісін» болып шықты» деп өз ісіне жауап беріпті.

БРЕЖНЕВТІҢ ҚҰДАЛЫҒЫ

Әр ауылдың ақсақалы, өнерпаздары, шеберлері, әзілкеш қожанасырлары, сонымен қатар саяси шолушылары болады. Талай Шонтөре жеңгеміздің қолынан шәйін ішіп, совхоздың жыл бойына таусылмай айналып келіп тұратын жұмыстарын жасап, сол шаңырақтың отагасы, Аманғали ағамызбен тиіп-қашып бірге жүрген кездерім болды.

Сол Аманғалиды ауыл адамдары Шайырдың «саяси шолушысы» деп атап кеткен. Жаздың аптабында сәл дамыл тауып, көлеңкеге отыра қалсақ, Ақаң әлемге шолуды бастап кетеді. Көбіне шетел басшыларына жеңіл тоқталып, әңгіменің басым салмағы Қазақстан үкіметінің төңірегінде болады. Қайыптан-тайып облыс басшыларының бірі орнынан түсетін болса, оның орнына келетін жаңа басшының кандидатурасын Аманғали тұспалдайды.

«Анау ма, оны қоя ғой, қолынан түк те келмейтін адам» дейді бірінші үміткерді.

«Ә, анау ма, сол болып қалуы мүмкін, телевизордан көрсеткенде Қонаевқа өте жақын тұр еді» дейді екіншісінің қызметке жақындатып.

Арада азғана уақыт өткенде Ақаң айтқан әлгі екіншінің суреті көлдей болып газетте тұрады, астындағы жазуында «Бәлен облысқа түгенше, обком хатшысы болып тағайындалды» деген тұрады.

Бір күні гараждың көлеңкесінде отырғанбыз, біреу қас пен көздің арасында Қонаевты орнынан алып тастай қойды.

«Қой жоқ, айта көрмең, Брежнев тұрғанда Қонаевта ешкімнің шаруасы жоқ, олар деген жұмысты былай қойғанда құдамдал адамдар» – деді Аманғали.

Анадай жерде марқұм Күшікбай деген ағамыз үнсіз тыңдап отырған «Сен не Аманғали е...ть, солардың құдалығында болдың ба?» – деді.

ЗҰЛҚАРНАЙ АҢШЫ

Бірде шөп ауылда шөпшілердің еттері таусылып қалып, он шақты күндей қызылсыз қалыпты. Қазіргі «Қаламқас» кенорны, ол кезде совхоздардың жазғы мал-азығын дайындайтын шабындығы. Сары ала таңнан күн ұзағына зағон басында, тыным таппай жүрген шөпшілерге дұрыс әл беретін ас болмаса қиын. Өзектері талып, көздері қарауытып әрен жүреді.

Совхоз біруақытта ет әкелін бергенше, жагадағылардың күйлері кетіңкіреп қалыпты, нан-шәй бар, сонда да әр тамақтың өз орны бар. «Қаламқастың» қорымында аң босып жүреді, бірақ оны аулауға үкіметтен ықтияр жоқ.

«Құдай сақтасын, бірлі-жарым қоян үшін итжеккенге айдап жіберер дейсің бе?» деп тәуекелге бел буып, жігіттер аңға шықпақ болыпты. Тракторшы Зұлқарнай жан-жағына жалтақтап келе жатып, байқамай бір қорымға еніп кетіпті.

Қасындағы марқұм Мақсат деген інім «Ойбай, Зұлқарнай құрыдық, мынау «Қаламқастың» зираты ғой» – депті.

«Қазір, тоқтай тұр» деп Зұлқарнай трактордан секіріп түсіп, қорымға беттепті.

«Құран оқып тұрған шығар» деп Мақсат Зұлқарнайдың артынан келіп құлақ салса Зұлқарнай «Ал енді Қаламқас бізді кешіретсің, ауылда ет жоқ болған соң шығып едік» – деп қазақша кешірім сұрап тұр екен.

ТОБАНАЯҚ

«Ауру – астан» деген сөз бар, оның да жаны бар пайым. Жатарда бір табақ етті жеп аламыз, органбай кесемен бір кесе сорпа оның үстіне тағы ішіледі. Барлығы аз болғандай жатарда бір зерен болса шұбат, болмаса қара көжені сарылдатып қарын сорлыға тағы төңкере саласың. Ертелі-кеш шаруада жүрген баяғының қазағына бұл түк емес, ал күні бойы шөп басын сындырмай, пештің түбінде қазан аңдып жататындарды, кеселге шалдықтыратыны рас.

«Ой, ата-бабаларымыз бір қойдың етін, бір өзі жеген»ден гәукиді кейбіреулер, ол қазақтар – қандай қазақтар. Қазіргі қазақпын деп жүргендерді бұрыңғылармен салыстырудың тіпті келісі жоқ.

Бір шал баласына ренжіп «Атаңа нәлет осы күнгінің балалары, қырыққа дейін ішіп-тышып бала болады, қырықтан кейін ауырдым деп шал болады» – деген екен.

Біздің ауылдың бір шалы аяғы ауырып, доғдырға барса «Шал, етті азайту керек, аяғыңыздың бастырмауы содан» – депті.

Өмір бойы еттен басқаны астың қатарына жатқызып көрмеген шал «Айналайын-ау, барлық қазақтың тобанаық болуы қалды десейші» деп, қолын бір сілтеп шығып кетіпті.

«КЕПТЕР ЕНЕ»

Біздің ауылда Көгершін деген бір кемпір болды. Жасы сексенді толтырып, тоқсанға аяқ басқан. Жас кезінде бір көлдің құрағын бір өзі шауып тастайтын шалымды, қайратты болған деседі, кемпірдің жас кезін көргендер. Бірақ оның жастық шағын көргендердің өзі де алжудың аз-ақ алдында жүргендер. Кемпірдің дүлей қайратымен қоса мінезі де бар. Бірақ жақын келіндері оның аузынан бірде-бір қарғыс етін көрмейті. Торғай үркітетін қауһары болмаса да, қарғыстың небір түрін қойдай шұбыртағын кемпірлердің талайын көрдік.

Көгершін шешеміздің атын тергеп, ауылдың үлкен келіндері «Кептер ене» дегенге, кеше түскен кішілері де ешкім оқытпай-ақ солай атап кеткен.

Ауылдағы тентек қыздардың біреуі «Мына талқаны шығып жатырған кемпірдің атын, Көгершін деп кім қойды екен?» – депті кемпірді сойлетпек болып.

Қырсық қыздың сұрағына ең болмаса екі минутта ойланбастан «Әй, сенің мысықтан сәл үлкен әкеңнің атын да Жолбарыс деп қойыпты ғой, сөйтпін қоя салған да» – депті.

Бірде сол үйдегі агаларымның бірінде шаруам болып, Көгершін шешемнің үйіне бардым. Барсам үлкені де, кішісі

де күндері жақындап, тап бір тапсырыспен болғандай екі жеңгеміздің екеуі де босануға Шетпеге кетіпті. Үйде бір-біріне тіркескен, үбірлі-шүбірлі жеті-сегіз бала, отқа салған тамызығы быксып жанбай, көк түтіннің ортасында Көгершін кемпір жүр.

Келіндерінің қайда кеткендігінен бейхабар мен «Шеше мынау не жүріс, отырмайсың ба, Құдай-ай, тобанды айтып, жеңгелерім қайда?» – демеймін бе баяғы көңілмен.

Бір қолтығына бір немересін қысып алған, екінші қолымен қазандағы қайнап жатырған әлденені былғап жатып «Ерекенжанбысың, әй шырағым, мен еріккенен әйел болып жатыр дейсің бе? Осы үйдің менен басқа қатындарының бәрі буаз» – деді шешем.

ҮСТІРТТЕГІ КЕЗДЕСУ

Бір жылы жазғытұрым обкомнан барлық шаруашылық басшыларына, өз көліктерімен Үстірт жеріне жету жөнінде бұйрық келіпті. Үстірт жерінде бір нысаналы орын белгіленіп, оған бірінші хатшы тікұшақпен барады, бұлар сол мезетте оны қарсы алуға дайын болуы керек. Жолда совхоз директоры Қапан шыдамсызданып шопырынан «Япырым-ай, біріншімен қалай амандасқан жөн болады?» – деп сұрайды. Шопыры да күнде қасынан өріп жүрген жоқ па, иығын қиқаң еткізіп білмейтіндіктің ишарасын жасапты. «Ассалаумағалайкум!» десем ескіліктің белгісі болады-ау, ә» – дейді шопырына тағы көз қиығын салып.

«Біздер жаңа заманның адамдарымыз, «сәлеметсіз бе» десек те оғаштығы болмас, ә?» – деп шопырына қараса, ол тағы да иығын қиқаң еткізіпті.

«Совхоздың ақшасын жегенде менен сұрап жатырған жоқ, бұл неғып мені адам есебіне қосып отыр» деп шопыр жігіт ішінен тынып, сазарып отыр.

«Осы сірә, біреумен амандасып көрді ме екен, мен кімнен ақыл сұрап отырмын» деп директор одан күдерін біржола үзіп күрсінді Бұлар межелі жерге жақындағанда гүрілдеп

анадайдан темір құс та көрінді, Қапан директордың самайынан шып-шып тері саулай бастайды. Сасқан директор көлдей болған тұмсық орамалын алып, басын тұмшалал үстінен қалпағымен бастыра салады. Тік ұшақ елу-алпыс қадамдай жерге келіп қонып, аудан басшысы бастап совхоз директорлары емпендеп соңынан ере жөнеледі. Жұрттың бәрімен қол алысып амандасқан ол бұған да таяп келеді. Басына көлдей матаны жауып, үстінен қалпағымен бастырып алған, онысын ұмытып кеткен Қапан біріншіге қолын соза «Ассалаумағалайкум» деп жәмпендеп жатыр. Өзін мынадай формада қарсы алған директорды бұрын-соңды көрмеген бірінші «Мынау кім?» – депті оған үркесоқтай қарап. Сол кезде ауданның біріншісі «Бұл пәлен совхоздың директоры, түгенше» деп таныстырыпты. Сонда облыстың бірінші басшысы Саламат Мұқашов «Мен мұны Кувейттің молдасы ма деп қалдым» – деген екен.

ӘЙТЕУІР АДАМ АЛҒАН!

Өткен ғасырдың 90-шы жылдары бақилық болды, біздің ауылда өзі жалғызілікті Теңел деген ағамыз болды. Өзі арушаң соған байланысты зейнеткерлікке ертерек шыққан адам. Оның жалғыздығын ескеріп, ауыл жұрты үйлеріне тікелеп барып жатырса ешкім де оған «кет» демейді. Қасиетінің қандай екенін білмеймін арасында құмалақ ашатыны бар. «Біреулер айтқаны дәл келеді» десе, екіншісі «оның айтқанын қой» деп шалдың аруағын теріске шығарып жатады. Жұрт шалдың сәуегейлігіне сенбесе де, аруақтың аты аталғасын сыйлап бес-он тиындарын беріп жатады.

Ауылда көптеген жылдар басшылықта болған, орынсыз көп сөйлемейтін Рахыман деген ақсақал болды. Күндердің күнінде Рекеңнің балаларының козы-лағын қайырып жүрген есегінің ерін біреулер алып кеткенін, әйтеуір ұшты-күйлі жоғалыпты. «Анау-мынау десек те, көлік екен есек те» деген есек дегенің ауылда дұрыстап бабын тауып мінсең ортан қол көлік санатына қосылады. Есегі бар үйге жарлылық жоқ.

Рахыман шал әркімдерден сұрап, әбден торығып келе жатырса алдынан Теңел шал қарсы кездесіпті. Ауылда құмалақшылар көп күй талғап жатпайды, кез келген жерге отыра қалып, аруағын шақырып, құмалағын шашып жіберіп, сөйлете береді. Хабарсыз кеткен есегінің ері, бытырап жатырған құмалақтардың арасынан шыға келердей дәметіп Рекең отыр. Құмалақтың ашылу тәртібімен Теңел шал тастарды орын-орындарына орналастырып болған, енді тек есектің ерінің қайда екендігін айту қалды. Біраз ойланып болған Текең өзі ойынан шығарып қойып қалғанын, әлде аруақтар дұрыс хабар айтпағанын «Реке! Еріңді әйтеуір адам алыпты» деген екен. Адамнан келген пәле екенін Рахман шалдың өзі де «жобалап» тұрған. «Рас шығар» деп Теңелге орамалын беріп үйіне қайтыпты.

ОНАН ӘРМЕН!

Бұл берігеректе болған оқиға. Еңбектеген баладан, еңкейген кәріге дейін байланыстың жаңа түрі ұялы телефонды пайдалана бастаған уақыт. Жақсыны жақсы деу керек, бұл жұрттың бәріне таптырмас байланыс құралы болды. Жақсы дүнияға тағар сын көп, біреулер «Ойбай бұл тек ауыртпайсырқатпай арам қатырады екен» деп жар салды. Неде болса бұл байланыстың пайда-зиянын, ұялы телефонды жасаған жігіттер біледі.

Біздің де балалар өсіп келе жатыр, олар да адам аузын аштыратын ғаламатты жасап шығарар.

Бір кемпірдің қызы «вешірге» кетсе, сол түні хабарсыз, ұялы телефоны ажыратулы, онымен таңға дейін байланысудың сәті түспегіті. «Қызға қырық үйден тыйым» салған қазақ әрине уайымдайды. Таң бозарып атып келе жатырғанда, шошып оянған кемпір қызынан тағы бір хабар алмаққа үміттеніп соқса «Абонент байланыс аясынан тыс жерде» деп қайта-қайта қақсай беріпті.

Ашуы терісіне сыймай тас-талқаны шығып кейіген кемпір «Неге ол байланыс аясынан әрмен кетпейді» депті тістененіп.

БАЛАЛАРДЫ АЛАСТАТУ

«Қазақстан-Ақтау» телеарнасына Иманбай Жұбаев басшылық жасап тұрған жылдары, жаңа көптеген жобалар жасалып, сонымен бірге арнада қазақи дәстүрлерге жол ашылды. Маңғыстауда 14-ші наурызды, үкіметтің жыл басын қашан тойлағанында шаруасы жоқ ықылым замандардан бері жергілікті халықтың өзі жаңа жыл ретінде белгілеп қойған. Осыған орай Иманбай жергіліктілердің ежелгі дәстүрін қатерге алып, «Амал келді – жыл келді!» деген теледүниені өмірге әкелді.

Арнадағы техникалық болсын, творчестволық болсын мамандардың жанқиярлық еңбегінің арқасында Маңғыстау жұртшылығын дүр сілкіндіріп, көне дәстүрді бүгінгіше айшықтап бүткіл қазақ еліне паш етті. Алғашқы телевизиялық жоба теңіз жағалауында түсіріліп, оны тиіп-қашып Қазақстан ұлттық арнасы да көрсетті.

Бір жылы амал мейрамы тұсында, Маңғыстау телеарнасының ауласында мал сойылып қазан көтеріліп, шағын мереке ұйымдастырылды. Көп даңғыра қылып елді шулатпай-ақ, шағын бағдарлама жасап, арнаның ардагерлеріне қонақасы берілді.

Жастарға имандылықтың шапағатын сіңіру үшін, ішімдік атаулыны көрсетпей кәдімгі баяғы қазақи дархандықпен көңіл көтеру ұйғарылды.

Жастың аты жас «Мә, мынаны алып жібер» деп үлкендер қот-қоттап жатырса, осылардікі дұрыс екен деп тұмсықтың астынан тартып жіберуі әбден мүмкін ғой.

Ал «болмайды!» деп үзілді-кесілді тиырым салса, оған да көне қояды. Былай ойлап қарасаң бар пәле шалдардан келетін сияқты. Олар дұрыс болса, балалар да тырп ете алмайтын секілді. Әркім жүрекжарды әңгімесін айтып, шын табиғи күлкімен күлісіп, бір-біріне адал ықыластарымен тілектерін тілеп, кәдімгі адами отырыс болды.

Шәй ішіліп, тамақ желініп болған соң Орталық мешіттен шақырылған молда жігіт Құран оқыды. Кешкі эфирге

шығатындар өз қызметтеріне кетіп, жұрт саябырсыған кезде қайдан келгенін білмеймін арнаның екі шоңыр баласы жалпылдан жетіп келгені. Шоңыр деген атағы болмаса екеуі де бала, анда-санда шайып кететіндері қайда кетсін.

Иманбай екеуін іркестіріп-тіркестіріп тұрғызып қойып, молдаға мойнын бұрып «Ал, Молдеке, мына бір екі жігіттің аздап жұмыстың тәртібін көп емес, анда-санда тәрік ететіні бар, осыларды жаман қасиеттерден аластатып беріңізші?» дегені күліп.

Молда «Ол дегенің тірілердің бәріне жалпы бірдей қасиет, жігіттер уақыт өте өздері қояды» деп күліп артын эзілге айналдырды.

Мен бар, белгілі тележурналистер Талғат Атшыбаев, Садат Өтесбай, Мәлік Әндіргалиев және арнаның бас инженері Сапарбай Нарымбетов, оператор Бейбіт Нұрсейт бар, өзімізбен-өзіміз отырғанбыз.

Әлден уақытта назарымен біз жақты бір шолып өткен Иманбай тағы да молдаға қарап «Ал Молдеке, балалар балалар-ау, ішімізде бүлдіріп қоятын шалдар бар, оны қайтесің?» дегенде бүткіл арна қызметкерлері ду күлгені. Ду күлкінің себебін арна қызметкерлерінің бәрі біліп отыр.

БЕГУДИ

Таңғы тәтті ұйқыдан Гүлзира апай оқыс оянды. Жалмажан қолсағатына қараса, сабақ басталуға жиырма-ақ минут қалыпты. Сабаққа бір минут кешігіп келген балаларды, жерден алып, жерге салатын Гүлзираның өзі солардың жолын құшқалы тұр.

Балаларға ұрыса бастаса «Өткендегі өзіңіздің кешіккеніңіз қайда?» десе бұл не деп жауап береді? Сыныбындағылар да тырнақ астынан кір іздеп, мұның кемшілігін тізбелеп жүреді. Әншейінде байғыз құсқа ұқсап какылдап, ояпбасыңа қоймайтын қытайдың жұдырықтай сағаты, тілдері салбырап тоқтап қалыпты.

«Мектептің асханасынан түсте бірдеңе қаузап жатармын»

деп оразасын ашпастан, апыл-ғұпыл киінші, тіпті айнаға да зер салмастан үйінен шықты. Төмен түсе бергенде қарсы кездескен екі саудагер жігіт, тұра қалып, бұған ерекше назар аударып қарады.

«Маймыл көргендей немене соншама ауыздарын ашып» деп ойлаған Гүлзира, тоқтап сөз айтуға уақыт тар, олардың жанынан бастапқы қарқынымен өте шықты. Сыртқа шыққаны сол еді, үй жанындағы теректерді суарып жүрген, сары күртелі үш келіншек, жұмыстарын кілт доғара салып, бұған олар да аңтарыла қарады.

«Өткен-кеткендерді түгендеп ауыздарын ашқанша талдарын дұрыс суармай ма, бұлар өсекке материал іздеп тұр» бұларға да бір-екі ауыз бірдеңе айтып тастауға, әттен уақыты жоқ. Сол екпінімен мектепке жақындап келді.

«Сәлемәтсіз ба, Сәлемәтсіз ба?» деп сонадайдан жамырай шулайтын, өзі жетекшілік ететін сыныптың оқушылары да, амандаспақ түгілі айқай-шуларын сап тыйып, бұған үрке қарап тұр.

«Неғып тұрсыңдар ауыздарыңды ашып, соғылып жатырған қоңырауды, ең болмаса біреуіңнің ана қалқиған құлақтарың естімей тұр ма, әлде сендер үшін құдайдың құтты күні директордың алдында мен тұруым керек пе?» деп жолай тәрбие жұмыстарын жүргізіп барады. Алдынан кездескен мектептің бар мұғалімі, карауыл шал, еден сыпырушылар, мектептің маңайында жыбырлап жүргендердің бәрі бұған қашқақтай тосырқап қарап тұр. Сәл ертерек болғанда бәрін бір тұқыртып жіберетін, әттен уақыттың тарлығы. Кіреберіс дәліздегі айнаға көзі түсуі сол екен, Гүлзираның өзінің ауызы ашылып тұрып қалды. Сөйтсе ұйқыға жатар алдында басына салған «бегудилер» сол күйінде тұр екен.

ҮШІНШІ БӨЛІМ

Ауыл әңгімелері

БӨПІШ КЕМПІРДІҢ КЕЛІНІ

(Әңгіме)

Бөпіш кемпірдің бір арманы – келін түсіру. Шалының бақилық болғанына он жылдай уақыт болды.

«Күні бойы желкем ұйып, басым ауырып, мазам болмай» дейтін, марқұм тракторының доңгелегіне ауа үрлеп жатып құлап, тілге келместен үзіліп кеткен. Желкілдеген жас емес, еңкейген кәрі емес, жасамыс елуінде жалғыз ұлдың тілеуін тілеп, соны қайтсем қатарынан кем етпей жеткіземін деп, көштен қалмай қоңыр тірлік кешті.

«Артында бар – оңалар» деген. шүкір ұлы ержетті. Әкеден қалған кәсіпті жалғастырып, тракторшы болды.

Ел қатарлы бір «шүйке басты» келін етіп түсіріп, Алла оңынан беріп, солардың жас шаранасын иіскесе, кемпірдің бұл дүннен өтсе де, арманы болмас еді. Баласына айта-айта, құлағының етін жей-жей шала жасы құрыды. Тойға деп баққан ісектер де қартайып, тістері түсіп жұларлығы қалмады. Келін жайлы әңгіме қозғалса болды, баласы ішіп жатқан шайып тастап, кесесін төңкеріп, дастарханнан тұрып кетеді. Бірақ, кейінгі кездері «келін тақырыбына» еті өліп кеткені сонша, қою шайды сораптап ішіп, шешесінің салған сартабайын естімеген мылқау адамдай, жынынан айырылған бақсыдай болып міз бақпастан жата беретінді шығарды.

Жұрттың баласы бесіктен бөлі шықпай, тіпті, тұмсығының асты дегдімей жатып үйлі-баранды болып жатады. Күні кеше ғана шаң-шаң болып, тауықтың кетегіне кіріп, жасырынбақ ойып жүрген корші үйдің Тәкені, корші ауылдың қызын алып қашып келгенде, Бөпіш кемпір біршама уақыт өз-өзіне келе алмай қалған-ды. Мұның баласы жасы отыздың үстіне шығып кетсе де, ақталған бұқадай ұрғашымен ісі жоқ.

Бөпіш кемпірге ауылдағы әркімдердің келін алған тойына барғаннан өткен азап жоқ. Төрт құбыласы түгел, өзі қатар кемпірлер әңгімесін коршіні үрлеп, абысын-ажынды бірін-бірі қажан, ешбір уайымсыз тойдың жылы-жұмсағын тістеріне

басып, немерелеріне арнап кәмпит-сәмпиттерін алып жатқанда, мұның ішкен асы тамағынан өтпей, әркімге бір жалтақтап отырғаны. Кейінгі кездері той-садақаны да сиретіп, басыр болып жатып қалатынды шығарды.

Баласы кейде тракторын тарылдатып түннің біруағында келеді.

Үйге енді-ау деген шамада Бөпіш кемпір ыңқылдай бастайды.

«Осы үйдің адамдары мен келсем-ақ болды, ыңқылдай жөнеледі екен» – дейді баласы шешініп жатып.

«Сен, сен мені ыңқылдатып қойған» – дейді ұрынарға кара таппай жатырған шешесі. Сонымен әңгіме тамам болады. Тоңазытқыштан ауызына шөкімдеп бір нәрсе салса салады, салмаса, әкесінің тонын жамылып, шешесінің жанына қисая кетеді.

Қай мейрам екені есінде жоқ, баласы бой жазып келуге қалаға барып келген. Ойында дәнене жоқ кемпір оның жол сөмкесін ақтарып отырғанда, ішінен қопыраған сары шашты орыс келіншектің суретін тауып алды.

«Қопыраған түрі жаман екен, өзіне ұнаса болар» деп, жүрегі алып-ұшып қуанған қуанышы көпке бармады. Сөйтсе, онысы телевизордан, Мәскеуден ән шырқап жүрген кекселеу келіншек болып шықты. Дегенмен, «үмітсіз-шайтан» деген, жақсылықтан кемпір күдерін үзбеді.

«Шалы тірі болғанда біреудің қызын айттырып та болса, алып берер ме еді, кайтер еді» деп, жетім көкірек кемпір кейде кемсеңдеп көзінің жасын сығып, қосағын еске алады.

Мамыр айының басы болатын. Жер бусанып, көбік қарда бір, көктемде бір тоятын уақ малдың ауызы көкке тиіп мәресәре.

Бір төмен етектерінің жоқтығы болмаса, баласы шаруаға мығым. Қоралары, бау-бақшасы сақа тастай, аулада көлденең жатқан бір тал шөп көрінбейді. Жерден өз бетімен шөп үзіп үйренсін, әйтпесе, бара-бара малдың мойыны жетпей жүрер деп деп ойлап, жас ботасын қорадан шығарып, Бөпіш кемпір тынығып беткейдегі жалғыз ағаштың түбінде отырған. Бұдан

екі-үш күн бұрын қой ауылға әлденелер тиеп кеткен баласы тракторын үйге бағыттатып келеді.

«Тамағын өзі ысытып ішер, жас малдың қатесі көп, ойнақтап жүрген ботасы құлап, мертігіп қалар» деп ойлап, біраз байырқап отыра тұруды жөн көрген. Ұлы тракторын оңай оталдырып кету үшін үй алдындағы еңеске қоюшы еді. Бұл жолы олай істеген жоқ аулаға жанай тұрды.

«Жетпегір, бірдене ұрттап келді-ау шамасы, жылқыдағы Амалбай құрдасы екеуі біріксе, бір оқиға болушы еді, сөйткен ғой» деп орнынан қозғала бергені сол еді, көйлегі қызарып трактордан түсіп жатырған біреуді көзі шалды. Ауызын ашып, бір-екі адым аттап тоқтап, анықтап қарады. Шынымен әйел заты. Бөпіш үйге қалай жеткенін, әншейінде өте алмайтын арықтан қалай өтіп кеткенін байқамай қалды. Аулаға енгенде көзінің түскені, қолдан жасалған ағаш сәкіде ұлы бір қызға әлденелерді айтып күліп, әңгімелесіп отыр. Мұны көрген қыз ұшып тұрып, жылы жымиып сәлем берді. Жүрегі ауызынан шығардай болып қатты соқты кемпірдің.

«Сап, сап көңілім! Жүрегі құрғыр қайтер екен, сап, сап!» деп өзін-өзі әзер тежеді. Құдды бір тәтті түс көріп жатқандай. Жоқ, өңі екен. Жүзі күнге тотыққан, қара торының өндісі, адам үрікпес қыз екен. Елтең-селтең артық қимылы жоқ, ибалы жан екені аяқ басқанынан-ақ білініп тұр.

«Құдайдың да маған қарасқаны шығар, қашанғы сарылдыра берсін» – деп күбірлеп өзіне-өзі тәуба айтты.

«Гүлжанның кешкі автобуска отыруы керек, сырттай оқиды қалада» – деді ұлы.

«Бұл кімнің қызы еді?» – деп, еске түсіре алмай тұр еді атын атағанда барып таныды.

«Е, Төреғұлдың Гүлжаны екен ғой. Шешесі аурулы болып, жас інілері жетіскенше тым-тәуір оқуын тастап, мал ауылда жүр» дегенді талай естіген. Баласымен жасты қыздар енді барар жеріне барып болған болар деп қыздарды түгендегенде, Гүлжан қыз кемпірдің есебіне тіпті кірмепті де ғой.

Бөпіш кемпірге тыңнан күш қосылғандай болды. Қолды-аяққа тұрмай зыр жүгіріп дастархан жасады.

Түстің қайтуында қыз қол сөмкесін алып жүргелі тұрып, кемпірге іш тарта қарап «Сау болыңыз» деді. Қыз артынан ұзақ қарап шығарып салған кемпір үйге бұрыла бергенде, ұлы алдынан шықты күлімдеп.

Жүзінде шексіз бақыттың, адам айтқысыз қуаныштың нышаны бар еді.

«Гүлжан екеуміз осы жазда бас қосатын болып шештік, тойға әзірлен» – деді шешесіне жасқаншақтап қызарақтай қарап. Бөпіш кемпір жарты жасқа жасарғандай болды. Өмірде көрген азабы, қайғысын бір мезетте ұмытып кетті.

«Дәм, бұйырмыс деуші еді бұрыңғылар, осы екен ғой» деді ішінен.

Сосын өзіне-өзі «Жаңағы неме не айтты? Жазда деді ме?» – деді.

Жаратқанға алғысын жаудырып, Құдайға мың да бір шүкір айтып тұрып «Жаз қайда-а... енді құдайдың күні өтіп болар дейсің бе?» – деді.

Дегенмен, сол күні Қаратаудың қойнауындағы ауылда бір уыс болған кара кемпір Бөпіштен бақытты адам жоқ еді.

КІРІШТАР ТІРЛІК

Құмардың өндірісте жасағанына бірнеше жылдың жүзі болды. Өндіріске талап қылғанға дейін жұмыссыздарға төленетін өлтірмейтін де, күлдірмейтін де жартымсыз тиын-тебенге телміріп, бала-шағасын тентіретудің аз-ақ алдында жүрді.

«Бір заманда туып ауызымызды аққа тигізеді» деп жүргенде ұры-қарының пышағына ілініп кетер деген оймен, қара інгеннің ұрғашы тайлағын күзге салым жаратып сатып, әжептеуір пұлға айналдырған.

Ешкімнің ала жібін аттамайтын ақтығына Құдай жақ болды ма, әлде үйелмелі-сүйелмелі төрт баласы мен жер қозғалмаса қозғалмайтын момын келіншегінің несібесі ме,

тамыр-таныстарын жағалап жүріп, ойламаған жерден өндіріске жүргізуші болып орналасты. Өзімен тетелес, бірер жас үлкендігі бар танысының арқасы, қала берді, «ине өткен жерден жіп» өтетіні бар, тайлақтың пұлының недәуір септігі тиді.

Алғашқы жылдары мұның ауылдан келгендігін көлденең тартып, алдыңғы-артқы шамдарынан жұрдай, кәбеңкесінің есіктері он ұрғанда әзер жабылатын, резеңкелері таз адамның басындай жалтырап, кей жерінен кәмірі көрінген, әйтеуір мәшін деген аты бар ескі «Маз»ды мұның құзырына берген.

Жанкешті еңбегінің арқасында, бұрыннан істеп жүрген жігіттер қол ұшын беріп, жамап-жасқап, әйтеуір тоқтатқан жоқ.

Үш жылдың жүзі болғанда, жұмысқа үйренісіп әбден сіңіскесін колонбастыққа «Жаңа болмай-ақ, ескінің тыңы болса да» деп құлаққағыс еткен.

Колонбастық мұның сұранысын жүре тыңдап «Бір реті болар» деді езуіне зымиян жымысқы күлкі үйіріліп.

Сонысын Құмарға бір көзін сығырайта шекесінен қарап тұрып «Ақысы болса, боқысын шығарамыз» деп өзінің малтабар мақалын қыстыра айтқан.

Уақыт бір орында тұра ма «бір реті болармен» тағы бірнеше жыл артта қалды.

Неңдей пәлесі бар екенін қайдам, Құмардан бұрын келгені бар, кейін келгені бар, техниканың иісі мұрындарына бармайтын, бұrandаның оң-терісін білмейтін біреулер жаңа көлікке ие болып жатады.

Жастайынан марқұм әкесінің жанынан бір елі қалмай. оқуға онша құлқы болмаса да, темір-терсекке бейім болды. Мұның оқуға ынтасының жоқтығын бас қондырысынан байқады-ау деймін, әкесі сегізіншіні бітіргізіп, СПТУ-дан бірақ шығарды.

Мектепте оқып жүргенде мұғалімдер қит етсе «СПТУ-ға жібереміз» деп, абай-қоқай жасайтын. Адамның жүрегінің ұшыратындай мұнда оқып жүргендердің де байлаулы жатырғандары жоқ, өзі құралпы әр ауылдан келген балалар

екен. Рас енді «ел ішінде бір тентектің жүретіні» сияқты, бірен-саран қиық құлақтар арагідік ұшырасып жатады. Ақыл-есінде ақауы барлар бұл жерде жоқ, мұғалімдер де мектептегі секілді мұғалімдер. Тіпті шектен шығып бара жатырсаң, аздап қағып жаскайтындары бар енді, ондайлардан мектеп те құр емес.

Әскерге барған жылдары да жүргізушіліктен қол үзген жоқ.

Үйленді. «Қайда барып қаңғып жүремін» деген оймен ауылында өзінің үйреншікті кәсібін жалғастырып, балашағасының жанында болды. Құмардың ауылдағы бейқам тірлігі ұзаққа бармады. Әп дегеннен жекешелендірудің қакнанына бірден түсті. Еңбек санаты аз болғандықтан, астындағы нәпақа тауып жүрген «кокқасқа» мәшіні басқа бір пысықайға аударылып берілді де, мұның еңбек үлесіне мұрнынан су аққан, қояннан сәл мазарлырақ тіпті қыстан қалай шыққаны белгісіз арық бес тоқты тиді.

Әкеден дарыған шопырлық кәсіп. Құдай оң көзін салып, енді міне өндірісте жалғасып жатыр. Мұндағылар Құмарды «ауылдық» деп қырын қарағанымен, көп жүргізуші мұның лақтырған таяғын әкелуге жарамайды. Ауылда жүргенде ондірістегілерді бұл күдіреттен бетер көретін. Үйренісе келе қай шопырдың қалай шопыр болып жүргендігі айқын көріне бастады. Көлігінің қалай от алып жүретіндігін білмейтін бағзы біреулерді бұл таңертеңгісін талай сүйреп сауабын алған.

Бірде өзімен бірге жұмыстас шала қазақтың «ТАТРА»-сы аяқ астынан от алмай қалды. Орысы бар, қазағы бар, техниканың кара суын кері ағызатын, осы қалай деген бірнеше шопыр қанша шұқшиса да, «ТАТРА» міз бақпастан мелшініп тұрып алды. Қамшылан алуға – ат емес, жансыз, тұтасқан темірдің үйіндісі. Әншейінде Құмарды көзге ілмейтін, көрген жерде сәлемін көңілінің хошы келсе беріп, келмесе кердеңдеп жанынан өте шығатын қаланың шала қазағы, орысша-қазақшасын араластырып, өзінің білген «қойыртпағымен» бұған қолқа салды.

Бір-екі рет өтірік бұзданып соңынан жүгірткісі келіп еді,

соңынан «қой құрсыншы байғұстың бала-шағасы бар шығар» деп, ол ойынан айнып қалды. Көлігі сыр беріп жатырса әлі бүгежектеп алдына талай келер-ау. Құмар «ТАТРА»-ның ақауының тоқ жүйесінен екенін бірден шамалады. Жұдырықтан кішілеу «ақ бөшкені» алып тастап, орнына «советский» ақ бөшкені қондырып, оталдырғышты басып қалғанда, «ТАТРА» жарықтықтың гүр ете қалғаны. Анасы анау жерінен, мынасы мына жерінен деп сәуегейлік айтып түк шығара алмаған, тілсіз темірдің «сырқосының» не екенін білуге адырандып жеткен әріптестеріне «Бәлендей еш нәрсе болмапты» деп, қырық құрау ескі көлігін тарылатып кете барған.

Сөйтіп жүрген Құмар күндердің күнінде автобазға тағы бір топ жаңа мәшіндер легінің келгенін естіді.

Құдайдың қайдан берері бар «Осы жолы сәті түсіп қалар» деген есек дәмемен бастығының есігін қақты. Өндірісте қол жыл жасағандығын, көлігінің ескі екендігін, сондықтан келіп тұрған жаңа көліктің біреуін сұрап жазған арызын да өзімен бірге ала кірді. Ішке енсе танауы қоңқиған кавказдықпен бастық онаша отыр екен. Қоңқи танаумен әңгімесін үзбестен ымдап, арызды қолына алып, атүсті немкеттілеу көз қырын салып шықты.

«Тәк, Құмеке былай екен, мына жігіт «железнодорожный» бітірген екен, осыған бергелі отырмыз, бізге бөлінгені бір-ақ көлік, алды-арты бұл емес, бір реті болар» деді. Құмардың ашудан жүрегі тоқтап қала жаздап, қаны кәдімгідей көтеріліп кетті. Жағасынан ала кетуге, бұл жұмыстан шығып қалса, қалған өмірінің соңына дейін қаңғып қалатынын ойлап, өзін әзер тежеп қалды. Солбырайып қоңқи мұрынның көзінше шығып кету, тірілей жерге кіргенменен бірдей.

Өзінің адам екендігін, тәуір өмір сүруге басқалар секілді мұның да хақысы барлығын білдіріп, сазарған күйі «Сіз білмей отырсыз, бұған тепловоз беру керек еді ғой» деді. Бастық ентіге демалып, танауының көлемі недәуір ұлғайып, оның үстіне дыбыс шығара шуылдап кетті. Бетіне ешкім бұлай тіке келіп көрмеген, ашуының қатты келгені сондай, бірақ

табан астында қайтарар жауабы тағы жоқ, бастықтың тілі байланып, тығылып қалды.

Тепсе темір үзетін, қу тірлік арқасына қандай ауыр зіл артса да мойымайтын, жаны сірі Құмар жамау-жамау «МАЗ»-ын гүрілдетіп, самсаған мұнай мұнараларын бетке алып бара жатыр. Жаңа көліктің ауылы оған әлі алыстау еді.

ҚАРА ТЕКЕ

(Мысал әңгіме)

Әкесі ырымдап атын Малдыбай деп қойса да, оған мал бітіп жарытпады. Қаншама орайың келтіріп тырысса да, шашау шығармай жиғанымен сіңірі шыққан ата-бабасының деңгейінен аспады. Малының «бір басын екеу қыламын» деп бала-шағасының ауызынан жырып, бар ниетімен құлай жанталасқанымен онысынан түк шықпай, керісінше басына тартса аяғына жетпейтін халге душар болды.

Анау өзіндей құрдасы Жиганқұлға қарашы, қой соңына ере алмай қалған көтерем тоқтыға бола уайым жеп, өзі де жемей, өзгеге де бермей анты қашып жүрген жоқ. Келді-кеттісіне қарамай сойып, сатып пұл қылып, шалқып күнелтіп отыр. Өзінің ішіп-жемінен қытып, бұған ұқсап күнара жатып жүрген жоқ. Сонда да оның дәулеті бір ортаймайды. Жаздың аптабында, қыстың қақаған аязында, қия шабуылмен мал артында салпақтап жүргенін тағы көрмейсің. Қашан көрсең де қызара бөртіп, миығынан күліп тұрғаны. Оның баласындай бала – мұныңда асырап-бағып отырғаны. Несі барын қайдам, әйтеуір оның шаруасы дөңгеленіп, ыңғайына қарай ойысып, ойына алғаны өзі қалағандай жүйе-жүйесімен реттеліп жатады. Үйір-үйір есті мал жылқысын қоспағанда, басының ауған жағына жүре беретін қаңғыбас түйелерінің өзі, қазықтап қойғандай оның қыстауының маңынан ұзап кетпейді.

Ал Малдыбайға мал бітуі керісінше. Аздаған жандықтың баққанға ғана бітетіні рас, бірақ бұл қолда барды келістірмей

орынсыз шашылатындардың санатынан емес. Ауыл арасының қонағын алдайтын тоқты-торым қай қазақтың шаңырағында жоқ? Ауылда тұрған соң жазда көкірегіңді суытатын түйенің күрпінен шұбатын ішпегенсін, қыста жылқының сарыала қазысын кертіп жемегесін, қырдағы өмірдің сәні бар ма? Малдыбайда мұның бірі де жоқ, бұған ірі қара малы арғы атасынан деп қайтеміз, өзі есін білгелі есігінің алдына байланып көрген жоқ.

Жұрттың әйелі маң-маң басқан маңғаз інгендердің бауырынан өнген шелек-шелек сүтті сауып алып жатқанда. Малдыбайдың әйелі бақыртын ешкі сауып жатады. Сол айтқан бұл ірі қара малынан ұяттылау, бірақ арғы жағында ауызының салымы солай болса ұят түгі де жоқ шығар, қайтеді енді? Бетіңе шіркеу болатындай дәнеңесі жоқ. Құдайдың бұйыртпасын он жерден құдірет болсаң да тартып ала алмайсың.

Анау бір жылы, үлкен қызын ұзатқанда құдалары атаған көк бисені. Көкойдағы қалың үйірлі жылқының ішінен қолмен ұстағандай қылып қарақұрт шағып өлтірді.

Енді бір жылы әйелінің торкінінен келген боз інген қартайғанда ұрғашы боталаған. Бөркін аспанға атып қуанбағанымен, боз інгеннің артына қара ергеніне кәдімгідей іші жылып, жымың ете қалған. Сол бота, қайымал жасына келгенде ауыл алдындағы қыраттың баурайында, айдың күні аманында үйелеп өлді.

Басына бас қосылып мал бітпейін десе дауа жоқ екен.

«Мал мен дәулет, арғы жағынан қаймағы барларға бітеді» дейтін әкесі марқұм.

«Сол рас-ау» деп лажсыз мойындап, аз-маз қынжылыс білдірген де қойған.

«Уайым беріп, қайғы алып қайтеміз, мал – бас садағасы, бала-шаға аман болсын» деп әйелі басу айтқан.

Қолда бар қой-ешкілері де көп ұрғашы туып жарытпайды. Жылдағысы сол еді, биыл да солай болды. Көктем мезгілінде, жазға таяу шыбын шықпай тұрып, еркек төлдерін, мал доғдыры Бергенбайды шақырып кестіріп тастады.

«Құдайдың қайдан берері бар, мүмкін шаңырағымызға кірген құт болар» деп ойлап, шұнаңдап жүрген қара лақты ғана ырымдап ұстап қалған.

Содан күндер өте бір жылы ауыл текесіз қалып, «жұт – жеті ағайынды» деген ешкілердің басына күн тумасы бар ма. Жыл бойына ық жағынан адам жүре алмайтындай сасып жүретін, Асықбайдың көк текесі қартайып, жас ешкілердің көңілін ауламақ түгілі күнделікті қорасын таба алмайтындай алжи бастаған. Көк текеден әлі дәмесі бар ауыл адамдары оны алуын алса да, көп ұзатпай әкеліп тастайтын. Енді қайтсін, атан түйедей етіп сұрап алған текелері, олардың салған жем-пемдерін екі езуінен сорғалата соғып алып, қораның бір бұрышында мүлгіп жататын.

Ел ішінде жарты жылдай теке дағдарысы болды, бірақ арты қайырлы болып бітті-ау әйтеуір. Ешкілердің бағына бұл күндері Мәкеңнің баяғы қара лағы өсіп, қолды-аяққа тұрмайтын пысық текешікке айналған. Асықбайдың алжыған сары текесінің орнын енді сол басты. Құдай бір жағынан болмаса, бір жағынан қарайласып азғана жандығының шөп-жемін айыруға себеп болды. Қысқасы, бүткіл ауыл мұның қара текесіне қарап қалды.

Сол күндерден бастап қара текенің басына шырақ жанып, бақ қонды. Қара текеге таңертеңгісін отарды өріске бастайтын жасамыс ақ серкенің өзі құрметпен қарап, мал ішінде бедел дегенің биіктеп шарықтай бастады. Қара текенің бақыттан басы айналып, кейде көзінің еті өскені сондай, несіне бағынбай бөтен қораға түнеп қалып жүрді.

Араға біржар күн салып, бір қап жемімен қоса қара текесін ауыл адамдары әкеліп тұрғанда, Малдыбай мұртынан күліп, текесіне деген өкпесі жым-жылас болатын. Оны арқасынан сипап, баласынан бетер еркелетіп, жылы, әрі жайлы жабыққа кіргізіп жібереді. Ауылда қара текенің беделінің өскені сондай, бірде бетіне жан баласы тура келе алмайтын «запрапшік» Өтембайдың өзі келіп бұйымшылып, оны сужаңа «жигулиіне» салып алып кеткен. Қайыптан-тайып міне қалсаң, аяғыңдағы бәтенкеңнің шаңына

тыжырына қарайтын Өтекеңнің көлігіне отыру, кім көрінгенге оңайлықпен бұйырмайтын дәреже.

Бұл күндері қара теке, лақ күнінен бірге өскен, қазір екі-үш лақтың анасы болған Құрым шалдың сары ешкісіне жақындамақ түгілі, көз қырын да салмайды. Талай тастан-тасқа секіріп бірге ойнаған, бейқам лақ күндерін бірге өткізген, оның соңынан ерген тушаларының әкесі екендігі есіне түскен сары ешкі, кейде оны өзімсініп, жанынан өткенде биязы дауыспен жайлап қана маңырап қоя салады. Ертеңісін отар өріп, бытырай жайылып тауға беттегенде қара теке сән-салтанатпен оқшау кетіп бара жатады. Өзіне еркелеп асылған жас шыбыштар, оның көңілін онан әрмен асқақтатып жібереді Мына дала, мынау тау, бәрінің қожасы өзі іспетті күйге енеді.

Бір күні ойламаған жерден қой бастап жүрген сары серке, тұқайын тасқа қақтырып қорадан шыға алмай қалды. Бак көтерейін десе қайдан дері бар ма, үш ұйықтаса түсіне кірмейтін отар бастау қызметінің тізгіні, мұның қолына ойда жоқта өзі оратылып тигені. Қасындағы жас шыбыштар шулай қолпаштап, бұл отарды бастай жөнелді. Басшысыз қалып, пұшайман болған мыңғырған отар, алдарындағы тағдырларының не күйде болатынын таразыға салып жатпастан ілби ілесіп, ере жөнелді. Өзінсіз өріп бара жатырған қарауындағы отарды сыртынан шолып, жүруге дәрмені жоқ, қораның қоршауынан қарап тұрған сары серкені ешкім көзге ілмеді. Ол күнінің өткенін біліп, жетімсірей жанары жасаурап қала берді.

Өлшеусіз ішіп-жемнің салдарынан, тұрпатының тұрпат сиқы жоқ, мойыны өрескел жуандап, баяғы сүйкімді қара лақ, бұл күнде түрінде титтей болса да аяушылықтың нышаны жоқ, ызғарлы қара текеге айналған.

Қара тобыр отардың билігі өз қолына ойламаған жерден тиген ол, әп дегеннен қаһарына мініп, өзін менсінбей алға озған бірен-саран тоқты-торымды сүзіп құлатып, тәубасына келтірді.

Тіпті мұның, маңдайына ебетейсіздеу орналасқан айқас мүйізінен сескенген отардағы тентек қошқарлар, өздеріне

тікелей тиісіп жатырмаған соң, үнсіз әліптің артын бақты. Басқа қонар бақтың қонуы қандай тез болса, ұшуы да қас қағым. Бұдан үш-төрт күн бұрын бұйымшылып текесін алып кеткен Кәлен, сұлық жатқан оны мәшінінің кәбеңкесінен түсіріп жатырғанда, Малдыбайдың жүрегі зырк ете қалды.

Оқиға былай болған еді. Өз ауласын былай қойып, бүткіл отарға әмірін жүргізіп тұрған қара теке, сол әдетімен Кәленнің қорасына бұзып-жара бейқам кіріп келе жатырған.

Бұл кезде қорада, Кәлен Ақтөбеден сатып әкеліп, бөлек жемдеп жүрген асыл тұқымды қазақи ақ қошқар, көк жоңышқаны бырт-бырт күйсеп, қаннен-қаперсіз жатырған еді. Өзін көзге ілмей, есіктен кіріп төрді билеп, мұның несібесіне басы-көзі жоқ бас салған, көргенсіз текенің қылығы ақ қошқардың шамына қатты тиді.

Қара текенің отар басшысы екендігіне түкіргені бар, Маңғыстауға келгелі де абыройсыз емес, Ақтөбеде мұның алдын ешкім кесіп өткен жоқ. Қара текені қабырғасын қақырата бір сүзді. Аяққа оратылып жүрген шыбыштардың қырсығынан соққы жөнді тимеді. Шыбыштар жанұшыра бақырып, қошқардың екпінінен сескенді білем бытырай қашты. Қара теке біреуді сүзіп жатырса, состиып қарап тұратын олардың бірі де қалмай, қораның ортасында текенің өзі ғана қалды. Өзінің қарауындағылардың да қарасы көзден ғайып болған. Терісіне сыймай ашуланған дүлей ақ қошқар, қара текенің жамбасынан бар күшімен тағы бір періп жіберді. Содан кейінгісі қара текенің есінде жоқ. Көрер жарығы, тартар дәмі таусылмаған мұны, қораның жары мен астаудың арасында қыстырылып, төрт аяғы аспанға қарап жатырғанда, Кәлен ертеңгісін бір көріп шошып кетті.

Артқы жамбасы күл-талқан болып қираған бұған сынықшы іздеді Малдыбай.

Сынықшы Халықбай «Шырағым, маған адам болмаса, хайуан ұстауға аруақтарымынан ұрықсат жоқ» деп жолатпады.

Малдыбай ұяла-ұяла, бетті қойып маңдаймен екінші рет қайтара барғанда, қолындағы қомақты қағаз дорба көңілін жібітті-ау деймін «Япырым-ай, аталардан келісім болмай тұр,

дегенмен жазықсыз мал ғой, барсам барайын» деп, тұқшандап ере жөнелді. Қара текенің күнәсін тізбелеп жатқан жоқ, бақыртып отырып тұзды сумен сылады. Шашылып қалған жамбас сүйектерді жайлап сипалап орнына түсіріп, қайтадан қозғалмайтындай сыртына бірнеше шыбық орналастырып, оның сыртынан құрым киізбен орап, байлап тастады. Қара текенің даусынан шошыған шыбыштар, одан безіп кетті.

Сол жатқаннан қара теке қорада қыс бойы жатып қалды. Ауылдағы ешкілердің тағдырынан гөрі, текесінің табар табысын кимаған Малдыбай, оны жаратып алуға қимады. Еті қазанда бүлкілден қайнап, піскен басының ырсып шалдардың алдында жатпағанына шүкір әйтеуір!

Жаратып алуды айғамыз-ау, мал иесі тіпті оның орнынан тұрып, шоқактап жүргеніне санын шапалақтап шаттана күліп, кәдімгідей, балаша қуанды.

Ауылға көктем келді. Таудан көкірегін кернеп самал жел соққан күндері, танауын қытықтаған көктің иісін алғанда қара теке, үй-ішіндегілерден қалған қалдық, ашып кеткен жуындыға жиіркене қарайды.

Ой, дәурен-ай! Жеті мүшесі сауында қойшы баланың қайырғанына пысқырмай. Қаратаудың құзында өскен қызылша мен сінбірікті күтірлете оттап тұрушы еді-ау!

Қора ішінде қозғалып жүрген текесін аяп «Көктеменің кезінде обал болар» деген Малдыбай бір күні оны отарға қосты.

Жамбасын ауырсына басып, үш аяқпен шоқандап қорадан шыққанда, не корді қара теке дейсіздер ғой?

Қасына төрт-бес шыбын ерткен, өзінен аумайтын қара текешік келеді. Басқалардан ерекшелеу оған еркелей асылған ақсары шыбыштың назы бөлектеу. Бейшара қара теке заманының басынан сырғығанын көріп, оларға жалынышты үнмен өлімсірей маңырады. Олар тіпті мұны тіріге санап көзге ілмеді.

Сөйтін тұрғанда артжағынан қылғына, дарақылау бақылдаған ешкі дауысы келді құлағына. Аяғын ауырсына

бұрылып қараса, баяғы лақ күнінен бірге өскен, қазір алты лақтың анасы, желіні жер сызған Құрым шалдың сары ешкісі екен. Жалпиган сары мақұлық, дауысы да баяғыдай биязы емес. Қара теке амалсыз оның соңынан ерді.

Баяғы салтанатты дәуреннің ұрғыны да қалмаған. Қара теке отардың артынан ілби басып, тек еріп бара жатыр.

КЕШ БЕРІЛГЕН СЫЙЛЫҚ

Алматыдан біздің Маңғыстауға, кезінде обкомда беделді қызмет жасаған кісінің мерейтойына шақыру келіпті. Сол кісінің қанатының астында болып, компартия дәуірлеп тұрған заманда әлемді жалпағынан басқан бір топ шал, той иесіне орамалдарын дайындап, араларынан біреуді аттандырмақ болып шешіпті. Кімді-кімді болып, жеме-жемге келгенде, сөйлеп кетсе сөз білетін, жасы келсе де көп мүжіліп қартаймаған Боқай шалға тоқтапты.

Ары-беріге билетін дайындап, Боқайды жолға салғасын, ұйымдастырып жүрген шал Алматыға «Солай да солай, ішімізден біреумізді жібердік» деп телефон шалыпты. Сонымен Боқай шал ұшақтан түссе, әдейі мұны күтіп алуға жіберілген көлік күтіп тұр екен, міне сала ешкайда соқпастан той иесінікіне тартады. Той иесі мұны құшақ жая қарсы алады, күні бойы елдің хабарын, түбектегі өзгерістер жайында әңгіме қозғап сол кісінің үйінде болады. Басында заманы тұрғанда, шөп басын сындырып көп жаны қиналмаған, жетпіске келсе де, шал сол күйінде сықиып тұр екен.

Қазақстанның майлы құйқасы Маңғыстаудан келгесін, Боқайдың қалтасында қомақтылау конверттің бар екенін той иесі біліп отыр, бірақ делегат шал көп сыр беріп, ештеңе ұсынатын сыңайы жоқ жарқын күліп, қақ торде дым білмегендей жайрандап отыр. Бір-екі рет «Асығысыңыз жоқ қой, билет қашанға еді?» – деп жорта сұрап көрді. Ондағы ойы, әкелген орамалын өзіне табыс етсе, оны қайтеді аяққа оралғы қылып, мында да күтетін маңызды қонақтары бар,

тезірек өзінің зиялы ортасына араластырмай жолға салу еді. Шаң-шаң болып Маңғыстаудан келген шал кім болыпты, көп болса анда-санда ел аралағанда бірге болғаны болмаса.

Боқай шал «Жоқ, жоқ ешқайда асығысым жоқ» – деді күлкісін әп-сәтте тиып алып. Билеттің хабары айтылғасынақ, өзінен құтылудың шаралары ойластырылып отырғанын іші сезе қойды. Той иесі де суық жымыспен ішінен зығырданы қайнап отыр.

Ішінен «Баяғыда алдыртпайтын қу едің шайтан, менің енді саған залал жасайтын қауһарымның жоқ екенін сезіп отырсың ғой» деп ойлап, кезінде облысты дірілдеткен шал, шарасыз күрсінді.

Былай оңаша шығарып алып, «шал енді тайып тұр» десе де болар еді, не қасындағы көмекшілеріне айтып, алдыартына қаратпастан әуежайдан бір-ақ шығаруға, қартайғанда алдына түскен ала дорба – олай жасатуға ерік бермеді.

«Қазақстан» қонақ үйінің банкет залында мерейтой жүріп жатыр. Тәрде отырған қасқа бас шәуімбастардың ортасында Боқай шал да орын алыпты. Тост айтылған сайын ептеп ерніне тигізіп, алдындағы коньяктан ішіп отырғанның ырымын жасап қояды. Ішімдік итке бұл шал қанша ішсе де алдырып көрген жоқ, соның арқасы болар, беделіне қылап тимей сакталып қалғаны. Мұның ішіндегі, қасындағы кемпіріне де сездірмейтін жүрегінің тереңінде жатқан сырын білгісі келіп, Боқай шалды талай зымияндар жынды суға бөктірген. Соның бірі осы мерейтойдың иесі. Арасында той иесі бұған қарап зорлана жымыып қояды, бұл да күлгеннің белгісін жасап, екі езуін болар-болмас іске қосады.

Той иесі «Тост бергенде сойлеп, менің Маңғыстауда жасаған қызметімді айтып, дүрілдетіп беретін болар беретінін» деп ойлап еді. Мына шалдың қорлығы әбден еттен өтіп, сүйекке жетті, ол да жанында отырған бұрыңғы үкімет адамдары не істесе соны жасап, бір-екі ауыз сөзді болар-болмас айтқан болды. Соларға ұқсап алыстан бұған қарап, саусағын шошайтып қояды. Енді бір қараса, қазіргі үкімет басшыларына қолын сермеп бірдеңелерді айтып жатыр.

Маңғыстаудан келген жаман шал меселін түсіріп тастады, кім еді ол мына жерде отыратын. Япырмай, Маңғыстауда жүн-жорқа жинап жүрген шалдан көрді, өмірде көрмегенін.

Ертеңіне той бітіп апақ-сапақ болғасын сыздана тұрып, бір таныс шопырына «Мына кісіні әуежайға апарып таста» – деді дауысы ызғарлылау.

Конфуцидің бір даналығы есіме түсіп отыр ол «Мен кедеймен кедейше сөйлесемін, бюрократпен бюрократша сөйлесемін» деген.

Біздің қазақтың «Еңкейгенге еңкей, шалқайғанға шалқай» дейтін даналығы тағы бар. Боқай шал оның тойына бармағанда Алматыда қаңғып далада қалмайды, әрине. Елдегілердің аманатын тапсырып тастап жүре берсе де болатын еді. Бірақ басына бір ой келіп аялдап қалған. Ол ойы, той иесінің қанына сіңіп қалған, баяғы қанша нығаздап салса да толмайтын аранының, қартайғандағы деңгейін шамалап көру болатын.

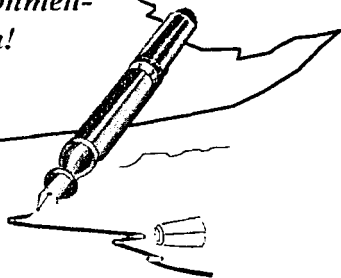
«Мүмкін қартайып тәубасына келіп, қанағатқа жол берген болар» деп ойлаған.

Тәуба да, қанағат та, қанаттас қасиеттер емес пе, той иесінде баяғыдай олардың титтей түйірі де жоқ болып шықты.

Әуежайға келісімен, көлігін кері бұрып, үлкен жолға бағыт алған той иесінің шопырын тоқтатып «Мынау біздің ауылдың жігіттерінің, сенің бастығыңның туған күніне беріп жатырған сый, аманаты еді»деп қалтасынан конвертті алып, оның қолына ұстатты.

«Оған береді-ау, не бермейді-ау» деп тіпті басына да алған жоқ.

Осы жинақтың жарық
коруіне қол ұштарын
беріп демеушілік
жасаған: Бақыт
Көшевке, Көпбол
Демесінге, Самат
Мусабаевқа, Дәулет
Нұржановқа, Қайыролла
Біжікеновке, Айбек
Қосуақовқа шын
ниетіммен алғыс
айтамын!
Жекелеген
фотоқұжаттарды
табуыма көмектескен
Маңғыстау облыстық
тарихи өлкетану
мұражайының
директоры Тамара
Қалмырзақызына, бөлім
меңгерушісі Отыншы
Көшбайұлына көптеп-
көп рахмет!

МАЗМҰНЫ

Бірінші бөлім	5
Екінші бөлім	163
Үшінші бөлім	221

Ерекен ҚОРАБАЕВ

МАҢҒЫСТАУ ӘЗІЛДЕРІ

“НҰРЛЫ ӘЛЕМ” баспасы
Президенті – Жарылқасын ДӘУЛЕТ

Редакторы – Ж.Жүнісбекұлы
Корректоры – Раушан Өскенқызы
Компьютерде беттеген – Жазира Аштеннова
Дизайнер – Гүлнұр Алтаева
Тех. редакторы – Әлия Жүнісбекова

Теруге 25.03.2010 ж. жіберілді. Басуға 12.05.2010 ж. кол қойылды.
Қалпы 84x108 1/16. Қағазы №1 офсетке арналған. Қаріп түрі
“KazTimes”. Офсеттік басылыс. Баспа табағы 15. Таралымы 1100 дана.
Тапсырыс №18

“Нұрлы Әлем” баспасының өз баспаханасында басылды.
481333, Алматы облысы, Қарасай ауданы,
Алмалыбақ ауылы, Ерлепесов кошесі 1 үй.

“НҰРЛЫ ӘЛЕМ” баспасының телефоны:
Алматы 8-(727) 276 30 10

Ерекен Қорабаев 1956 жылы 16 тамызда Маңғыстау облысының Ашымұрын ауылында дүниеге келген.

Білім алып, балалығы мен жастығының тойын тойлаған мекені, Маңғыстаудың-ортасы өнерге жақын, ең көрікті жерлерінің бірі Шайыр ауылы.

Мамандығы — байланысшы. Ұзақ жылдар бойы «Қазтелерадио», «Қазақстан-Ақтау» телеарнасында инженер болып қызмет жасады. 2005 жылы «Бабамұра» баспасынан «Маңғыстау әзілдері» атты кітабының бірінші нұсқасы жарық көрді. 2008 жылы «Нұрлы әлем» баспасынан балаларға арналған «Қара күшік» атты жинағы басылып шықты. Балалар өмірінен жазылған әңгімелері республикалық «Ұлан» газетінде, «Алтын орда» газеттерінде жарияланды. Қазақстан Журналистер Одағының мүшесі.

Тел.: 8 (727) 276 30 10